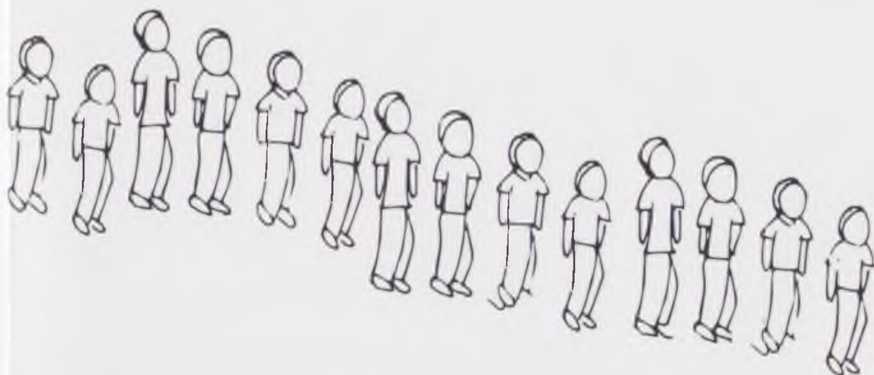

colecția de stradă

CORNEL BAN

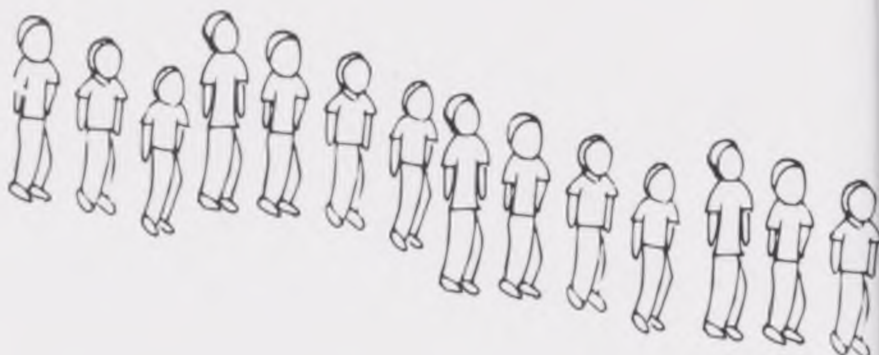

Dependență și dezvoltare

Economia politică a capitalismului românesc

tact
editura

În cheie ideologică, acest volum poate fi citit într-o anumită măsură ca o critică social-democrată a variantelor de capitalism încercate în România în ultimii o sută cincizeci de ani. Prin urmare, ea poate fi văzută ca un pas în necesara încercare de a imagina ieșirea din cercurile vicioase în care ne aflăm, pe o cale mult mai democratică, mai egalitară și mai opusă degradării masive a mediului decât a fost experiența noastră de până acum.

ISBN 606843743-4

www.edituratact.ro

CORNEL BAN

Dependență și dezvoltare

Proiect editorial finanţat de
AFCN
ADMINISTRAŢIA FONDULUI CULTURAL NAŢIONAL

Colecţia:

COLECŢIA DE STRADĂ

Coordonator:

VIRGIL PAŞCA

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României
BAN, CORNEL

Dependenţă şi dezvoltare: economia politică a capitalismului românesc / Cornel Ban; trad.: Ciprian Şiulea - Cluj-Napoca: Tact, 2014

ISBN: 978-606-8437-43-9

I. Şiulea, Ciprian (trad.)

33

CORNEL BAN

Dependență și dezvoltare

Economia politică a capitalismului românesc

Traducere:
Ciprian Șiulea

Prefață

Veți citi o carte de istorie economică a României animată de o istorie personală amprentată în aceeași măsură de viața cotidiană și de experiența bibliotecii. Este o istorie a dezvoltării în condițiile în care autonomia decizională a politicului a fost în România extrem de constrânsă de condiția de periferie a economiei globale. Această condiție a însemnat că marile decizii legate de dinamica investițiilor și a consumului au fost luate altundeva, sursa decalajelor economice ale țării trebuind căutate în formele îmbrăcate de această dependență de-a lungul timpului. Însă, spre deosebire de abordările derivate din teoria dependenței, față de care mă delimitez, susțin că dependența nu înseamnă neapărat subdezvoltare și că eșecul reducerii semnificative a decalajelor se poate găsi nu doar în constrângerile externe, ci și în procesele politice și economice interne. Din acest punct de vedere, demersul meu nu este unul pesimist, căci există numeroase exemple care arată că este posibilă nu doar reducerea decalajelor, ci și ieșirea din periferie (Danemarca și Argentina în secolul al XIX-lea, Coreea de Sud în secolul al XX-lea), chiar dacă rămânerea în centru nu este garantată (Argentina în secolul al XX-lea).

Principalul cadru teoretic al cărții este constituit de extensiile gândirii lui Karl Polanyi în cercetările interdisciplinare despre capitalism și adversarii săi, cercetări ce reprezintă unul dintre principalele curente ale economiei politice, (sub)domeniu al științelor politice în care mi-am făcut doctoratul. Conform acestui economist austriac, piețele sunt întotdeauna și pretutindeni încastrate social. „Calea către

o piață liberă", nota acesta în *Marea transformare*, „a fost deschisă și a fost păstrată deschisă de o creștere enormă a unui intervenționism continuu, organizat central și controlat". Dacă adoptăm această perspectivă, capitalismul din epoca liberalismului clasic sau din cea a neoliberalismului contemporan nu înseamnă „stat minimal", ci o formă de intervenționism care caută să dezvolte, stabilizeze și reproducă forme marketizate de viață socială. Cifrele seci arată că acest intervenționism redistribuie bogăția și șansele în viață dinspre baza și mijlocul piramidei sociale înspre vârful ei.[1] Prin urmare, într-o abordare polanyiană, studiul relațiilor dintre stat, societate și piață devine principalul pilon al analizei (Avdagic 2005; Bohle și Greskovits 2007; Bohle și Greskovits 2012).

Pe Karl Polanyi l-am descoperit acum unsprezece ani la un curs de economie politică ținut la Universitatea Maryland (College Park), unde îmi făceam doctoratul. Sub supravegherea lui Mark Blyth, unul dintre marii neopolanyieni contemporani (care preda atunci la Universitatea Johns Hopkins), și a lui Ken Conca, cunoscut critic al politicilor ce duc la distrugerea mediului ambiant, m-am imersat în aplicarea schemei teoretice polanyiene realităților istoriei economice a Europei Occidentale și Americii Latine. Cursurile de teorie politică susținute de profesorul Vladimir Tismăneanu și sesiunile de pregătire cu Mark Blyth m-au făcut să iau în serios rolul ideilor în cadrele analitice ale economiei politice, fără a uita însă de constrângerile și oportunitățile reprezentate de crize și moșteniri instituționale. În timpul studiilor postdoctorale de la Universitatea Brown, am extins aceste preocupări la nivelul instituțiilor financiare internaționale și al economiei politice a Braziliei contemporane.

---

[1] Există un consens emergent că, dacă ne uităm la date statistice culese pe termen foarte lung, capitalismul dezîncastrat sau în curs de dezîncastrare produce întotdeauna inegalitate. Numai deceniile capitalismului încastrat postbelic au putut demonstra existența concurenței și reducerea inegalității. Pentru câteva referințe elementare, vezi: Piketty și Saez 2001; Milanovic 2010; Piketty 2014.

Sensibilitatea față de analiza polanyiană a venit pe o anumită istorie personală. În septembrie 2001, am început studiile postuniversitare în Statele Unite format în ideologia dominantă a tranziției postcomuniste, o ideologie care nu se preocupa de tensiunile inerente dintre societatea democratică și societatea de piață. Însă conformismul meu intelectual era minat de întrebări practice legate de banale experiențe cotidiene. Șomajul cronic creat de dezindustrializarea masivă de după 1991 în Năsăudul natal fusese șocant și se adâncise după terapia de șoc din 1997. Pentru o vreme, crezusem în teoria „recesiunii transformaționale" a cercurilor *mainstream*, dar prin 2000-2001 începusem să mă întreb de ce șomajul cronic persista și țara intra într-un amplu proces de demodernizare economică, socială și culturală, în care pietismul religios, emigrația și „tunurile" de diverse dimensiuni păreau a fi singurele căi de ieșire din intensa dramă a „tranziției".

Fusesem crescut într-o familie de muncitori industriali a căror etică a muncii era mai degrabă pogorâtă din *Etica protestantă* a lui Weber decât din autocritica orientalistă despre „lenea levantină", care domina atunci spațiul cultural și jurnalistic. Amândoi părinții erau prinși în drama șomajului de lungă durată, după ce lucraseră în trei schimburi la întreprinderile epocii Ceaușescu și îmbătrâniseră înainte de vreme încercând să supraviețuiască austerității ceaușiste, combinând munca industrială cu cea agricolă, pe pământurile necolectivizate ale satului Liviu Rebreanu. Fratele meu ajungea la majorat într-un context în care piața muncii pentru tineri se mutase deja în Italia și Spania. După ani de șomaj și agricultură de subzistență, cei doi bărbați ai familiei îngroșau rândurile precarilor muncitori români din Catalonia, întorcându-se acasă, după câțiva ani, cu sănătatea șubrezită de munca dereglementată și periculoasă pe camioane de cursă lungă.

În primăvara lui 1998 călătorisem în Ungaria și fusesem intrigat de mulțimea de oameni fără adăpost și de sărăcia evidentă a pensionarilor. Cum Ungaria era prezentată ca țara-model a tranziției, am început să pun la îndoială teoriile din *Revista 22*, pe care o citeam săptămânal, despre cercurile virtuoase generate de „reformele de piață".

În Ungaria nu se putea vorbi de moștenirea regimului Iliescu sau de certurile din CDR. Proiectul liberal era acolo unul de manual, așa că explicația era ceva mai grea. Dubiile crescuseră în timpul anilor de avocatură la Cluj, unde mentoratul maestrei Stanca Gidro s-a tradus într-o terapie de șoc aplicată utopismului neoliberal ce anima absolventul de drept al anilor nouăzeci. În 2000, petrecând o vară de cercetare în campusul unei facultăți de drept din Lansing (Michigan), am dat, în același timp, peste miracolul intelectual numit universitatea americană și peste dramele sociale ale orașului american devastat de restructurarea industriei auto. La întoarcere, am stat o zi în Detroit, cândva mândria civilizației industriale americane, devenit între timp o ruină postapocaliptică aflată azi în atenția presei internaționale ca primul mare oraș american în faliment.

Întrebările au proliferat, iar un an mai târziu lăsam la Cluj servieta de avocat și plecam la un master în științe politice în SUA. Masterul s-a transformat în doctorat, postdoctorat și acum profesorat la Universitatea Boston. Cartea de față este expresia foarte personală a dorinței de a înțelege ceea ce ni s-a întâmplat, adeziunile intelectuale din profesia academică și experiența cotidiană a condiției de emigrant și lucrător în agrenajele economiei mondiale.

Aș vrea să clarific, de la început, că nu sunt un specialist în istoria economică a României, zonă în care strălucește Bogdan Murgescu, al cărui volum *România și Europa* rămâne pentru mine o referință model. Format ca politolog în domeniul economiei politice, lucrez mult cu materiale de istorie economică și istoria ideilor economice, însă principala mea linie de cercetare nu este istoria, ci aspectele socioeconomice ale dezvoltării. În SUA, am publicat studii despre strategiile economice ale țărilor BRICS (Ban și Blyth 2013), despre slăbiciunile și virtuțile modelului de dezvoltare al Braziliei de azi (Ban 2013a), despre transformarea doctrinei fiscale a FMI (Ban 2013; Ban și Gallagher 2014), despre originile austerității ceaușiste (Ban 2012a) și ale ordoliberalismului spaniol (Ban 2013c) sau despre aspectele economice ale migrației românești din Italia (Ban 2012b). Actualmente lucrez

la o carte despre politica ideilor neoliberale în instituții financiare internaționale și sferele tehnocrației statale din unele țări europene. Însă, de-a lungul anilor, am scris mai multe lucrări care se apropie de istoria economică și istoria ideilor, fără a mă considera un expert în aceste zone de cercetare. O parte din ele se ocupă de România și, știind foarte bine cazul țării natale, am reușit să asamblez eșafodaje analitice pe care să analizez alte țări și contexte instituționale.

Cartea de față reprezintă o încercare de a aduna aceste lucrări într-o narațiune istorică coerentă și accesibilă, având în centru tema dezvoltării și dependenței în România. Rezultatul este o analiză poate densă, dar nu excesiv de academică, intenția mea fiind să adresez cartea unui public larg, care caută să înțeleagă sursele decalajelor în care țara noastră a fost prinsă de foarte mult timp. Demersul propus în paginile de față nu se vrea nici unul activist, nici unul care să ofere soluții imediate, ci e un efort de a înțelege folosind un cadru analitic transparent. Ca atare, cartea invită la dezbatere, construind pe ceea ce au făcut alții și propunând argumente noi, cu dovezi noi, fiind prin definiție failibilă.

Însă volumul *Dependență și dezvoltare* nu este efectiv neutru din punct de vedere normativ. Deși înclinația mea ca politolog format în SUA este mai degrabă weberiană, în sensul încercării neutralității analitice, de la profesorii mei cei mai buni am învățat că pretenția de neutralitate este lipsită de onestitate. Argumentele expuse aici sunt ancorate în tradiția economiei politice (neo)polanyiene, structură teoretică ce este în mod evident critică față de tensiunile existente între democrație, capitalism și imperativele dezvoltării. În cheie ideologică, acest volum poate fi citit într-o anumită măsură ca o critică social-democrată a variantelor de capitalism încercate în România în ultimii o sută cincizeci de ani. Prin urmare, ea poate fi văzută ca un pas în necesara încercare de a imagina ieșirea din cercurile vicioase în care ne aflăm, pe o cale mult mai democratică, mai egalitară și mai opusă degradării masive a mediului decât a fost experiența noastră de până acum. Ca atare, cartea va ridica inevitabile critici atât la stânga, cât și la dreapta.

Săpând, se vor detecta probabil în acest volum banalele traume ale austerității ceaușiste și ale tranziției la capitalism, promisiunile democrației, coada la viză și norocul de a petrece paisprezece ani în spațiul universitar american, spațiu de care sunt legat acum în mod structural. Dezvoltarea este posibilă în dependență, dar dependența anchilozează și sufocă libertatea. Coperta cărții ne sugerează că dependența este ca o coadă la ambasadă pentru o viză în pașaport: dacă stai la coadă înseamnă că poți spera să migrezi de la periferie la centru, dar și că nu ești suficient de privilegiat încât să nu ai nevoie de viză.

Introducere

O ISTORIE (NEO)POLANYIANĂ

Cadrul analitic polanyian are o contribuție distinctă la studiul economiei politice a capitalismului.[1] Teza de la care se revendică școala (neo)polanyiană este că economia nu e un domeniu separat de societate, un fel de dronă neoclasică pe pilot automat, ci este un domeniu încastrat întotdeauna în societate; departe de a fi condiția „naturală" a omenirii, economia capitalistă a fost planificată de stat în zorii revoluției industriale.

Ordinea capitalistă nu este însă statică, ci pendulează între integrismul pieței și coordonare socială prin alte mecanisme decât piața. În această interpretare, statul nu este doar un modest paznic de noapte al ordinii capitaliste, paznic înzestrat cu atribuții minimale, ci un gestionar activ al conflictului dintre tendințele integrismului de piață și rezistența socială la el. Astfel, la mijlocul secolului al XIX-lea, pendula a bătut în direcția integristă, încercând să extragă piața din „rigiditățile" cerute de coeziunea socială și să creeze nu doar economii de piață, ci și societăți de piață. Între sfârșitul secolului al XIX-lea și anii '70 ai secolului al XX-lea, societățile supuse extinderii domeniului pieței au cerut protecție statului, pendula relațiilor dintre piață și societate bătând în sens opus (Worth 2013). Din anii 1980 încoace, pendula a început să bată din nou în direcția societății de piață, sub imboldul alianței dintre stat și forțele sociale antagonizate de reformele sociale,

---

[1] Cele mai importante contribuții contemporane venite din această tradiție sunt Blyth 2002 și Krippner 2011.

macroeconomice și financiare adoptate după Marea Criză din 1929. Dincolo de unele recalibrări ale capitalismului neoliberal adoptate după criza din 2008 și de temporara rearticulare a contramișcărilor de solidaritate socială din 2011 și 2012, o mare parte a planetei este prinsă într-un balans integrist al cărui sfârșit nu se întrezărește degrabă.

Luând în serios instituțiile edificate de stat în interiorul granițelor sale, cadrul analitic polanyian cere, în acest sens, nu doar analiza dinamicii capitalismului ca formă de economie politică de anvergură globală, ci și explicarea manifestărilor sale în variante naționale de relații dintre piață și societate. Atât Statele Unite, cât și Danemarca sunt țări capitaliste dezvoltate, însă, în ciuda convergențelor instituționale spre macazul modelului neoliberal standard, în Danemarca societatea este blindată împotriva integrismului pieței de un complex de instituții mult mai dens decât e societatea americană. Mergând în zona țărilor capitaliste în curs de dezvoltare cum este țara noastră, Polanyi ar remarca faptul că, deși fac parte din aceeași semiperiferie a economiei mondiale, varianta slovenă sau cehă a inserției capitaliste înseamnă societăți mult mai protejate de capriciile pieței prin sisteme de solidaritate socială decât variantele baltice sau cea românească. A studia *capitalismul* trebuie, așadar, să antreneze imediat și studiul *capitalismelor naționale*. Din acest punct de vedere, cartea de față este inspirată atât de literatura instituționalistă a variantelor de capitalism inaugurată de Peter Hall și David Soskice[2], cât mai ales de extensia explicit polanyiană din opera lui Dorothee Bohle și Béla Greskovits despre diversitatea locală a capitalismului în Europa de Est[3]. Folosind acest cadru, voi arăta cum România este azi o formă de capitalism dependent de tip neoliberal, diferit de capitalismul dependent cu inflexiuni social-democrate (Slovenia) sau neocorporatiste (Cehia, Ungaria).

Fluxurile globalizate de capital financiar și industrial, instituțiile financiare internaționale însărcinate cu rolul de pompier al crizelor,

[2] Vezi Hall și Soskice 2001; Schneider și Păunescu 2012; Thelen 2012; Nölke și Vliegenthart 2009.

[3] Vezi Bohle și Greskovits 2012; Bohle și Greskovits 2009; Bohle și Greskovits 2006.

superclasa capitalistă și expertocrația trăitoare în stratosfera globalismului economic, paradisurile fiscale unde se pitesc banii adevărați sau teoriile economice neoliberale constituie infrastructura pe care accelerează zilnic capitalismul ca sistem global, în aceeași măsură limitat și stimulat de diferențele naționale arătate de diverse variante de capitalism.

În postfața scrisă la ediția românească a *Marii transformări* a lui Polanyi (Ban 2013d), remarcam importanța faptului că, inclusiv atunci când noua ordine efectiv instituționalizată de aceste contramișcări sociale este, în termeni relativi, emancipatoare pentru marea majoritate (social-democrația real existentă, un exemplu popular fiind cea de tip scandinav din era postbelică), germenii integrismului pieței tind să supraviețuiască, pregătind un nou balans în direcția opusă (de pildă, variațiile naționale ale neoliberalismului actual, atât de predispus la hibridizare). Aceasta poate avea loc printr-un întreg spectru de activități, de la regimurile autoritare neoliberale care reprimă pe față contramișcările de orientare stângistă (Chileul lui Pinochet), până la repertoriul mai pluralist al politicii liberale (aproape pretutindeni, în vechiul nucleu capitalist).

Niciun sistem socioeconomic nu are cum să fie perfect stabil din cauza acestei tensiuni surprinse de Polanyi. La fel, rezultatul contramișcărilor nu este neapărat un scenariu politic emancipator, conturat pe culoarul ideologic al stângii. Căci rezistența socială poate articula proiecte colectiviste de natură pur conservatoare, fascistă, mafiotă, religioasă, nombrilist-localistă, în funcție de ce idei și actori sociali organizează rezistența socială (Pierson 2001; Berman 1998; Riley 2010; Ost 2006). În România, reacțiile de masă la dislocările produse de diversele traduceri ale capitalismului încercate începând cu mijlocul secolului al XIX-lea s-au tradus atât în fenomene de solidaritate progresistă (de pildă, mișcarea muncitorească de stânga din Vechiul Regat, dar mai ales din Transilvania și Banat), cât și în fenomene de solidaritate regresivă (de exemplu, mișcarea legionară sau combinația de etnicism, rasism și pietism religios din zilele noastre).

Cartea de față pleacă de la aceste sensibilități teoretice, pentru a analiza încercările repetate ale României de a-și depăși statutul de economie periferică cu care s-a născut ca stat. Cum aceste încercări fac parte dintr-un repertoriu mondial destul de comun, analiza se întemeiază pe teoriile propuse de politologi, sociologi și economiști contemporani, care au analizat bazele dezvoltării socioeconomice.

DEZVOLTARE ȘI DEPENDENȚĂ

Analiza propusă de acest volum utilizează o definiție a conceptului de „dezvoltare" care include nu doar datele dezvoltării economice, ci și pe cele ale dezvoltării sociale. Astfel, ea încercă să disece nu doar mecanismele tranziției extrem de lente a României de la economia preponderent agricolă la cea bazată pe industrie și servicii complexe, ci și tranziția de la societatea lipsită de drepturi sociale (la sănătate, educație, protecția muncii etc.) la cea în care aceste drepturi încep să fie instituționalizate pentru a fi accesate în mod universal pe teritoriul statului. Dezvoltarea pur economică este analizată mergând dincolo de ratele de creștere a PIB-ului și investigând datele problemei prin prisma ponderii industriei și muncii salariate industriale în economie, gradul de complexitate al industriei și exporturilor, valoarea adăugată a producției sau sofisticarea infrastructurii fizice (drumuri, poduri, căi ferate). La rândul ei, dezvoltarea socială este analizată uitându-mă la indicatori precum alfabetizarea, educația terțiară, indici sanitari și medicali, plasă socială de siguranță pentru șomaj, boală, sărăcie sau bătrânețe, distribuția bogăției între membrii societății și accesul la infrastructura de transport. A reduce dezvoltarea la factori precum indexul bursei sau dinamica investițiilor străine, așadar la pilonii economiei de piață, cum adesea se întâmplă în dezbaterea publică românească, este dovada succesului ideologiei integrismului de piață. Dacă e să luăm în serios teoria încastrării propusă de Polanyi, trebuie să analizăm la fel de atent dislocările produse de piață în societate și consecințele lor în plan politic.

La fel ca alte state din periferia economiei mondiale precum Brazilia sau Portugalia, Romania își începe istoria de stat capitalist din poziția de *dependență clasică*, termen pe care Peter Evans îl asocia într-un studiu devenit clasic (Evans 1979) cu exporturile primare (produse agricole, minereuri, hidrocarburi). Acest tip de dezvoltare, după Evans, este prea volatil și prea expus la presiunea competitorilor pentru a asigura o dezvoltare rapidă. Din această situație se poate ieși trecând prin *dependență semiperiferică*, un fel de purgatoriu socioeconomic în care are loc saltul în industrializare, cel mai adesea la inițiativa elitelor statale.

În România, această tranziție de la dependența clasică la cea semiperiferică începe abia în anii 1930, sub impulsul radicalizării componentei mercantiliste a capitalismului românesc, și cunoaște o accelerare deosebită după intrarea României în sfera de influență sovietică. Această din urmă perioadă e asociată cu dependența economiei românești de URSS și, începând cu anii 1970, de afirmarea unei dependențe financiare de țările capitaliste dezvoltate, prin intermediul împrumuturilor contractate de regimul Ceaușescu. Austeritatea anilor '80 reprezintă încercarea cea mai radicală de tăiere a canalelor financiare de dependență, cu prețul comiterii de violențe economice extreme împotriva societății românești. Încercarea se termină în realitate cu o adâncire a dependenței după căderea acestui regim, ruperea de fluxurile financiare occidentale transformând România într-o dependință a instituțiilor financiare internaționale. Eviscerarea unei mari părți a infrastructurii industriale a țării în această perioadă este, în cele din urmă, atenuată prin integrarea în UE, ocazie cu care statutul semiperiferic al țării se consolidează. Pe această cale se evită cel puțin căderea în forme contemporane de dependență clasică, ce pot fi găsite în regiune în economiile dependente de remitențele emigrației (Albania, Kosovo, Moldova, Macedonia) sau în economia dominată de agricultură și prelucrare primară (Ucraina). Cartea încearcă să identifice atât sursele de vulnerabilitate, cât și punctele forte ale acestui tip de dezvoltare dependentă, concluzionând că, în ciuda

succeselor sale temporare, capitalismul românesc contemporan are un potențial redus de a ieși din periferie prin variantele mai încastrate și normativ mai atractive, pe care le vedem în unele țări europene.

Acest blocaj în niveluri medii de dezvoltare economică și socială este într-o mare măsură responsabilitatea elitelor politice și tehnocratice locale și a modului în care au negociat constrângerile externe în care s-a găsit țara după sfârșitul violent al tiraniei național-staliniste. Însă, precum în timpul primilor pași ai capitalismului în România proaspăt independentă de la sfârșitul secolului al XIX-lea, în capitalismul dependent neoliberal de azi acumularea decalajelor de dezvoltare surprinsă de Bogdan Murgescu în al său *opus* (Murgescu 2010) nu a fost doar rezultatul ideologiilor interne despre dezvoltare și constrângerile externe. În acest sens, unele dintre cele mai importante contribuții la economia politică a dezvoltării subliniază importanța capacității instituționale și autonomiei birocrației[4] statale, condiționând succesul dezvoltării de capacitatea statului. În loc să adopte poziția neoclasic-instituționalistă în studiile despre dezvoltare, care reduce virtuțile birocrației la furnizarea de stat de drept, opera unor Peter Evans, Alice Amsden, Robert Wade, Kevin Gallagher, Atul Kohli sau Vivek Chibber subliniază că dezvoltarea nu poate să aibă loc în lipsa activismului economic al unei birocrații statale capabile să reziste la pericolul prăduirii resurselor comune în interes individual. Acești autori insistă că, fără consolidarea unei birocrații autonome capabile să conceapă și să execute un plan de dezvoltare național coerent, acumularea decalajelor de dezvoltare este inevitabilă. Studiile lor arată că, în timp ce birocrația unor țări ca India a eșuat în această misiune, birocrația unor state de dezvoltare precum Coreea de Sud a reușit să facă acest lucru, cu consecințe dramatice în privința capacității celor două țări de a se extrage din periferia economiei mondiale. Din acest punct de vedere, cartea arată că birocrația statului român a eșuat în această misiune și a ajuns la un grad însemnat de mobilizare a unui

---

[4] Pe tipar weberian, termenul de „birocrație" este înțeles în sens neutru, nu peiorativ.

proiect de dezvoltare doar cu prețul impunerii unui regim autoritar de tip național-stalinist, în perioada postbelică.

Însă capacitatea și autonomia birocrației statale este necesară nu doar pentru a asigura dezvoltarea industrială. Așa cum indică literatura de specialitate despre sistemele de redistribuire a veniturilor, construirea bazelor solidarității sociale este extrem de dificilă în lipsa acestei variabile (Esping-Andersen 2013; Huber *et al.* 1993; Pierson 1994). Redistribuirea întru solidaritate a bogăției produsă în economia națională este importantă nu doar la nivel normativ, ci și pentru dezideratul liberal al salvării capitalismului în statele bogate sau al dezvoltării capitaliste în statele mai sărace. Creșterea inegalităților este o tendință clar dovedită a economiei capitaliste neîngreunate de redistribuirea bogăției, Thomas Piketty și alții arătând în acest sens că acumularea acestor inegalități duce în ansamblu nu la eroism schumpeterian, ci la stagnarea investițiilor (Piketty 2014). Spre deosebire de utopismul neoliberal venind dinspre dreapta politică, atât economiștii heterodocși (Stockhammer 2013), cât și unii economiști ortodocși cu influență în FMI (Rajan 2011; Kumhof *et al.* 2013) arată că inegalitatea duce la volatilitate în sistemul financiar, slăbiciunea sistemelor de solidaritate socială asigurate de stat fiind compensată prin *boom*-ul creditelor nesustenabile și al acumulării surselor de risc sistemic. În fine, unii economiști au indicat că episoadele istorice recente de dezvoltare spectaculoasă în Sudul global au fost posibile datorită efortului de a reduce inegalitățile create de acumularea de capital (Birdsall *et. al* 1995; Ostry *et al.* 2014; Li și Zou 1998). Pe întregul parcurs al dezvoltării sale ca stat independent, România s-a remarcat prin diverse grade de desconsiderare a acestui deziderat, subdezvoltarea socială reducând șansele de dezvoltare a țării pe termen lung.

Cercetarea complexității raportului dintre dependență și dezvoltare în România este desfășurată de-a lungul a trei etape de bază ale istoriei economice a țării: primul capitalism românesc (1829-1948), dezvoltaționismul național-stalinist (1948-1989) și al doilea capitalism românesc (1989-2???). Cartea începe cu analiza zorilor capitalismului

și a proiectului liberal din Principatele Române în prima parte a secolului al XIX-lea, continuând cu diluarea treptată a acestui proiect sub greutatea naționalismului economic, a elitismului politic și a reafirmării relațiilor neofeudale în lumea rurală. Deși această diluare a fost rezultatul efortului conștient al unei părți a elitelor de a schimba statutul de dependență agricolă a țării, rezultatele în plan social și economic au fost mai degrabă modeste.

În pofida modernizării politice și economice aduse de reformele adoptate după prima conflagrație mondială și de încorporarea în granițele statului român a unor foste provincii austro-ungare marcate de o dezvoltare capitalistă superioară, capitalismul românesc nu a cunoscut o reducere semnificativă a decalajelor. Dictatura de dezvoltare a lui Carol al II-lea a încercat o relansare a proiectului capitalist, încercare întreruptă de război, ocupația sovietică facilitând împământenirea unei dictaturi de dezvoltare național-staliniste care reușește să reducă ceva mai mult decalajele, cu prețul unei represiuni politice extreme în primii ani de după război. Date fiind propriile patologii și contextul extern, această cale de ieșire din starea de dependență clasică a lăsat o moștenire ambiguă în perioada de reinserție a țării în capitalismul liberal cu centrul în zona transatlantică. Lăsând la o parte cunoscutele lor limite și violențe împotriva omului și naturii, industrializarea, urbanizarea și modernizarea socială realizate în timpul național-stalinismului au constituit bazele relansării dezvoltării industriale a României în era integrării euroatlantice. Marea Recesiune începută în 2008 a pus însă capăt mitului că eliberarea de aspectele cele mai deprimante ale dependenței semiperiferice pot fi atenuate în mod dramatic doar prin investiții străine, eventual cu mici bandaje pe sistemul educațional.

Modelul de capitalism dependent și neoliberal care caracterizează România de azi este construit pe permanentizarea precarității majorității cetățenilor, pe o politică de stimulare a investițiilor întemeiată pe principiul ieftinătății și flexibilității „bazinului de mână de lucru" și a vacanțelor fiscale acordate unei mari părți a capitalului

uctiv din România. Cu așa ceva nu se ajunge departe. Speranța mea este că volumul *Dependență și dezvoltare* va contribui la consolidarea unei perspective istorice în dezbaterea publică, necesară pentru a ieși din tragedia socială și mediocritatea economică în care ne zbatem de mult prea mult timp.

I

Între liberalism și mercantilism

CRIZA VECHII ORDINI

ZORII ECONOMIEI capitaliste de la mijlocul secolului al XIX-lea anunțau sfârșitul unui sistem de guvernare feudal în Principatele Române, teritorii cuprinse atunci în sfera de influență a Imperiului Otoman. În timpul primei jumătăți a secolului al XIX-lea, aceste două entități politice rămăseseră în afara fluxurilor de dezvoltare instituțională inițiate de creșterea influenței ideologiilor politice și economice liberale în partea centrală și de vest a continentului. Sistemul lor de guvernare era controlat de o structură de clasă relativ imobilă, dominată de marii proprietari feudali și de autoritatea monarhică, care răspundeau la rândul lor în fața autorităților imperiale de la Istanbul (Djuvara 1995). Lipsite de inovațiile politice aduse de revoluții populare (Franța) sau parlamentare (Anglia), organele locale paraparlamentare nu au reușit niciodată să creeze relații de autoritate contractuale cu monarhul, acesta din urma ținând punga publică sub autoritatea sa exclusivă. În ciuda pretențiilor de paternalism, relațiile dintre stăpân și servitor erau caracterizate de arbitrariul proprietarilor și de cicluri de violență comise împotriva iobagilor „lor". Instituția sclaviei aplicată romilor de către stat, proprietarii de pământ și mănăstiri a rezistat până la mijlocul secolului al XIX-lea (Achim 2004; Beck 1989).

Stabilitatea ordinii neofeudale din Principate a început să se prăbușească la mijlocul secolului al XIX-lea, sub presiunea evenimentelor geopolitice și a influenței crescânde a ideilor și forțelor sociale liberale, amplificate de influența vieții politice franceze în rândul noilor elite românești și, în mod mai direct, de traducerea în context românesc a curentelor liberale antamate în Rusia și transformate în reforme politice și economice de către Kisseleff. Astfel, este binecunoscut faptul că descentralizarea administrativă și mai ales alegerea monarhului de către consiliile de boieri pe mandate fixe de șapte ani a fost rezultatul adoptării Regulamentelor Organice din 1831 și 1832, impuse practic de către temporara administrație militară rusească.

Însă modernizarea fundamentală a societății și economiei românești avea cauze structurale care țineau de introducerea relațiilor capitaliste în comerțul exterior al țării. Principala mișcare tectonică a fost reprezentată de războiul modern și transformarea Principatelor din dependențe agricole ale Imperiului Otoman în dependențe agricole ale economiei globale aflate într-o accelerată liberalizare (Janos 2002). Mai exact, tradiția militară ca bază a conservării privilegiilor micii nobilimi a fost subminată de războiul tot mai mecanizat și mai birocratizat, război care transforma Marea Poartă de la Istanbul într-un imperiu muribund. În același timp, complexitatea în creștere a capitalismului occidental și eliminarea în 1829 a barierelor vamale cu Europa Occidentală au adus cu ele libertatea de a vinde cerealele românești la prețuri internaționale, creând astfel baza economică locală pentru adoptarea de noi și foarte costisitoare însemne de statut social (arhitectură europeană, studii la Paris etc.). Urmând exemplul prinților greci care au reprezentat Istanbulul în ținuturile românești în ajunul secolului al XIX-lea, educația franceză a început să fie adoptată de clasele proprietare ca nou semn al respectabilității. Dacă marii proprietari de pământ puteau rezista acestor transformări relativ confortabil,

prin creșterea exportului primar al țării (exporturile românești de grâu au înregistrat o scurtă „epocă de aur" între 1829 și 1838), micii nobili și meșteșugarii urbani au cunoscut, spre mijlocul secolului al XIX-lea, o spirală socială descendentă deosebit de dramatică.

Aceste schimbări au dat naștere unei noi coaliții de clasă între două forțe sociale moderne: inteligheția occidentalizată și clasa de mijloc. Sărăcite tot mai mult, după liberalizarea comerțului, de concurența străină, clasele mijlocii urbane ale negustorilor și meșteșugarilor s-au adăugat corului de nemulțumiți, dat fiind că nu găseau nicio șansă de a renegocia o învoială socială mai favorabilă cu marii proprietari de pământ scutiți de impozite și dominanți din punct de vedere politic. La rândul ei, inteligheția școlită în Occident era frustrată de puținătatea ocaziilor de afirmare politică și economică, nemaivorbind de sentimentul de alienare pe care acest tineret, trecut adesea prin experiențe politice radicale în Franța, îl avea în raport cu realitățile extrem de conservatoare care caracterizau Principatele Române. Această situație a creat stimulente puternice pentru schimbarea sistemului de guvernare, prin intermediul căutării independenței față de Imperiul Otoman și al remodelării statului în conformitate cu șabloanele instituționale ale societăților occidentale. În fericita formulare a lui Andrew C. Janos, „dacă istoria statului occidental modern poate fi descrisă foarte bine drept una a claselor mijlocii în ascensiune, care căutau piețe naționale mai mari, istoria statelor periferice este una a claselor mijlocii în declin, care încercau să evite capriciile pieței și sperau să găsească un adăpost în antreprenoriatul politic, mai degrabă decât în cel economic" (Janos 1978: 66).

Această coaliție socială și strategia ei au avut succes: cele două Principate Române s-au unit în 1859, apoi și-au declarat cu succes independența în 1877. Expansiunea statului a oferit termeni de angajare generoși membrilor coaliției sociale indicate, sub forma unei creșteri spectaculoase a numărului de funcționari de stat de la

aproximativ 2.000 în 1848 la 64.000 în 1871. În timpul anilor '60 și '70, personalul birocrației de stat a ajuns să fie recrutat în mare parte din intelighenție și din clasa micilor boieri, aceștia ocupând 77% din toate posturile bugetare (Janos 1978: 89-90; Michelson 1998; Hitchins 1994). În 1871, salariile lor costau o treime din bugetul public (Iordachi 2001: 162-163). La sfârșitul Primului Război Mondial, puterea politică se afla încă în mâinile unei coaliții care punea în legătură familiile mari proprietare de pământ, clasa urbană a comercianților, boierii de țară și intelighenția. Dacă marii proprietari de pământ au reușit să-și reproducă puterea în interiorul noului stat până la Marele Război, după 1918 rolul lor politic și economic a fost redus dramatic, în urma unei reforme radicale de redistribuire a terenului (Mitrany 1930).

Precedată de momentul modernizator al revoltei eșuate din 1821[1], agenda inițială a proiectului modernității românești, așa cum era ea definită în 1848, era consistent liberală: constituționalism, drepturi civile, separarea puterilor, economie de piață, abolirea sclaviei și iobăgiei, cetățenie pentru minoritatea evreiască, educație universală. Noii agenți ai schimbării urmau îndeaproape agenda activiștilor liberali de la Paris, care inițiaseră mișcarea din februarie 1848, mișcare în care tineri liberali români fuseseră implicați direct. Unii dintre acești „pașoptiști" nu s-au sfiit să fie destul de radicali și acasă, cerând redistribuirea pământului și adoptarea votului universal pentru locuitorii bărbați ai orașelor, indiferent de venitul lor, revendicări într-adevăr revoluționare în contextul epocii.

Cum bine se știe din manuale, revoluția română de la 1848 a fost reprimată rapid de o ofensivă comună turco-rusă, iar revoluționarii care au reușit să scape au fugit la Paris. Odată ce unitatea politică a Principatelor Românești și o autonomie politică națională mai

---

[1] Organizată de o alianță între regimentele militare răsculate și aliații lor boieri, revolta din 1821 a avansat o agendă liberalizatoare: sfârșitul privilegiilor feudale ale clasei proprietarilor de pământ, drepturi civile fundamentale, numiri meritocratice, sfârșitul taxelor vamale interne; vezi Djuvara 1995.

mare au fost realizate în 1859, retorica modernizatoare a fost urmată de reforme liberale în domeniile politic și administrativ, un import masiv de instituții politice și juridice moderne având loc în timpul anilor '60 și '70. Constituția noului stat era o copie a celei belgiene, în timp ce sistemul juridic îl imita aproape literal pe cel al Franței. Obiceiul și alte surse ale legii au fost lichidate prin decret. Introduse pe calea violenței coloniale în alte periferii globale, aceste dimensiuni elementare ale proiectului modernizator european deveneau realități românești prin combinația de pro-occidentalism și auto-orientalizare care va caracteriza o mare parte a elitei conducătoare până în ziua de azi.

Reformele adoptate în a doua jumătate a secolului al XIX-lea au injectat mai multă raționalitate în relația dintre conducători și conduși, au slăbit poziția marilor proprietari de pământ și au introdus drepturi civile și politice. Independența formală și o monarhie occidentală au stimulat aprofundarea acestor reforme.[2] În același timp, la baza acestui sistem politic se afla o excluziune socială adânc înrădăcinată, pe care pașoptiștii ajunși la putere și la vârsta mijlocie nu s-au dovedit prea doritori s-o elimine. Confruntată cu demersul domnitorului Alexandru Ioan Cuza (1859-1866) de a încorpora majoritatea rurală în sistemul politic, oligarhia politică a noului stat l-a înlăturat și a abandonat, în același timp, orice referire la votul universal. Cuza era, fără îndoială, un om cu porniri autocratice în raport cu marile familii care dominau viața politică, însă această realitate nu trebuie să oculteze importanța susținerii sale pentru votul universal, o instituție elementară a democrației liberale, care avea să aștepte constituționalizarea mai mult de jumătate de secol.

Astfel, la două decenii după revoluție, radicalismul democratic pașoptist era înlocuit de un sistem parlamentar conservator ancorat în principiul votului cenzitar, instituție care îngrădea dreptul

[2] Deși România era din punct de vedere tehnic posesiune a Turciei, în practică ea era independentă la momentul declarării independenței din 1877. Marile Puteri au recunoscut independența României în 1878, prin Tratatul de la Berlin.

de vot prin cerința de a dovedi un anumit venit. Constituția din 1866 care guverna această „democrație a notabililor" i-a exclus de la dreptul la vot nu numai pe cei cu venituri mici, ci și pe femei și pe rezidenții non-creștini, în mare parte evrei (Iordachi 2001: 161; Barbu și Preda 2006: 382).

În ciuda unei deschideri graduale a sistemului electoral, în 1911 existau doar 1.077.863 de votanți (bărbați) în România, dintr-o populație totală de aproximativ 6.900.000 de locuitori. Consecința cea mai dramatică pe termen lung a acestei turnuri conservatoare în proiectului liberal românesc inaugurat de anul 1848 a fost că țărănimea săracă, clasa de subalterni care constituia majoritatea populației, își putea proiecta revendicările doar în afara sistemului politic, prin intermediul frecventelor răscoale țărănești. Însă dată fiind capacitatea de reprimare imensă a statului modern edificat în această perioadă, eficiența răscoalelor era foarte limitată. Acest lucru este atestat de absența reformelor socioeconomice după episoade de acțiune socială directă, precum răscoala din 1907, când sute de mii de țărani au fost uciși de armată și jandarmerie în unul dintre cele mai sângeroase episoade de represiune statală din Europa modernă (Eidelberg 1974). A fost nevoie de vizita edificatoare a premierului român Ionel Brătianu în revoluționarul Petrograd, în 1917, pentru ca liberalii români să își amintească radicalismul din tinerețe al părinților lor și să preseze pentru adoptarea votului universal.

Votul universal masculin (1918), emanciparea politică a non-cetățenilor și întărirea puterii legislative (1923) au extins sistemul politic al României secolului al XIX-lea, instituind o democrație parlamentară relativ avansată la nivel formal și limitată doar de neemanciparea femeilor și de persistența practicilor clientelare și neopatrimoniale. În apărarea lui trebuie spus că a fost un sistem politic care, în această zonă a Europei, a căzut pradă autoritarismului fățiș printre ultimele. În ciuda imensei violențe și a extravaganței ideologice a extremei drepte românești, formațiunile

ci politice au rămas nişte jucători minori până în 1937. Spre deosebire de Ungaria sau Polonia, armata nu a intervenit în politică până în 1940. Până la dictatura regală din 1938, Parlamentul a rămas deschis dezbaterii publice, libertatea de exprimare şi întrunire a fost respectată şi aparatul represiv al statului a fost în general mai constrâns de proceduri juridice decât în alte părţi ale periferiei globale (Janos 1978: 86-89).[3] Abia după 1938 au încetat să mai fie organizate alegeri, până atunci viaţa parlamentară rămânând însufleţită şi în general competitivă (Stan 1995).

Însă lucrurile nu se desfăşurau întotdeauna în spiritul acestor instituţii liberale. Regele acţiona, din punct de vedere formal, ca stăpân al jocului, iar partidele politice care dobândeau încrederea acestuia puteau câştiga doar cu sprijinul birocraţiei de stat, prin satisfacerea intermediarilor politici şi a grupurilor de interese informale din rândurile ei. În timpul alegerilor, oligarhii birocraţiei locale cheltuiau resurse importante pentru a convinge electoratul să voteze „cum trebuie", ba chiar adesea pur şi simplu falsificau rezultatele alegerilor parlamentare. Deloc surprinzător, această corupţie favoriza partidul aflat la guvernare, schimbarea politică fiind adusă în principal de faptul că opoziţia îl convingea pe monarh să convoace alegeri anticipate şi obţinea în avans cooperarea elementelor-cheie ale ministerului de interne şi administraţiei locale (Janos 1978; Rotschild 1972). Intermediarii politici bine ancoraţi în marile familii aristocrate ungeau şi, respectiv, aruncau nisip în angrenajele acestei maşini politice funcţionale, ale cărei trăsături neopatrimoniale erau greu de ignorat. Pentru a face asta, ei se foloseau atât de instrumente legale (tribunale, poliţia oficială), cât şi de căi extrainstituţionale (reţele de cunoscuţi, relaţii de familie).

---

[3] Pentru o analiză mai recentă şi detaliată a acestei maşini politice, vezi Barbu şi Preda 2006.

„MAREA TRANSFORMARE": NEOMERCANTILISM, NEOFEUDALISM, NEOPATRIMONIALISM

„Omul civilizat este produsul schimbului [...]. Acesta transformă pământul în paradis și omul în înger."

Ion C. Brătianu[4]

Faza inițială a proiectului liberal românesc urmărea o aproximare cât mai exactă a liberalismului economic clasic. În încercarea de a introduce România în sistemul capitalist mondial ca exportator de mărfuri agricole, liderii locali au imitat ortodoxia dominantă a statului liberal limitat din Europa Occidentală: comerț liber, avantaj competitiv, construirea infrastructurii educaționale, juridice și de transport necesitată de administrarea și funcționarea capitalismului. Înzestrată atât cu teren agricol bun pe o câmpie netedă, cât și cu acces facil la Dunăre, România a ascultat de Adam Smith și David Ricardo și s-a concentrat pe avantajul ei competitiv în exporturile de cereale către Occident. În acest sens, la puțin timp după instalarea lui în funcție în 1859, domnitorul Alexandru Ioan Cuza se lăuda marilor puteri europene că „putem fi recunoscători că pe pământul nostru nu există nicio industrie artificială care să își datoreze existența și puterea vreunei legi speciale"[5].

Însă elitele politice ale tânărului stat nu erau deloc indiferente la rolul lor în construirea unui sistem capitalist. Ca pretutindeni, consolidarea capitalismului național trebuia planificată de către stat, crearea pieței necesitând adesea un nivel enorm de intervenționism (Polanyi 1944). Pentru a instituționaliza un sistem de piață internă, noul stat a introdus un sistem modern de drepturi de proprietate bazat pe Codul Civil napoleonian. Pământul și munca au fost

[4] Citat în Mishkova 2006: 446.
[5] Citat în Montias 1978: 56.

transformate în marfă, libertatea de mișcare a țărănimii a fost limitată de noi reglementari și a fost adoptat sistemul dreptului și tribunalelor comerciale, pentru garantarea dreptului de proprietate și a contractelor.

Însă experimentul liberal „clasic" bazat pe comerț liber a durat mai puțin de două decenii. Criza economică globală din 1877-1878 a dus la o cădere a prețurilor la cereale, lăsând elitele noului stat independent să își reexamineze credința în laissez-faire. Rezultatul a fost pivotul spre capitalismul neomercantilist, pivot instrumentat de un cor tot mai numeros de oameni de stat și economiști (mai ales din Partidul Național Liberal), care au diagnosticat criza mărfurilor agricole din 1877-1878 drept probă a eșecului liberalismului clasic de a furniza o strategie viabilă pentru dezvoltarea economică într-un context periferic.

Îndepărtarea de laissez-faire a fost facilitată de apariția la sfârșitul secolului al XIX-lea a unui construct cultural hibrid, liberalismul național, întemeiat pe ideea că reducerea decalajului de dezvoltare față de Europa Occidentală putea fi obținută prin cultivarea intereselor unei burghezii etnice românești.[6] De exemplu, pentru Ion C. Brătianu, „părinte fondator" al Partidului Național Liberal, burghezia nu era o clasă, ci o societate prin care ia naștere conștiința națională.[7] Brătianu vedea, de asemenea, liberalismul în înseși originile națiunii române, pe care el o definea, esențializând, drept membră a „rasei greco-latine". Teoria lui era că spiritul liberal fusese adus în actualele ținuturi românești de cetățenii rurali iubitori de libertate ai Imperiului Roman, care fugiseră de tirania imperială pentru a se relansa ca antreprenori. De vreme ce originile romane erau o componentă cheie a definiției de manual a identității românești, el a dedus că supraviețuirea liberalismului în România

[6] Printre ghidurile de teren indispensabile despre strategiile de dezvoltare economică ale României de dinainte de 1944 se numără: Jowith 1978; Roberts 1951; Love și Jowitt 1996; Turnock 1986; Madgearu 1940; Mitrany 1930.

[7] Ion C. Brătianu citat în Mishkova 2006: 446.

anilor '20 se datorase acestei „esențe" național liberale.[8] Cu alte cuvinte, etnicii români erau liberali „prin sânge", liberalismul și „rasa" contopindu-se fericit.

Însă această sinteză liberal-etnocratică trebuia să lupte cu o realitate neprietenoasă: după decenii de independență și excludere a minorităților de la cetățenie, etnicii români nu se dovediseră mari antreprenori, tinzând mai curând să-și croiască drumul spre prosperitate prin intermediul slujbelor în sectorul bugetar sau al afacerilor cu statul. Elitele liberale au rezolvat această dilemă culturală destul de expeditiv, susținând că acest lucru se datora unei prea slabe intervenții a statului în alocarea de credite și alte avantaje celor cu potențial de a se afirma ca burghezi urbani.

Rezultatul acestui pivot a fost, mai întâi, oficializarea unei definiții etniciste a națiunii și, mai apoi, adoptarea unui sistem neomercantilist în care statul juca un rol activ de investitor și proprietar în economie. Constantin Iordachi spunea foarte bine despre legile cetățeniei ale României (Iordachi 2001: 184): „Legislația românească a adoptat principiul *ius sanguinis* ca temei exclusiv pentru acordarea cetățeniei. Drept rezultat, numeroșii rezidenți permanenți etnici non-români au fost excluși de la cetățenie și, mai mult, li s-a negat și accesul la naturalizare. Această trăsătură submina caracterul egalitar al apartenenței la statul națiune și transforma cetățenia dintr-o stare universală și unitară într-o multitudine de forme de apartenență parțiale și intermediare".

Mai mult decât atât, după criza din 1877-1878 și transformarea liberalismului clasic într-un liberalism național cu puternice accente neomercantiliste, această concepție avea să domine relațiile dintre stat și piață din capitalismul românesc până la destructurarea acestui sistem de către național-stalinism, după a doua conflagrație mondială. În loc să lase piața să modernizeze economia românească,

---

[8] Despre conceptul genetic al identității românești în gândirea lui Brătianu, vezi Mishkova 2006.

creşterea industrială dirijată de stat a devenit prioritatea primordială în privința politicilor publice. Nu era o strategie originală. La fel ca în alte părți ale periferiei europene, cotitura spre neomercantilism s-a produs prin intermediul imitării strategiilor occidentale ale „dezvoltării târzii", bazate pe învățăturile saint-simonismului francez și ale școlii istorice germane de economie (Montias 1978). Drept rezultat, începând cu anii '90 ai secolului al XIX-lea, statul român a conceput strategii neomercantiliste care ar fi trebuit să ofere resursele necesare pentru a da industriilor locale posibilitatea de a „sări" peste bariera tehnologică dintre ele și țările nucleului capitalist dezvoltat (Jowitt 1978; Chirot 1989). Printre astfel de strategii se numărau creditul subvenționat, taxe de import mai mari pe importurile industriale, tarife de transport preferențiale şi scutiri de taxe (Lampe și Jackson 1982).

Până la reforma agrară din 1921, dezvoltarea industrială neomercantilă a mers mână în mână cu instituționalizarea relațiilor neofeudale din agricultură. Aceasta a avut loc ca rezultat al mobilizării politice a marilor proprietari funciari. Beneficiind de puterea ei economică[9] și de suprareprezentare în sistemul politic, această clasă a luat înapoi scurtele concesii făcute reformelor agrare liberale din timpul anilor '60 și a reușit să refacă mecanismele mai exploatatoare și mai tradiționale de controlare a muncii rurale din epoca preliberală.

Această transformare s-a produs într-un context și cu mijloace eminamente moderne. În loc să fie livrată sub forma legii cutumiare, cum se întâmpla sub administrarea feudală, disciplinarea forței de muncă a fost pusă în practică prin intermediul unui cod la muncii foarte represiv, adoptat în 1882. Codul făcea grevele agricole ilegale și nega în fapt principiul liberal al liberei circulații a forței de muncă, returnând țăranii „fugari" pe moșia lor cu ajutorul tribunalului și

---

[9] Până la reforma agrară din 1921, aproximativ 5.000 de familii bogate proprietare de pământ dețineau legal jumătate din pământul arabil al țării.

poliției moderne. În loc să acționeze ca niște capitaliști moderni, dispuși să investească în dezvoltarea agricolă intensivă pentru a crea o piață a muncii autentic capitalistă în agricultură, clasa proprietarilor de pământ – majoritatea vechi familii aristocratice, azi romanțate – a preferat să facă statul să legalizeze amestecul de relații de muncă neofeudale (codul impunea o clacă abia voalată) și liberalism (specializarea în exporturile de cereale)[10]. Redistribuirea funciară semnificativă produsă în 1921 a redus în mod serios puterea politică a marilor proprietari de pământ, însă fragmentarea pământului a dus la o prăbușire a productivității în agricultură și a făcut prea puțin pentru a ameliora problemele socioeconomice cunoscute ale țărănimii române.[11]

Dezvoltarea capitalistă românească nu a fost cu totul lipsită de succes, mai ales după 1918. Unele dintre bazele juridice ale modernizării (o legislație și un sistem de tribunale relativ sofisticat) erau instituite solid. Urbanizarea a crescut cu un procent agresiv de 14% între 1930 și 1941, fiind însoțită în perioada interbelică și de o remarcabilă înflorire a arhitecturii moderniste (Lowe 2000). După 1918, o bază industrială relativ competitivă și în creștere „moștenită" de la Austro-Ungaria a constituit o pistă de lansare pentru industrializarea postbelică pe scară mare. De exemplu, oțelăria din Reșița, în Banat, avea deja în 1938 un ciclu de producție integrat. Dezvoltarea sectoarelor cu valoare adăugată mare, precum echipamentele aviatice și electrice din Brașov și București, a fost încurajată în mod special de către stat, care a contribuit și la tendința acestor industrii spre consolidare și expansiune (Turnrock 2007: 17-31). În anii '30, unele fabrici locale au început să scoată pe bandă rulantă produse relativ sofisticate, de la locomotive electrice la aeronave militare. Bazată pe investiții

[10] Această stare de lucruri a fost analizată critic la acel moment în Dobrogeanu-Gherea 1910.

[11] După reforma din 1921, producția medie de cereale pe hectar a scăzut cu 24%; vezi Janos 1978: 103.

petroliere occidentale naționalizate, industria petrolieră a cunoscut un *boom* spectaculos și, conform unor analiști avizați, ar fi putut să fie o pistă de lansare pentru un peisaj industrial mai divers (Jordan 1955). Explorarea extensivă a gazelor naturale în Transilvania a furnizat de asemenea combustibili de foarte bună calitate pentru industria chimică. Interpretarea neomercantilistă a dezvoltării capitaliste nu era, așadar, un dezastru total, România interbelică conținând în mod evident germenii unei revoluții industriale care, deși modestă după standardele Cehoslovaciei sau Ungariei, era totuși destul de promițătoare.

Exista, de asemenea, o robustă expansiune a sistemului educațional. Gradul de înscriere la școală a crescut cu 300% între 1895 și 1905, iar mărirea numărului total de absolvenți de universitate între 1914 și 1938 a avut printre cele mai mari creșteri în Europa, de la 5.455 în 1914 la 30.424 în 1934 (Janos 1978: 98). Cu toată economia ei eminamente agricolă, România interbelică avea mai mulți absolvenți de universitate (2 la 1000) decât puternic industrializata Germanie (1,7 la 1000). În anii '20, hegemonia cercurilor literare, juridice și filosofice din universități a fost contestată treptat de apariția disciplinelor solicitate de modernizarea industrială: inginerie, arhitectură, economie și științe sociale.

În ansamblu, însă, dosarul socioeconomic al modelului liberal românesc a fost departe de performanța altor țări cândva preponderent agricole, precum Denemarca sau Argentina. Atunci când prima „globalizare" lua sfârșit în ajunul Primului Război Mondial, România era încă o țară cu o economie preponderent agricolă, cu o industrializare foarte lentă după standardele regionale și tot mai în urmă în cursa pentru acoperirea decalajelor de dezvoltare față de economiile din nucleul capitalismului mondial.

Contrar miturilor economice despre perioada interbelică, acest dosar nu s-a modificat serios în cei 20 de ani de pace care au urmat după 1918. În ciuda resurselor ei naturale abundente, a pieței interne mari, a relativei apropieri de piețele occidentale și

a unei birocrații dedicate dezvoltării dirijate de stat, performanța economiei românești la sfârșitul epocii liberale nu impresiona multă lume. În timpul mult romanțatului interbelic a crescut și mai mult decalajul de PIB nu doar între România și Franța, modelul ei fetișizat, ci și între România și alte țări europene care în 1860 aveau un PIB similar (Suedia, Ungaria). În 1913, mai puțin de 3% din forța de muncă era constituită din lucrători industriali. Și chiar dacă producția industrială a crescut cu 80% între 1925 și 1938 (Turnrock 1970: 546), forța de muncă industrială abia dacă a ajuns la 7% din populația totală, în timp ce producția industrială per capita era jumătate din cea ungară. De asemenea, în ciuda angajării masive în birocrația statală, abia 25% din forța de muncă era angajată în afara agriculturii, în 1938. Imensa majoritate a studenților erau pregătiți în drept și științe umane și, chiar dacă facultățile de inginerie și economie s-au extins în timpul anilor '20 și '30, ele au produs foarte puțini absolvenți. Faptul că, la începutul secolului al XX-lea, erau mai mulți avocați în baroul București decât în baroul Paris spune totul (Rotschild 1972: 320).

Deși creșterea industrială era medie după standardele regionale, consolidarea capitalului era mult mai lentă: după decenii de politici neomercantiliste, capitalul în acțiuni al firmelor industriale cu peste 25 de angajați abia dacă totaliza 1,5% din total capitalului în acțiuni (Roberts 1951). Cota internă din participațiile de capital din industrie a crescut de la aproape nimic în 1879 la 60% în 1938. Cu toate acestea, chiar dacă cureaua de transmisie dintre industriașii români, bancheri și stat a funcționat fără cusur de-a lungul întregii epoci liberale și în ciuda unei limitări tot mai categorice din partea statului a participării capitalului străin pentru susținerea brumei de dezvoltare industrială cu care se lăudau oficialitățile, România a continuat să rămână dependentă de investițiile din Europa Occidentală (Hitchins 1992: 1071).[12]

---

[12] Pentru o perspectivă actualizată și comparată asupra evoluției societății și economiei românești în perioada interbelică, vezi Aldcroft 2006.

O explicație poate fi căutată în puținătatea resurselor mobilizate pentru industrializare, lucru atribuit incapacității/ lipsei de voință de a dezvolta un fisc viabil, o patologie clasică a subdezvoltării. Pentru un stat cu una dintre cele mai mari cifre – din Europa – de birocrați față de populația angajată, veniturile din impozitare erau derizorii și, precum în multe țări extrem de sărace din Africa și Asia contemporană, finanțarea de către stat a cheltuielilor cu creditele străine a făcut din serviciul datoriei unul dintre cele mai mari capitole ale exercițiului bugetar până în 1938.

Expresie a elitismului social și politic, dosarul dezvoltării sociale a țării era pur și simplu dezastruos. În ciuda succeselor lor, reformele educaționale au lăsat aproape jumătate din populație analfabetă și au produs puțini absolvenți cu abilitățile solicitate de expansiunea industrială. În ciuda unor investiții semnificative în educație (16% din veniturile publice între 1918 și 1938) și a inteligenței instituționale a unor funcționari publici remarcabili (cazul lui Spiru Haret este bine știut), aproape jumătate din populație rămânea analfabetă în 1938. În sănătate, de asemenea, dezvoltarea unui învățământ medical de nivel înalt și apariția câtorva spitale moderne nu reușea să acopere dimensiunea catastrofei sociale tolerate de către elite. Până în anii '30, populația rurală, în special, a rămas afectată de boli relativ simplu eradicabile, lipsită fiind de o îngrijire medicală elementară și silită să trăiască în condiții șocante de igienă.[13]

DEZNODĂMÂNTUL IDEOLOGIC AL LIBERALISMULUI NAȚIONAL: CORPORATISMUL AUTORITARIST

În anii '30, proiectul liberal a început să fie atacat în întreaga Europă de mai multe proiecte politice și economice rivale: stalinism

13 Studiul clasic despre zona rurală românească din perioada interbelică rămâne Mitrany 1930. Pentru perspective mai recente, unele în context comparat cu alte regiuni, vezi Hoffman 1967; Love 1990; Dragomir 2010.

(Rusia), social-democrație (Suedia), paleoconservatorism (Ungaria, Polonia), fascism (Italia) și nazism (Germania). În America Latină, țări ca Brazilia experimentau neocorporatismul naționalist. Semințele distrugerii proiectului liberal românesc existaseră mereu în incoerențele lui ideatice interne, în hibridizările instituționale și în subperformanța economică. Cel mai important, în timpul anilor '30, atât naționalismul, cât și edificarea burgheziei naționale s-au radicalizat și au împins capitalismul neomercantil în afara granițelor normative ale democrației liberale.

Marea criză economică începută în 1929 a dat o grea lovitură capitalismului neomercantil românesc, aflat în plin avânt la sfârșitul anilor '20. Sfătuit de Banca Centrală a Franței, în acea vreme instituția-cheie a țărilor care țineau cu dinții de etalonul aur, guvernul țărănist a răspuns crizei cu un pachet de măsuri de austeritate. Timp de trei ani, România a amânat introducerea de controale pe convertibilitatea cursului de schimb, lăsând „piețele" să țină sub atac permanent moneda națională. În aceste condiții, singura opțiune rămasă era tăierile de salarii din sectorul bugetar și vânzarea monopolurilor de stat (telefonie, chibrituri etc.) către creditori la preț de dumping, pentru a face față vârfurilor de plată în raporturile cu creditorii statului (Axenciuc 2000). România se afla, practic, în situația Greciei din 2010, cu banca centrală a Franței jucând rolul FMI.

Precum în cazul austerității europene de după 2010, în condițiile contracției economice din piețele de export, decimarea bugetului public al României interbelice nu numai că a creat o puternică recesiune, dar nu a putut evita punctul în care țara urma să intre în faliment în lipsa restructurării datoriei publice din 1933. Restructurarea se va face în condiții umilitoare, băncile străine obținând punerea bugetului public sub controlul unui comitet format din creditori și Liga Națiunilor (Axenciuc 2000: 361). Între timp, criza a trimis economia în vrie: reducerea la jumătate a producției industriale, 500 de fabrici în faliment, deflație de 30%,

venituri bugetare reduse cu 40%, salarii mai mici cu 27%, șomaj ajuns la o treime din forța de muncă. Statisticile vremii au înregistrat 370 de greve, unele terminate cu împușcarea muncitorilor demonstranți.

Relansarea economiei s-a făcut doar după introducerea de controale la cursul de schimb și, în special, după ce va crește din nou cererea externă de cereale românești. Zilele capitalismului neoliberal și ale proiectului liberal de la care se revendica aveau să se sfârșească odată cu dictatura regală a lui Carol al II-lea (1938-1940), urmată de dictatura militaro-legionară (1940-1941) și de dictatura militară antonesciană (1941-1944).

În aceste condiții, noua direcție de dezvoltare a României devenea una în care statul juca un rol mult mai important, oarecum în genul dictaturilor de dezvoltare care prindeau contur la acel moment în alte periferii ale capitalismului global, cum ar fi America Latină (Chibber 2004). Cel mai bine ilustrat de opera și practica de politici publice ale lui Mihail Manoilescu, corporatismul autoritar a aruncat la gunoi pretențiile de democrație ale liberalismului politic, adâncind însă intervenționismul neomercantilist promovat după independență și mai ales începând cu sfârșitul anilor '20.

Un *dependentista* înainte ca teoria dependenței să devină la modă în economia politică[14], Mihail Manoilescu a formulat o pledoarie încă și mai viguroasă în favoarea dezvoltării industriale autonome ca singură modalitate de a rupe constrângerile structurale exercitate asupra încercărilor românești de a ieși din periferia capitalistă pe calea dezvoltării industriei și capitalului național.[15] Însă, spre deosebire de liberalii neomercantiliști, el nu a acordat burgheziei rolul conducător. Dimpotrivă, Manoilescu a respins

---

[14] Pentru contribuția intelectuală a lui Manoilescu la teoria dependenței, vezi Love 2004.

[15] Vezi Manoilescu 1931. Pentru o descriere și critică perspicace a operei lui Manoilescu, vezi Philippe Schmitter 1978. Pentru viziuni similare, vezi Constantinescu 1943: 101.

pretențiile de protecție ale acestei clase, indicând faptul că era mai predispusă spre consum decât spre acumulare. Alternativa propusă de el și îmbrățișată de efemerul regim al lui Carol al II-lea a fost un corporatism autoritar cu elemente de etatism fascizant. Ideea de bază din spatele acestui proiect era că, dată fiind inepția dovedită în afaceri de către clasa capitalistă locală și poziția periferică a țării în capitalismul mondial, modernizarea economică a țării nu se putea face fără un aparat administrativ setat pe cadre birocratic-raționale și aflat în cadență cu partidul unic al dictaturii de dezvoltare.

Pentru Manoilescu și emulii săi sus-puși, partidul unic nu era o formă de regresie istorică, ci de necesară raționalizare tehnocratică a vieții socioeconomice. Un (hiper)modernist politic, Manoilescu promova ideea că un astfel de complex instituțional era singurul capabil să scoată țara din dependența agricolă „cu precizie de ceasornic", pe baza „principiilor organizării științifice"[16]. Pentru ca sistemul să funcționeze, el a propus ca acele „corporații" (interese organizate) mai mici să primească autonomie și să fie încurajate să ofere statului feedback de politici publice, deși ele ar fi rămas în ultimă instanță subordonate intereselor statului. Deși Manoilescu a apelat la limbajul fascist pentru articularea unora dintre ideile lui, nucleul proiectului său protoștiințific de economie politică era mai înrudit cu cel al dictaturilor de dezvoltare apărute ulterior în Brazilia sau Coreea de Sud și nu avea multe în comun Garda de Fier.[17]

Departe de a fi un marginal politic sau un simplu episod în istoria ideilor din România, Manoilescu a fost unul din arhitecții răspunsului românesc non-liberal la Marea Depresiune, iar la sfârșitul anilor '30 recomandările lui de politici publice au fost urmate îndeaproape

---

[16] Cititorul operei lui Manoilescu poate observa o asemănare stranie între argumentele lui despre incompatibilitatea dintre democrație și dezvoltarea economică în țările periferice și comentariile similare ale lui Barrington Moore despre India (vezi Moore 1966). Ecouri similare pot fi găsite în opera lui Gunnar Myrdal.

[17] Opera lui Manoilescu a fost tradusă în spaniolă și portugheză și a avut un impact semnificativ în America Latină și Iberia. Acest aspect e explorat în Love și Jowitt 1996 și în Love 2004.

de regimul de „renaștere națională" al lui Carol al II-lea (pentru care a servit ca ministru al comerțului și industriei). Măsuri pe care discursul liberal contemporan le contopește cu „comunismul", au fost adoptate mai întâi de regimul unipartid carolist, între 1938 și 1940: înființarea de ferme mari, capabile să producă surplus (deși progresistă din punct de vedere social, reforma agrară din 1921 a fost un dezastru pentru exporturi), canalizarea economiilor statului spre industrializare şi limitarea importurilor de tehnologie modernă.

Instituționalizată parțial între 1938 și 1940, ideologia autoritară a dezvoltării a avut o priză superficială asupra politicii și societății românești.[18] Chiar și în timpul celor doi ani de „dictatură regală", sprijinul ei popular nu a depășit anumite manifestări comice.

Celălalt contraproiect, mișcările politice și culturale de extremă dreaptă, care au culminat cu Garda de Fier, nu erau nici nepopulare, nici comice.[19] Ancorată într-un imaginar neoromantic, această coaliție a intelighenției mai tinere de dreapta și a protectorilor lor din vechea elită conservatoare a fost un episod istoric reacționar și antimodernist cu rădăcini în mizeria rurală și ale cărui moșteniri sunt încă presărate în politica românească contemporană (Livezeanu 1995). Impregnată cu un discurs conservator radical, la fel de vechi ca și proiectul liberal, această versiune locală a fascismului a adus specificități ideologic-comportamentale locale modelului ideal fascist: renaștere religioasă și idealizare a culturii şi organizării sociale ţărăneşti. Spre deosebire de cazul futurismului din fascismul italian clasic, fasciștii locali și tovarășii lor de drum au înțeles fascismul în termeni mai degrabă milenariști (Ornea 1995).

Din motivele bine-cunoscute (o clasă muncitoare industrială redusă, ilegalitate, contestare fățișă a frontierei de est a României cu Uniunea Sovietică etc.), Partidul Comunist Român a rămas o forță politică neatrăgătoare pentru clasele subordonate ale epocii capitaliste

---

[18] Pentru o analiză recentă a dinamicii politice a dictaturii regale și a zorilor fascismului românesc, vezi Riley 2010.

[19] Garda a câștigat 16% din voturile de la alegerile din 1937.

neomercantile.[20] În epoca interbelică, muncitorii industriali (și cu atât mai mult clasa țărănească) erau mai degrabă atrași de Garda de Fier decât de comuniști sau de Partidul Social Democrat. În lipsa ocupației sovietice, este greu de crezut că Partidul Comunist Român ar fi reprezentat o amenințare serioasă la adresa vechiului proiectului liberal.

Ar fi continuat Romania pe calea proiectului liberal dacă jocurile geopolitice ar fi lăsat-o în lumea capitalistă? Ar fi devenit ea o țară dezvoltată „normală", cum s-a fantazat adesea? Scenariile contrafactuale riscă prea multă speculație, însă dată fiind analiza făcută în capitolul de față nu este deloc sigur că acest lucru s-ar fi întâmplat. Esența tot mai neomercantilistă a liberalismului românesc de după anii '20 face ciudată afirmația (din popularul scenariu „dacă nu ne-ar fi vândut Churchill la Yalta...") că în Romania experiența „comunistă" a frânt bunul liberalism și mâna invizibilă a pieței, care, chipurile, operau nestingherite înainte de 1948.

Mai mult decât atât, dacă luăm în serios dosarul de *Realpolitik* al Războiului Rece, nu este deloc sigur că Romania ar fi trăit în liberalismul social (sau „încastrat") ai „celor treizeci de ani glorioși", scenariu improbabil și datorită conservatorismului cultural neaoș. Date fiind alternativele de tipul dictaturii de dezvoltare experimentate de guvernarea carlistă și, după război, susținute de occidentali în Europa de Sud, America Latină și Asia de Est, scenariul unei Românii postbelice nedemocratice, conservatoare și în care mâna invizibilă a pieței coexistă cu pumnul vizibil al statului activist nu ar trebui să fie un scenariu deloc exagerat. Cu sau fără celebrele tancuri sovietice, proiectul liberal românesc se prăbușise deja în 1938 sub greutatea propriilor contradicții, iar potențiala sa revigorare în anii de după război era la fel de probabilă ca reafirmarea forțelor politice autoritare și a elitismului economic, forțe care au dus peste tot la violență politică, represiune socială și modernizare lentă.

---

[20] Votul obținut de comuniști în România interbelică (0,6%) era extrem de scăzut după standardele regionale, dat fiind că aceștia au câștigat 13% în fosta Cehoslovacie, 7,9% în Polonia și 20% în Bulgaria.

II

Mărirea și decăderea dezvoltaționismului național-stalinist (1949-1989)

AȚI SPUS CUMVA „SOCIALISM"?

REGIMUL DE partid unic al Partidului Comunist Român (1948-1989) este adesea identificat drept „socialist" sau „comunist", însă în realitate a el reprezentat o formă de economie politică autoritară extrem de deconectată de la aspirațiile istorice ale socialismului democratic. La fel ca partidele sale surori din Europa de Est, regimul de la București utiliza limbajul marxist, însă, de facto, agenda sa era fasonată de traducerea dată moștenirii lui Marx de către ideologia stalinistă, un corp de idei extrem de distanțat de marxismul critic. În locul unui proiect social emancipator, ordinea socială inspirată de stalinism nu s-a putut lipsi de relații autoritare, de suprimarea sistematică a aspirațiilor spre democrație economică și de înclinația spre o represiune socială care s-a dovedit a fi adesea destul de militaristă.

Acest regim autointitulat „socialist" nu era însă o formă generică de stalinism. Reprezentanții săi depășeau cadrul stalinist, transformând îmbrățișarea strategică a naționalismului într-o formă de etnocentrism care amintea de ideologiile de extremă dreaptă și care ajungea, în formularea fericită a lui G. M. Tamás[1], la o „mo-

---

[1] G. M. Tamás, „Scrisoare către prietenii mei români", *Dilema*, februarie 2001.

bilizare mistic-mistagogică și paramilitară". În economie, aceasta însemna o respingere aproape mecanică a oricărei aluzii de (inter) dependență economică cu exteriorul și fetișizarea conceptului de suveranitate absolută.[2] În Romania pretins socialistă, mai ales în cea aflată sub conducerea lui Nicolae Ceaușescu, regimul a început să dezvolte și ceea ce unii au numit trăsături „sultaniste", în care familia extinsă a conducătorului și regimul politic începeau să se contopească (Linz și Stepan 1996). Regimul Ceaușescu nu mai recurgea la represiunea stalinistă „clasică" a deportărilor în masă, execuțiilor și muncii forțate, însă se folosea de începutul de liberalizare și deschidere de la sfârșitul anilor '60 pentru a instituționaliza ulterior o hipercentralizare a puterii politice.[3] Eliminarea pluralismului decizional la vârful ierarhiei politice a mers atât de departe în anii '80, încât membrii Comitetului Central își dădeau votul doar pentru a confirma poziția lui Ceaușescu, decizii economice importante, cum ar fi plata datoriei statului, fiind luate fără consultarea Comitetului Central.[4]

---

[2] În anii '80, regimul a început să integreze elemente selective de origine fascistă în constructele lui ideologice: cultul strămoșilor, definițiile organice ale națiunii, încurajarea de atitudini xenofobe față de etnicii maghiari. Mai mult, după instituționalizarea amneziei referitoare la rolul activ al României în Holocaust, în timpul anilor '80 regimul a tolerat resurecția sentimentului antisemit în rândul unor intelectuali pro-regim (Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România 2004: 343-353). Într-un studiu clasic de antropologie culturală a vieții intelectuale românești, Katherine Verdery a demonstrat că discursul „indigenist" pus în scenă de Ceaușescu după 1971 a ajuns să submineze ideologia oficială a marxism-leninismului. Însă, după cum insistă autoarea, „într-o măsură considerabilă [...] Partidul a fost *împins* pe terenul valorilor naționale (nu fără să vrea și el) sub presiunea altora, mai ales intelectuali, pe care nu îi putea angaja pe deplin în nicio altă modalitate" (Verdery 1991, italicele în original).

[3] Într-adevăr, după cum estimează o sursă recentă, în timpul celor 25 de ani ai regimului lui Ceaușescu, România nu a avut mai mult de 600 de prizonieri politici (Burakowski 2011).

[4] Secretarul adjunct al Comitetului Central își amintește că „la reuniunile Comitetului Politic Executiv, Ceaușescu Nicolae definea agenda; adesea, el pretindea că chestiunile zilei fuseseră analizate de experți și instituții competente și apoi oferea soluții. Sarcina comitetului era doar de a-și exprima acordul cu

Combinația dintre suveranism, etnocentrism și sultanism a dus România nu doar spre un regim politic național-stalinist[5], ci și spre un model de dezvoltare economică național-stalinist. Astfel, chiar dacă acest regim nu a creat niciodată autarhia economică specifică Coreii de Nord și Albaniei, aceste accente locale i-au dat un profil unic în fostul Bloc Estic, profil care explică atât anumite reușite, cât și colapsul său în austeritate extremă și, în final, în baia de sânge din 1989. Practic, cea mai mundană dar, de asemenea, și cea mai importantă lecție oferită de economia declinului și schimbării regimului din România anilor '80 este că modernizarea economică finanțată prin îndatorare are tendința de a pune statele autoritare între ciocan și nicovală: austeritatea duce la mobilizare de masă, iar austeritatea întârziată duce la o panică politică în rândurile susținătorilor puterii. Regimul Ceaușescu a ales-o pe prima, deoarece a pus industrializarea intensivă energetic și suveranitatea în ce privește politicile publice în centrul proiectului său de dezvoltare.

O bogată și foarte citată literatură a cartografiat amănunțit dimensiunea tragediei umane reprezentată de închisorile politice, coloniile penitenciare din Bărăgan, internarea forțată în clinici de psihiatrie, tratamentul polițienesc aplicat corpului feminin prin politica interzicerii avorturilor, înăbușirea în sânge a grevelor și protestelor muncitorești, supravegherea polițienească a vieții private și alte orori ale național-stalinismului. Aceste evenimente țin de nivelul evidenței. Însă analiza mecanismelor sociale și economice ale acestui regim are nevoie de mai multă discuție empirică, una mai sobră. Acest capitol încearcă să fie un astfel de demers, înscriindu-se într-o tradiție analitică care include o plajă diversă de autori, de la formula analitică propusă în anii '70 de Ken Jowitt și Daniel Chirot, la recentele analize efectuate de Daniela Gabor

aceste soluții. De regulă, deciziile adoptate nu erau votate. În schimb, erau adoptate după ce Ceaușescu Nicolae spunea «deci așa vom proceda» sau «așa vom face»" (Bunea 1994: 73).

[5] Pentru termenul „național-stalinism" în context politic, vezi Tismăneanu 1999.

sau Bogdan Murgescu (Jowith 1971; Chirot 1978; Gabor 2010; Murgescu 2010).

STATUL DE DEZVOLTARE NAȚIONAL-STALINIST

În perioada postbelică, în țările în curs de dezvoltare, dar și în state dezvoltate ca Japonia și Franța (Woo-Cumings 1999), exista un consens global asupra faptului că industrializarea impulsionată de stat este principalul motor al modernizării economice (Evans 1995). Cunoscute sub numele de „dezvoltaționism"[6], aceste proiecte aveau caracteristici regionale distincte: industrializare prin substituirea importurilor în America Latină și în unele părți ale Africii și Asiei de Sud-Est, planificare orientativă în unele din economiile din Asia axate pe export, și economii cu planificare centrală și deținute de stat în Europa de Est, China și Vietnam (Rostow 1963; Rostow 1965; Haggard 1990; Wade 1990; Cullather 2010a; Cullather 2010b; Kohli 2004; Oi 1995; Johnson 1999; Woo-Cummings 1999; Chibber 2003). În loc de a vedea economiile planificate ca pe o deviere istorică absolută de la calea de dezvoltare capitalistă, este poate mai potrivit să le înțelegem dezvoltaționismul specific socialismului de stat ca parte a acestui curent economic destul de globalizat în perioada postbelică.

România postbelică nu a făcut excepție de la aceste tendințe. Între 1949 și 1989, regimul de la București a încercat depășirea statutului de dependență agricolă în care se afla țara și a tins s-o transforme într-o putere industrială medie. În versiunea ei locală, această mutație economică de structură implica și o politică coordonată de urbanizare a majorității populației, asigurare a ocupării totale a forței de muncă, acces universal la serviciile sociale și

6 „*Developmentalism*", în original. [N. tr.] Cea mai utilizată dintre noile lucrări despre statul dezvoltării este Woo-Cumings 1999. Despre conceptual de „dezvoltaționism", vezi Bodenheimer 1970 și Gao 2002, iar pentru o aplicație recentă Ban 2013a.

construire a unei infrastructuri de cercetare industrială, în paralel cu extragerea eficientă a surplusului agricol obținut după colectivizarea forțată a terenurilor productive (Jowitt 1971; Chirot 1978).

Naționalismul tot mai evident al regimului a condus la o confruntare cu restul „blocului" estic la mijlocul anilor '60. În 1963, liderii PCR au sfidat planurile URSS de a obliga România să se concentreze asupra agriculturii – văzută la Moscova ca avantajul ei competitiv – și au postulat o echivalență deplină între autosuficiența economică și independența națională (Jowitt 1971; Chirot 1978; Murgescu 2010). Rezultatul a fost adoptarea la București a unei doctrine conform căreia România trebuie să construiască un stat de dezvoltare care să păstreze părți importante ale modelului stalinist, în același timp formulând un regim comercial și financiar distinct, care să includă cooperarea strategică cu țările capitaliste. Cu alte cuvinte, naționalismul regimului ducea, cel puțin în faza inițială, spre un grad de deschidere față de adversarii ideologici, care nu avea precedent în afara cazului iugoslav.

Această poziționare s-a tradus printr-un angajament permanent față de industrializarea planificată central, dar și față de o liberalizare internă selectivă și o deschidere față de finanțele, comerțul și tehnologia occidentale. După cum arată secțiunea următoare, angajamentul neabătut față de acest artefact ideologic local a creat atât germenii unei dezvoltări remarcabile, cât și pe cei ai unei prăbușiri spectaculoase.

Lectura naționalistă a stalinismului românesc conținea însă importante contradicții sistemice. Pe de o parte, chiar și după „dezghețul" cunoscut de alte state socialiste în anii '60, România a păstrat o structură extrem de rigidă de planificare economică și reglementare a regimului proprietății asupra mijloacelor de producție. În timp ce țări ca Iugoslavia, Ungaria și Polonia experimentau forme alternative de proprietate, coordonare economică și înrădăcinare a legitimității politice în consum (Comisso 1988; Berend 1990; Bockman 2011), în România sectorul privat și cooperatist

era mult mai mic, iar sursele bugetului public depindeau aproape exclusiv de profiturile întreprinderilor deținute de stat și de impozitarea salariilor, sursele de legitimitate ale regimului bazându-se pe asigurarea mobilității sociale (mai ales de la rural la urban) și a nevoilor de bază (învățământ, sănătate, nutriție).[7]

Spre deosebire de societățile „socialiste" protoconsumeriste din Iugoslavia, Ungaria și Polonia, România avea un model mult mai „eroic" de economie de comandă. Chiar și în timpul *boom*-ului din anii '60 și '70, consumul casnic era subordonat dezvoltării industriale, iar Nicolae Ceaușescu sublinia în discurs după discurs imperativul ideologic de a da prioritate absolută expansiunii industriale. Până și alte regimuri est-europene puțin reformate (Germania de Est sau Cehoslovacia de după 1968) au încercat să creeze un echilibru prudent între ocuparea totală a forței de muncă, consumul individual și prioritățile industrializării (Ulč 1978; Gitelman 1981; Fulbrook 2005).

Corolarul acestei poziții era o deschidere strategică față de Occident și includerea „statelor capitaliste dezvoltate" alături de statele socialiste în discursul ideologic standard despre relațiile economice externe ale României. Însă această deschidere a creat o tensiune structurală în ideologia dezvoltării național-staliniste a României, dat fiind că realizarea ambițioaselor ei obiective industriale și agricole depindea masiv de transferuri de tehnologie și finanțe occidentale, precum și de comerțul cu Europa Occidentală. În plus, din punct de vedere al cursei de a avea cea mai mare creștere de PIB, România poseda ceea ce discursul economic modernist numea „avantajul înapoierii". Faptul că în această perioadă România, Bulgaria și Iugoslavia aveau rate de creștere mai mari (Gomulka 1983) decât alte state socialiste se datora în mare parte investițiilor lor masive în ultimele tehnologii occidentale și faptului că dinamica lor demografică și decalajul urban-rural le permitea să se bazeze

[7] Vezi Ionete 1993.

pe o „armată de muncă de rezervă" din zona rurală (strategie care are similarități interesante cu modelul chinez de astăzi).

Într-adevăr, pe măsură ce regimul Ceaușescu se îndepărta tot mai mult de Moscova, după 1968, ambiția de a industrializa necesita o deschidere esențială față de Occident, cale pe care regimul a urmat-o energic timp de cel puțin nouă ani (1972-1981). Remarcabilă în acest sens este apartenența timpurie la instituțiile Bretton Woods (FMI și Banca Mondială), începând din 1972, ceea ce îi dădea posibilitatea să acceseze finanțările lor în termeni foarte generoși.[8]

Deschiderea economică față de Europa Occidentală nu era de fațadă. Începând cu sfârșitul anilor '60, exporturile crescânde ale țării s-au orientat atât către piețele occidentale, cât și către cele estice, primele absorbind mai multe exporturi românești decât cele din urmă (Myant și Drahokoupil 2011). În plus, în timpul anilor '70, România era singura țară a Pactului de la Varșovia care era membră a FMI și avea un acord comercial generalizat cu Comunitatea Economică Europeană (Schröder 1982). Politica externă antisovietică a țării, recunoașterea Germaniei de Vest și apropierea față de Statele Unite în timpul președinției lui Nixon au facilitat transferurile occidentale de tehnologie în domenii foarte diverse, precum automobile, căi ferate, aeronautică, construcții navale, chimicale și oțeluri speciale.

Societățile mixte româno-vest germane, româno-franceze, romano-suedeze și româno-britanice erau responsabile pentru cea mai mare parte a transferurilor tehnologice ale anilor '60 și '70 (Brown 1982: 53-54; Percival 1995; Steenhuis și Boer 2003). În timp ce restul blocului sovietic depindea masiv de modele locale anacronice, industria românească scotea pe bandă versiuni mai

---

[8] Florea Dumitrescu, fost guvernator al Băncii Naționale, a spus unei reviste de business românești că în 1972 președintele Băncii Mondiale, McNamara, a oferit României un ajutor necondiționat enorm, de 1 miliard de dolari; vezi *Fin.ro*, 26 septembrie 2011.

actuale de automobile și elicopetere de concepție franceză, camioane germane, avioane englezești, tractoare italiene și locomotive suedeze. În acest fel, interdependența crescândă cu economiile capitaliste a oferit României o bază industrială relativ modernă, rezultat greu de prevăzut cu doar două decenii în urmă.

Tensiunea dintre ortodoxia stalinistă și deschiderea selectivă față de Occident era importantă, dar spre deosebire de Polonia și Ungaria, două țări care exportau și ele masiv în Europa Occidentală, România nu s-a afundat prea timpuriu sau prea adânc în apele volatile ale finanțelor internaționale. În mod crucial, regimul Ceaușescu nu a împrumutat excesiv în timpul anilor '70. Fie că privim la valoarea în dolari a împrumuturilor ei sau la povara serviciului datoriei ca proporție din exporturile totale, România a menținut împrumutul extern la niveluri relativ prudente până în 1978. Ungaria și Polonia, pe de altă parte, și-au multiplicat de mai multe ori datoria externă între 1972 și 1979, ajungând la niveluri mult mai înalte decât România, țară care a început să împrumute pe scară mare abia în 1979, când șocul ratei dobânzii declanșat de Fed-ul american făcea ca finanțarea ieftină pentru dezvoltare să fie indisponibilă (Ban 2012a).

După cum indică secțiunea următoare, statul dezvoltării românesc consolidat în timpul mandatelor lui Nicolae Ceaușescu (1965-1989) a produs progrese spectaculoase nu doar în termenii creșterii și complexității economice, ci și în cei ai ameliorării posibilităților economice ale imensei majorități a populației. Dar tensiunea dintre sprijinul pe capitalul străin, un angajament neechivoc față de suveranitate în ce privește politica economică și o structură economică intensivă energetic a determinat regimul să adopte politici care, în cele din urmă, au periclitat promisiunile lui de a asigura drepturile economice fundamentale prin impunerea unui regim draconic de austeritate în anii '80.

DE LA DEPENDENȚĂ AGRICOLĂ LA DEZVOLTARE INDUSTRIALĂ

De la sfârșitul anilor '40 și până la mijlocul anilor '70, periferia sudică săracă a Europei a cunoscut un ritm de industrializare fără precedent, sub o varietate de regimuri politice, mergând de la corporatism autoritar în Iberia până la stalinism și titoism în Europa sud-estică. „Toate economiile comuniste europene au pus accent pe creșterea industrială", scria Daniel Chirot la sfârșitul anilor '70, dar „România a făcut, începând din 1958, acest lucru într-o măsură extraordinară. Producția industrială a României a crescut în ultimele decenii mai rapid, proporțional vorbind, decât cea a oricărei alte țări europene" (Chirot 1978).

Performanțele sociale și economice ale regimului din România nu erau nerecunoscute în străinătate. În timpul anilor '70, instituțiile financiare internaționale și liderii „lumii libere" au revărsat laude asupra regimului Ceaușescu nu doar pentru poziția sa critică față de Moscova, ci și față pentru ritmul rapid al modernizării economice. Cifrele arătau, într-adevăr, impresionant. Potrivit estimărilor recente, între 1950 și 1973 România s-a alăturat Iugoslaviei și Bulgariei în atingerea unor rate de creștere anuale medii care erau peste media Europei Centrale și Europei Occidentale (Maddison 2006). „Decolarea" industrială a oferit economiei românești o rată de creștere de 68% pe deceniu, între 1950 și 1974. În termeni relativi, aceasta plasa România în aceeași ligă a creșterii accelerate cu Germania și Iugoslavia.[9] În timp ce alte țări sociale, inclusiv URSS, nu au reușit să țină pasul cu nivelurile PIB-ului din Europa Occidentală și au rămas și mai mult în urmă, România, Bulgaria și Iugoslavia au realizat avansuri semnificative (Myant și Drahokoupil 2011: 12-13). Această creștere era o sursă de mare

[9] Cu toate acestea, trebuie să subliniem faptul că o cifră comparabilă a fost afișată de Grecia capitalistă. Vezi Chirot 1978: 472-473.

mândrie naționalistă și crea pentru regim oportunități nenumărate de a izola vocile disidente din interior.

Mare parte din succes era rezultatul ritmurilor înalte ale investițiilor publice. Procentul investițiilor industriale față de PIB a crescut de la 18% în timpul perioadei 1951-1955 la 34% între 1971 și 1975. Chiar și cu dificultățile de obținere a împrumuturilor străine după criza datoriilor din 1982, investițiile nete erau încă de 27% din PIB și au rămas puternice până în 1989 (Ionete 1993: 227-228). Între 1950 și 1968, indicele producției industriale a României a crescut cu peste 545 de puncte, în comparație cu 378 în Spania și 362 în Grecia (Chirot 1978; Gomulka 1983). În timpul primelor trei decenii postbelice, România s-a industrializat mai rapid decât Spania, Grecia și Portugalia, apropiindu-se de nivel de industrializare din Germania de Est și fosta Cehoslovacie, țări cu tradiție industrială (Turnock 1974; Ionete 1993: 73; Bairoch 1982). Deja la mijlocul anilor '60, Romania ajungea la producția industrială medie per capita a Europei de la începutul anilor '50, ceea ce nu era de ici de colo pentru o țară care cu cincisprezece ani în urmă era o periferie eminamente agricolă a continentului. Atunci când regimul s-a prăbușit, 53% din PIB-ul românesc era generat de sectorul industrial, sector responsabil la acea vreme pentru jumătate din ocuparea forței de muncă totale.[10] Ca rezultat al ratelor înalte constante de investiții, al importurilor de tehnologie și al dinamicii demografice pozitive, creșterea producției industriale postbelice a fost una dintre cele mai rapide de pe continent. În 1989, valoarea producției industriale era de 44 de ori mai mare decât în 1950, în timp ce procentul muncitorilor industriali s-a multiplicat de patru ori, la 38% din forța de muncă (Ionete 1993: 73; Murgescu 2010: 358).

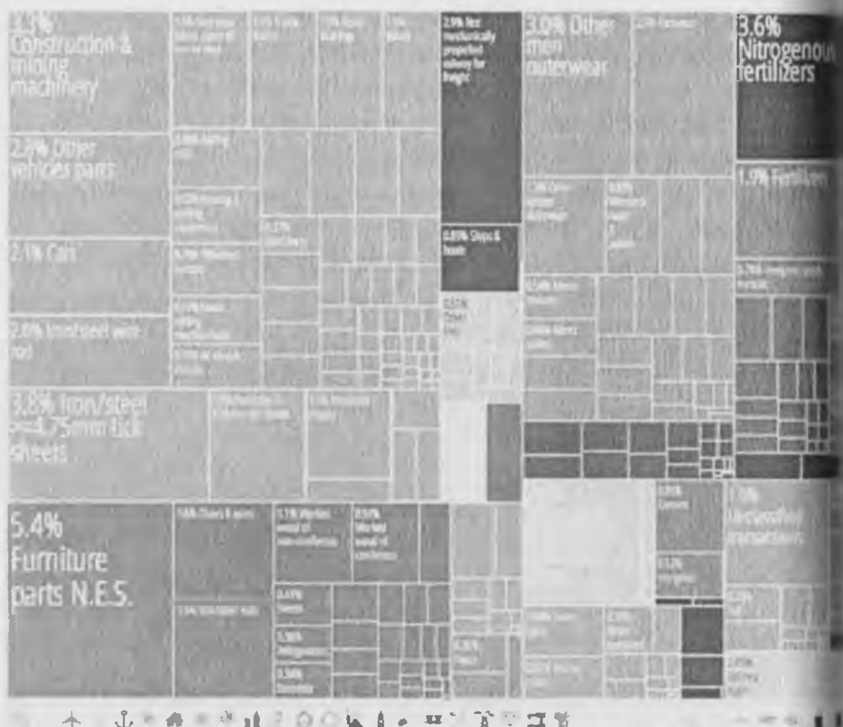
[10] Pentru o cercetare adusă la zi a industriei românești din această perioadă, vezi Turnock 2007: 32-47.

Remarcabilă în acest sens este nu doar creșterea ponderii industriei, ci și gradul ei tot mai mare de complexitate, așa cum era aceasta evaluată de piețele de export. Cum se vede în figura de mai jos, în contrast accentuat cu un profil predominant agricol în timpul anilor '60, în anii '80 complexitatea crescândă a exporturilor României semăna deja cu cea a unei economii industriale relativ avansate. Prin contrast, în aceeași perioadă, din Albania până în Portugalia, alte dependente agricole ale economiei europene au rămas exportatoare de produse agricole și alte produse primare.

Exporturile României în 1962

Exporturile României în 1989

Sursa: Atlasul Complexității Economice: http://atlas.media.mit.edu

Ratele înalte de creștere și o explozie fără precedent a masei salariale au făcut posibilă o autentică revoluție socială. Ritmul modernizării economice și sociale cunoscut de majoritate până la începutul anilor '80 a oferit regimului nu doar surse remunerative de legitimitate, ci și mare parte a materialului retoric pentru ceea ce Verdery a numit în mod adecvat strategiile de acceptare „simbolic-ideologice" bazate pe comparații favorabile cu România precomunistă (Verdery 1991). Într-adevăr, printr-o vastă serie de

măsuri de ocupare a forței de muncă, de politică a veniturilor și de asistență socială, național-stalinismul a pus capăt unei societăți foarte stratificate.[11] În ciuda investițiilor semnificative în educație (16% din veniturile publice între 1918 și 1938), aproape jumătate din populația României interbelice era analfabetă în 1938 și doar Albania și Serbia dețineau mai puțini doctori per capita. După cum a spus G. M. Tamás, sistemele politice ancorate într-o anumită versiune de „bolșevism" „au realizat multe din obiectivele obișnuite ale revoluțiilor burgheze: industrializare, urbanizare, secularizare, educație comprehensivă obligatorie, finanțare generoasă a artei, științei și tehnologiei, eradicarea tribalismului, edificarea unei infrastructuri gigantice (căi ferate, autostrăzi, conducte) și, poate cel mai semnificativ, mutarea populației țărănești din colibe de chirpici în ceea ce în Anglia se numesc «cartiere sociale», în Statele Unite «proiecte locative», iar în Franța «HLM»-uri" (Tamás 2009: 20).

Astfel, în contrast cu palmaresul modest al societății de caste din România interbelică, sub național-stalinism ratele mortalității infantile au scăzut vertiginos, trecând de la cele mai mari în Europa interbelică (139 la 1.000 de nașteri vii) la niveluri semnificativ mai scăzute în anii '70 (35 la 1.000). Mortalitatea generală a scăzut și ea spectaculos în anii '60 și '70, datorită politicilor susținute orientate către alimentație și igienă îmbunătățite, acces gratuit la unități spitalicești și servicii de asistență medicală modeste, dar relativ moderne și cu o acoperire teritorială remarcabilă. Analfabetismul, flagel care afecta aproximativ jumătate din populație spre sfârșitul

---

[11] Janos 2002: 99. Între 1871 și 1935 mortalitatea infantilă a rămas cea mai mare din Europa, în mare parte din cauza alimentației proaste și a muncii agricole din timpul sarcinii. Mult după ce se intrase în anii de *boom* '30, populația rurală a rămas afectată în mod dramatic de boli, privată de îngrijire medicală de bază și constrânsă să trăiască în condiții igienice precare (Hitchins 1994: 337). Alfabetismul și accesul la serviciile medicale erau la același nivel cu alte țări europene periferice (Iugoslavia, Turcia, Portugalia) și în urma atât a vecinilor ei occidentali imediați (Ungaria, Polonia), cât și a țărilor periferice non-europene (Chile, Mexic); vezi Jackson și Lampe 1982.

anilor '30 a fost practic eliminat (Chirot 1978). Numărul de doctori la 10.000 de locuitori a crescut de la 1,1 în 1938 (nivel inferior Indiei coloniale) la 20 la mijlocul anilor '80, în timp ce numărul paturilor de spital per capita s-a apropiat de nivelurile Germaniei de Vest.

În ceea ce fusese cândva una dintre cele mai conservatoare culturi de gen din Europa, participarea feminină la forța de muncă a recuperat rapid față de nucleul european dezvoltat, deși acest lucru s-a întâmplat în paralel cu tratarea penală a avorturilor și reproducerea rolului femeii în economia casnică (Kligman 1998). Grădinițe gratuite, biblioteci de împrumut accesibile, librării, cinematografe și teatre au devenit de asemenea larg disponibile, inclusiv în zonele rurale. Dreptul la muncă, la locuință și la asistență socială au ajuns să fie considerate de la sine înțelese. Cetățenia socială universală a fost instituită, statul și întreprinderile lui împărțind costurile unui spectru extins de servicii sociale. De asemenea, România a urmat alte state socialiste în atribuirea cât mai extinsă de pensii de bătrânețe, în timp ce salariul minim era stabilit în mod consecvent mult deasupra nivelului de subzistență (Zamfir 1997).

Slab urbanizată în 1950 – chiar și după standardele scăzute ale Europei de Sud și de Est –, România a redus considerabil diferența până în anii '70. Dacă în statele capitaliste cu industrializare rapidă urbanizarea a fost lăsată în general în seama forțelor pieței, în România lui Ceaușescu politicile de urbanizare și industrializare au fost coordonate (Ronnas 1982; Ronnas 1984; Enyedi 1996; Belkis *et al.* 2003; Petrovici 2006). Ca rezultat al investițiilor industriale distribuite relativ uniform în întreaga țară, foarte mulți țărani în curs de urbanizare au cunoscut o tranziție remarcabil de scurtă de la sărăcia rurală la locuințe relativ moderne, turism de masă și transport public modern, bazat pe o rețea de căi ferate extinsă, care în 1989 era a patra cea mai mare din Europa și era alimentată sustenabil de la linii electrificate, ce constituiau 32% din rețeaua totală.

Nu există nicio îndoială că România naţional-stalinistă a fost foarte eficientă în a face o tranziţie rapidă de la o economie în primul rând agricolă la una industrială. Dar triumfurile economice ale industrializării aveau să ia în curând sfârşit, atunci când combinarea independenţei economice şi a celei politice, norma politică unificatoare a regimului, a fost pusă sub semnul întrebării de şocuri inflaţioniste avându-şi originea în sistemul capitalist, lărgind fisurile din ţesutul socioeconomic al ţării. Ceauşescu s-a bazat pe repertoriul ideologic naţional-stalinist pentru a aborda incertitudinea economică rezultată şi, în consecinţă, a decis să protejeze programul de industrializare pe seama comprimării extreme a consumului privat, alimentând astfel reacţii care au condus la căderea regimului său după mai puţin de un deceniu.

CRIZA DEZVOLTAŢIONISMULUI NAŢIONAL-STALINIST

Potrivit unui studiu recent care acoperă Europa şi America Latină pe o perioadă de aproape un secol, există o legătură directă între austeritate şi protestele populare care ameninţă ordinea politică instituită. În mod crucial, această legătură a fost prezentă indiferent dacă regimul eşuat era democratic sau autoritar (Voth şi Ponticelli 2011). Sistemele considerate „comuniste", inclusiv cele mai represive dintre ele, nu au fost scutite de această regularitate istorică. După cum va arăta această secţiune, prăbuşirea naţional-stalinismului românesc are mult de-a face cu efectele negative ale unei crize a datoriilor soluţionată prin măsuri dure de austeritate, care au afectat nevoile de bază ale oamenilor obişnuiţi.

În turul de forţă al lui Carmen Reinhart şi Kenneth Rogoff despre crizele financiare (Reinhart şi Rogoff 2011), România anilor '80 apare ca o ciudăţenie: singura ţară în care un regim politic decide, cu mari costuri economice şi politice, să achite datoria

externă în totalitate și în intervalul a doar câțiva ani. Această decizie părea irațională, deoarece alte țări în curs de dezvoltare lovite de criza datoriilor de la începutul anilor '80 au solicitat cu succes reeșalonarea datoriei. Însă privind lumea din interiorul logicii regimului, decizia pare mai puțin irațională. Datele sugerează că, într-o situație de incertitudine sistemică generată de creșterea accentuată a prețului petrolului și a finanțării dezvoltării, ideile preconcepute ale regimului referitoare la dezvoltarea economică au condus la o turnură de politici cu accent pe austeritate și deconectare de finanțele internaționale.

Mai exact, șocurile petroliere din anii '70 au creat condițiile pentru o criză a datoriilor în țări în curs de dezvoltare precum România. Decizia regimului Ceaușescu de a plăti datoria suverană în totalitate (în locul intrării în incapacitate de plată sau al luptei pentru termeni de restructurare a datoriei mai favorabili) depindea de ideologia politică și economică folosită de regim. Dat fiind că aceste idei subliniau industrializarea continuă și suveranitatea nestingherită, răspunsul lui Ceaușescu la criza datoriilor a fost definit de un pachet de austeritate dur, combinat cu o cotitură abruptă către un amestec de politici de substituire a importurilor, de promovare a exportului și de deconectare de la capitalul financiar occidental.

Cazul României în timpul anilor '80 este de asemenea interesant pentru literatura despre sfârșitul „socialismului real". Narațiunea standard despre anul 1989 este că unele condiții externe favorabile (rolul special al lui Gorbaciov și al Poloniei, deschiderea de către Ungaria a graniței cu Austria) și repercusiunile lor în Europa Centrală au jucat un rol decisiv pentru sfârșitul socialismului est-european, într-un moment în care subperformanța economică, ilegitimitatea politică, buclele perverse de feedback instituțional, activismul societății civile și dezbinarea elitei au coincis. Și totuși, așa cum în mod corect au subliniat Kotkin și Gross, România nu avea nicio opoziție politică bine organizată, nicio conducere politică care să ezite în a utiliza represiunea pe

scară mare împotriva mobilizării chiar a claselor sociale pe care pretindea că le reprezintă (Kotkin și Gross 2010). În teorie, atunci, prăbușirea regimului putea să aibă loc doar în condițiile unui mediu extern favorabil și în urma unei mobilizări de masă suficient de mari pentru a induce defecțiuni cruciale în aparatul de securitate. Dar cum putea să apară, mai întâi, o astfel de mobilizare de masă, în absența tipului de discurs civic îndelung exersat practicat în Ungaria, Cehoslovacia și Polonia?

Cercetările anterioare au produs excelente descrieri ale anului „1989" românesc, subliniind în acest sens importanța cauzală a privațiunii economice pentru mobilizarea de masă. Mai recent, alți analiști au subliniat rolul datoriei suverane și al problemelor economice structurale drept canale pentru a face ca 1989 să pară mai mult ca o panică a regimului însuși, dat fiind că odată ce un public mobilizat a sfidat regimul, oficialii de partid și de stat, agenții statului polițienesc, ofițerii de armată și cele mai privilegiate sectoare ale inteligheniției și-au retras sprijinul față de ordinea socială existentă. Alții au făcut un compromis între aceste două poziții și au subliniat rolul crizelor gemene ale subperformanței economice și ilegitimității politice.[12] Însă din aceste relatări lipsește o analiză sistematică a motivului pentru care regimul Ceaușescu a împins de fapt țara într-o criză a datoriilor, a motivului pentru care austeritatea a fost adoptată ca principală reacție față de datorie (chiar și atunci când existau alternative mai puțin punitive social) și a modului în care austeritatea a fost legată de mobilizarea de masă care a schimbat regimul.

Explicația materialistă clasică pentru mutațiile interne de politici accentuează rolul cauzal al schimbărilor structurale din economia mondială. Conform acestei abordări, creșterea accelerată a prețului petrolului și a finanțării dezvoltării în 1979 a condus la recesiuni profunde, datorii suverane și dependență de

---

[12] Este cazul lui Kotkin și Gross 2010.

împrumuturile FMI și ale Băncii Mondiale (Stone 2008). Deși aceasta este o abordare solidă și elegantă, ea este de asemenea una incompletă. Prin crearea unei incertitudini, șocurile exogene deschid oportunități pentru schimbarea de politici. Dar șocurile nu dictează direcția schimbării. Și chiar dacă aceste șocuri exogene au generat presiuni semnificative asupra guvernelor țărilor în curs de dezvoltare pentru a-și ajusta economiile și a-și plăti datoriile, aceste obiective ar fi putut să fie atinse într-o varietate de moduri (reeșalonare, faliment), austeritatea fiind doar unul dintre ele.

În contrast cu abordarea materialistă, cercetarea constructivistă adoptată aici subliniază rolul ideilor economice în situații de incertitudine create de șocuri exogene. Principala idee susținută de constructiviști este că, pentru a înțelege direcția schimbării de politici, trebuie să înțelegem anumite concepte și povești cauzale referitoare la economie împărtășite de elita politicilor publice. Aceste constructe intelectuale sunt cele care furnizează decidenților un cadru în care ei pot defini, diagnostica și explica o criză și pot specifica setul de intervenții în politicile publice. Cu alte cuvinte, ideile le spun actorilor atât „ce nu a mers bine", cât și „ce trebuie făcut" (Blyth 2002).

O reinterpretare constructivistă a ultimului deceniu al regimului Ceaușescu plasează ideile economice ale regimului în centrul analizei. Acest lucru e cu atât mai adecvat cu cât, în regimul foarte centralizat și tot mai sultanistic al lui Ceaușescu din anii '80, puterea familiei Ceaușescu descuraja opoziția chiar și din partea celor mai înalte eșaloane ale Partidului și guvernului. În acest context instituțional, faptul că ideile național-staliniste referitoare la economie au rămas dominante și nerevizuite de experimentele socialiste de piață văzute în alte locuri din regiune s-a dovedit a fi un factor decisiv în eliminarea variantei reeșalonării și intrării în incapacitate de plată supervizate de FMI. Aceste idei îi indicau lui Ceaușescu că sprijinirea pe finanțarea internațională a investițiilor era o formă de neoimperialism care deteriora perspectivele dezvoltării

industriale continue și ale suveranității în ce privește politicile publice. Restructurarea datoriei asistată de FMI însemna acceptarea unei limite a suveranității – piatră unghiulară a ideologiei naționaliste a regimului –, iar intrarea în incapacitate de plată era înțeleasă ca o acceptare implicită a înfrângerii ideologice. Drept rezultat, regimul a adoptat varianta achitării în totalitate a datoriilor lui, decizie cu costuri exorbitante pentru populație.

Consecințele achitării datoriei au fost dramatice deoarece sistemele (neo)staliniste precum cel al lui Nicolae Ceaușescu nu erau doar ordini politice despotice a căror existență depindea de capacitatea aparatelor de stat de a zdrobi disidența. În plus față de coerciție, ele au creat – și, de asemenea, depindeau de – capacitatea de a furniza progres socioeconomic pentru straturile sociale largi pe care pretindeau că le reprezintă (aceasta putând fi numită „legitimitate remunerativă"). Cu alte cuvinte, puterea regimurilor staliniste se baza nu doar pe capabilitățile lor de represiune formidabile, ci și pe palmaresul lor în a scoate largi mase de oameni din sărăcie și a crea un strat considerabil de manageri/ ingineri educați din punct de vedere tehnic și convinși că ar fi avut mai puține șanse de mobilitate socială în trecutul precomunist al țărilor lor.[13]

Într-adevăr, regimurile staliniste au guvernat nu doar prin intermediul închisorilor politice, serviciilor secrete și modului tehnic de guvernare a economiei. Este adevărat că aceste regimuri au elaborat mecanisme de apărare sofisticate pentru „societățile necivile" compuse din cadre politice, de securitate și militare, care au beneficiat cel mai mult de dezvoltarea stalinistă. Fără susținerea puternică a acestei societăți necivile, cum o numește Kotkin și Gross, niciun regim stalinist nu putea rezista odată ce eșua în a furniza bunăstare socială și a mobiliza sentimentele naționaliste. Dar ele utilizau, de asemenea, și strategii remunerative focalizate pe promiterea – și în general și furnizarea – de drepturi economice fundamentale,

[13] O privire generală asupra acestei abordări poate fi găsită în Ban 2012a.

cum ar fi garantarea locului de muncă, salariu și condiții de lucru decente, locuințe și agrement accesibile, acces universal la educație și sănătate. Mai mult, ele mobilizau sentimentul național prin intermediul modernizării rapide și al unui simț al specificității și superiorității morale naționale bazat pe comparații favorabile cu țările capitaliste aflate la niveluri similare de dezvoltare.

Astfel de lecturi ale stalinismului sugerează că, atunci când regimul eșuează în promisiunile lui față de straturi largi ale societății, schimbarea lui poate avea loc prin intermediul mobilizării de masă și prin forțarea societății civile să își retragă sprijinul față de conducerea lui. *Uncivil Society* a lui Kotkin și Gross susține că, în 1989, România s-a confruntat exact cu acest tip de scenariu. Analiza lor arată cum dinamica internă a elitei, considerentele geopolitice, implozia ordinii economice și mobilizarea de masă în absența unor forme de organizare de opoziție asociate cu „societatea civilă" explică evenimentele din 1989. Printre acestea, susțin ei, determinantă a fost acumularea unor niveluri nesustenabile ale datoriei externe, care au împins aceste țări într-o situație de „panică bancară" la sfârșitul anilor '80.

Analiza lui Kotkin și Gross este însă incompletă și, în ceea ce privește cazul României, mai este și imprecisă. Datele arată clar că România nu a devenit grav îndatorată decât după 1979 și că deciziile locale au fost la fel de importante ca și șocurile exogene. În cazul României, aceste slăbiciuni nu au periclitat ordinea economică decât atunci când șocurile petroliere și financiare, avându-și originea în lumea capitalistă, s-au infiltrat în economia românească mare consumatoare de petrol și au fost interpretate ca un imperativ al deconectării de finanțele internaționale. Analiza propusă aici invită la o rafinare a argumentației avansate de textele canonice asupra economiilor socialiste. Aceste contribuții declară că impulsul de maximizare a puterii redistributive/ alocative a birocrației, mai degrabă decât sumele de alocat, a fost adevăratul „motor" al

socialismului. Potrivit acestor texte, accentul „irațional" pe industria grea era de fapt o încercare rațională de creare de resurse care puteau fi controlate centralizat (Kornai 1992; Verdery 1996). Însă nu pot să nu te mire variațiile de echilibru dintre industria grea și furnizarea de bunăstare economică de bază pentru oamenii obișnuiți. Acest lucru este deconcertant, dat fiind faptul că, potrivit acestor texte, modalitatea maximizării alocative a birocrației era constantă, și nu variabilă. În acest caz, de ce regimul Ceaușescu a echilibrat dezvoltarea industriei grele cu producția de bunuri de consum între 1965 și 1982, dar nu și între 1982 și 1989?

ȘOCURI PETROLIERE, CRIZĂ A DATORIILOR ȘI AUSTERITATE STALINISTĂ

Criza economică a neostalinismului românesc a subminat promisiunea industrializării ca motor al prosperității crescânde. Strategia de investiții și cheltuieli a statului indică faptul că industrializarea dobândise o viață proprie care avea întâietate asupra drepturilor economice elementare. Această strategie distributivă deosebit de punitivă a inspirat mare parte a mobilizării de masă care a contribuit decisiv la prăbușirea regimului.

Eșecul economic al statului de dezvoltare național-stalinist a avut în Romania cauze atât structurale, cât și contingente. Cel mai important, șocul petrolier din 1979 a subminat o economie tot mai intensivă energetic, determinând regimul să preia mult mai multă datorie externă, chiar în timp ce dobânzile explodau. Astfel, expansiunea continuă a industriei oțelului, petrochimice și a construcțiilor de mașini din timpul anilor '70 s-a tradus în niveluri înalte ale consumului de energie și într-o vulnerabilitate crescândă față de șocuri exogene ale furnizării ei. Cu toate acestea, analiza de mai jos nu susține argumentul că regimul Ceaușescu

„a împrumutat frânghia cu care s-a spânzurat", în cuvintele lui Kotkin și Gross, viziune îmbrățișată de foști inițiați ai regimului din România.[14] Spre deosebire de alte state socialiste, Ceaușescu a construit marea masă a datoriei nu la ratele scăzute ale dobânzii din perioada 1973-1978, ci la ratele înalte din 1979-1981, într-un efort de a salva marile capacități de procesare a petrolului construite la sfârșitul anilor '70.

Această constrângere materială a fost suficient de importantă pentru a declanșa o reconsiderare a căii de dezvoltare a României în timpul anilor '80. Ideile economice ale regimului despre continuarea industrializării într-un spațiu suveran și ermetic de politici publice au fost cele care l-au făcut să opteze nu pentru mai multă liberalizare și diminuare a industriilor consumatoare de petrol, ci pentru o mutație decisivă: de la o economie bazată pe cerere internă și modernizare condiționată de fluxurile tehnologice și financiare Est-Vest, la o economie bazată pe austeritate forțată în zona cererii de consum, izolare de finanțele și tehnologia internaționale și o strategie de export subjugată imperativelor substituirii importurilor.

Primul șoc petrolier (1973) nu a afectat România la fel de mult pe cât a afectat alte țări în curs de dezvoltare, deoarece țara era în măsură să satisfacă o mare parte a nevoilor ei energetice din câmpurile petroliere locale și a reușit să încheie trocuri „petrol contra mașini industriale" cu Iran, Irak și Libia[15]. Stagflația de după 1973 a condus la o cerere descrescândă în Comunitatea Europeană, reducând astfel cota exporturilor românești către statele dezvoltate; unele dintre pierderi, însă, au fost compensate de cererea crescândă

[14] Vezi Kotkin și Gross 2010: 28-30). I. G. Maurer, fost premier al epocii Ceaușescu, a declarat în 2001 că în anii '70 „pentru cetățenii obișnuiți, care nu o duseseră niciodată atât de bine din cauza împrumuturilor lui Ceaușescu, situația economică reală a țării nu era vizibilă" (Betea 2001: 267).

[15] România, o țară CAER de nivel mediu, putea să aibă puțin mai mult de jumătate dintre resurse acoperite pe plan local.

din alte țări în curs de dezvoltare, mai ales cele bogate în petrol (Lawson 1983; Linden 1986).

În schimb, al doilea șoc petrolier din 1979 și criza datoriilor declanșată de schimbările de politici monetare din nucleul capitalist dezvoltat au pus capăt efectului de tampon pe care acești factori îl avuseseră asupra economiei românești. Principalul motiv al acestei vulnerabilități era că expansiunea fără precedent a industriilor consumatoare de petrol și investițiile nesăbuite în rafinării petroliere și în producția de echipamente de procesare a petrolului din timpul celei de-a doua jumătăți a deceniului au triplat în mod dramatic cererea României de petrol, de la 5 milioane de tone în 1975 la 16 milioane de tone în 1980. Potrivit unui fost oficial din comerț, dacă rafinăriile puteau conta pe 10 milioane de tone de petrol intern, capacitatea lor fusese extinsă la procesarea a 33 de milioane de tone. Aceste rafinării și fabrici de echipamente de rafinare angajau zeci de mii de muncitori și, chiar dacă închiderea lor nu era de negândit, dată fiind capacitatea dovedită a statului de realocare a forței de muncă, Ceaușescu considera că această opțiune rămânea în afara a ceea ce era adecvat din punct de vedere economic.

În consecință, deși România menținuse un nivel scăzut al proporției serviciului datoriei externe atât după standardele țărilor nou industrializate, cât și ale celor est-europene, în 1978 ea a început să-și sporească datoria externă, pentru a plăti pentru importurile necesitate de triplarea cererii de petrol. În acest mod, regimul a împins țara spre un nivel înalt al datoriei suverane nu prin „cumpărarea" aprobării cetățenilor cu ajutorul consumului extensiv, cum sugerează Kotkin și Gross, ci datorită angajamentului lui ideologic rigid față de norma suveranității absolute și ideile economice care vedeau expansiunea industriei chimice drept „al doilea val" al industrializării socialiste. Angajamentul față de nevoile de bază exista, dar pentru el nu se plătea cu datorie externă. După cum explica un participant la fosta planificare centralizată:

> „În anii '60 și '70 nu exista nimic ciudat în dezvoltarea de ramuri industriale care transformau țițeiul în plastic, fibre sintetice, petrol rafinat și așa mai departe. Dar după primul șoc petrolier, industriașii occidentali s-au oprit pentru a reconsidera continuarea dezvoltării în aceste zone. Pentru Ceaușescu, în schimb, aceste industrii erau parte a complexității industriale crescânde necesitate de «socialismul multilateral dezvoltat» și pe baza acestei imagini asupra industrializării el a decis să extindă aceste industrii între mijlocul și sfârșitul anilor '70."[16]

Dilema era adâncită de două șocuri geopolitice. Primul era revoluția iraniană, care a perturbat acordurile petroliere ale lui Ceaușescu cu Șahul Iranului. Din nefericire pentru regimul Ceaușescu, la puțin timp după ce Irakul a înlocuit Iranul în această funcție, războiul lui Saddam Hussein cu Iranul a însemnat scăderea vânzărilor de petrol către România.[17] Efectul combinat al acestor șocuri a avut drept rezultat o dependență crescândă de petrolul sovietic, o situație care punea sub semnul întrebării una dintre prioritățile centrale de politică externă ale lui Ceaușescu: autonomia față de Uniunea Sovietică. Confruntat cu perspectiva sacrificării mult-prețuitei lui autonomii față de Moscova, regimul a preferat să caute soluții alternative.

Oricât de împovărător ar fi fost șocul petrolier pentru strategiile economice preferate ale lui Ceaușescu, mutațiile dramatice din lumea finanțelor au fost cele care au produs, în cele din urmă, condițiile pentru pierderea legitimității regimului. Prima mutație financiară privea nivelul dobânzilor. În 1979, capitalul internațional privat a devenit considerabil mai scump, în urma acțiunii bruște a Statelor Unite de a crește ratele dobânzii într-un moment în care ideile monetariste câștigau teren peste tot în Occident (Eichengreen și Lindert 1992; Blyth 2002). Această

---

[16] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, fost economist al Comitetului de Stat al Planificării, 7 ianuarie 2009.

[17] Murgescu 2010: 393.

mutație în politicile publice occidentale a condus la o creștere dramatică a ratelor dobânzii pentru datoriile suverane, împingând multe guverne ale unor țări în curs de dezvoltare în incapacitate de plată (Balassa 1985; Easterly 2001). Epoca finanțării ieftine a dezvoltaționismului național-stalinist luase sfârșit.

Potrivit datelor Băncii Mondiale, între 1976 și 1981 datoria externă a României a crescut de la 0,5 miliarde de dolari (sau 3% din PIB) la 10,4 miliarde (sau 28% din PIB și 30% din exporturi). În 1981, plățile dobânzilor au ajuns la 3 miliarde de dolari, de la abia 8 milioane de dolari cu șase ani în urmă. De-a lungul perioadei 1980-1982, țara a trebuit să plătească 6 miliarde de dolari creditorilor externi, iar în 1982 România avea deja nevoie de 80% din exporturile ei în valută forte pentru a-și finanța datoria externă. La început regimul a apelat la FMI pentru ajutor, așa cum făcuse la sfârșitul anilor '70, când FMI plătise resurse pentru a acoperi deficitele de export legate de inundații și cutremur. La începutul lui 1981, Consiliul Director al FMI a aprobat un împrumut de 1,3 miliarde de dolari (cu 300% mai mult față de cota României), dar temerea creditorilor de o contaminare cu criza din Polonia i-a determinat să își retragă depozitele din România și să anuleze liniile de creditare interbancare. Situația a fost complicată și mai mult de acuzațiile băncilor occidentale că băncile românești încălcau practicile bancare, inclusiv prin „cecuri suveică".[18] Cererile de rostogolire a împrumuturilor ajunse la maturitate erau respinse, ceea ce a condus la acumularea unor arierate de 1 miliard de dolari până la sfârșitul anului. Țara a fost exclusă în mod efectiv de pe piețele de creditare internaționale și, prin urmare, a ajuns să încalce acordul stand-by cu FMI.

---

[18] FMI, „Romania-Foreign Debt Position", 15 septembrie 1981; memorandum pentru Brian Rose (director adjunct al Departamentului European) din partea șefului misiunii, Geoffrey Tyler, cu un memoriu secret din partea lui Rose pentru directorul executiv; în IMF/CF (C/Romania/1760 „Stand-by Arrangements 1973-1981").

Rezervele băncii centrale fiind de doar 400 de milioane de dolari, era nevoie de o mutație dramatică de politici pentru a aborda criza datoriilor. La acest moment, ceea ce a înclinat balanța împotriva regimului a fost faptul că creditorii au convins FMI că România avea nevoie de o a doua șansă. Cum scria James Boughton, istoricul oficial al FMI:

> „Deși personalul s-a întâlnit în diverse ocazii cu creditori bancari importanți în toamna lui 1981 pentru a le explica amploarea măsurilor pe care autoritățile le luau pentru a-și consolida finanțele, acesta a ajuns treptat să accepte îndoielile băncilor referitoare la angajamentul României față de reforme. Fondul a refuzat să renunțe la termenii acordului stand-by și nu a permis niciun fel de retragere în timpul primului an al programului, în afara celei făcute la momentul aprobării inițiale." (Boughton 2001)

După doi ani de străduințe pentru a-și satisface obligațiile financiare internaționale, guvernul român a trimis principalilor ei creditori o scrisoare prin care îi informa că nu își mai poate permite plata la timp a datoriei externe față de băncile comerciale. În ianuarie 1982, România a început negocierile cu un consorțiu de nouă creditori bancari, având ca observatori personalul FMI. Dat fiind că băncile nu au oferit un acord de reeșalonare la timp pentru a relua acordul stand-by, personalul FMI a decis să indice susținerea lui față de regim și a oferit o retragere simbolică de 10 milioane de dolari, o măsură extraordinară[19]. Această acțiune a FMI i-a liniștit pe creditori, care în cele din urmă au fost de acord cu reeșalonarea în decembrie 1982.[20]

---

[19] „Romania – Staff Report for the 1982 Article IV Consultation and Review of Stand-By Arrangement", EBS/82/73 (April 29, 1982) cu „Additional Information", EBS/82/73, Sup. 1 (14 iunie 1982). Informațiile suplimentare provin din declarațiile personalului de la EBM/82/85 (21 iunie 1982), pp. 3-4.

[20] *New York Times*, 4 august 1982; *Financial Times*, 8 decembrie 1982. Pentru o trecere în revistă comparativă, vezi Clark *et al.* 1992.

Prăbușirea economică cu care se confrunta regimul Ceaușescu era atât de dramatică, încât cheltuielile companiei aeriene naționale (TAROM) și ale ambasadelor statului erau plătite cu bani lichizi.[21] În locul tratamentului preferențial la care se aștepta din partea Occidentului datorită politicii lui externe „nonconformiste", Ceaușescu a asistat neputincios la înăcrirea dispoziției occidentale și la asprimea termenilor FMI impuși Poloniei, unde împrumuturile însoțite de condiționalități restricționau sever variantele de politici publice ale guvernului (Marer și Siwiński 1988). Având soarta Poloniei în față, Ceaușescu își dădea seama că principalii piloni ai ideilor regimului său despre dezvoltare (adică dezvoltarea industrială și suveranitatea „dură" în privința politicilor publice) erau sortiți pieirii. Într-adevăr, Polonia oferea un scenariu de coșmar pentru național-staliniști: rate ale investițiilor înjumătățite, limitarea planificării centralizate la stabilirea țintelor macroeconomice, autonomie reală pentru întreprinderi și risc de lichidare pentru cele neprofitabile, politici de creditare și impozitare mai puțin discreționare, deprecierea monedei și creșteri ale prețurilor controlate.

Pentru a satisface graficul de achitare a datoriei, Ceaușescu a cerut o revizuire radicală a planului cincinal care să facă din achitarea anticipată a datoriei externe prioritatea principală a politicii economice. Nicio nouă datorie nu trebuia contractată de la creditori privați sau de la alte state.[22] Până și contractarea de împrumuturi de la FMI și Banca Mondială a fost interzisă în 1988. Dat fiind că expansiunea industrială era menită să continue, toate importurile trebuiau reduse drastic, iar valoarea exporturilor trebuia să crească.

---

[21] Interviu cu Florea Dumitrescu, *Jurnalul Național*, 31 martie 2009.

[22] Interdicția referitoare la contractarea de alte credite a fost formalizată în 1987; vezi Partidul Comunist Român, Protocolul Comitetului Executiv nr. 31, 28 decembrie 1987, p. 2.

Deși nivelurile veniturilor angajaților nu au fost afectate negativ[23], standardele de viață s-au prăbușit. Aceasta se datora faptului că toate strategiile menite să strângă dolarii necesari pentru eliminarea datoriei externe până la sfârșitul anilor '80 erau luate în considerare, inclusiv manipularea unei scăderi masive a aprovizionării interne cu bunuri de bază și de larg consum. În ansamblu, între 1981 și 1989 aprovizionarea cu alimente de bază a fost aproape înjumătățită.[24] Producția de bunuri de consum a fost și ea aproape înjumătățită în timpul aceleiași perioade și, pentru a înrăutăți și mai mult lucrurile, cota lor din exporturi a crescut (Ionete 1993: 86-87). În contrast accentuat era Polonia, în mod similar îndatorată, unde guvernul a redus consumul abia cu 10% în 1981, doar pentru a-l readuce la nivelurile lui anterioare doi ani mai târziu. De asemenea, dacă în România importurile în monede convertibile non-socialiste au scăzut cu 43% între 1980 și 1983, în Polonia ele s-au diminuat cu doar 5% din PIB (Marer și Siwiński 1988: 8).

Pentru a economisi dolari, se plăteau bunuri de import prin acorduri de troc. De exemplu, exportarea producției industriei constructoare de mașini în Iran, Irak și statele socialiste era parte dintr-un troc în schimbul importurilor de petrol și de alte mărfuri care altfel ar fi trebuit plătite cu valută străină rară. Din nefericire pentru partea română, ca rezultat al unor acorduri comerciale încheiate la sfârșitul anilor '70, exporturile românești erau vândute la prețuri fixe care nu luau în calcul factorul creșterii prețului energiei de după criza petrolieră din 1979. La sfârșitul anilor '80, Uzina

[23] În paralel cu înăbușirea aprovizionării, guvernul a asigurat creșteri constante ale salariilor de aproape 3% (Ionete 1993: 86), lăsându-i pe salariați în poziția frustrantă de a avea o putere de cumpărare sporită pe o piață de consum marcată de penurii fără precedent.

[24] În 1991, Ben-Ner și Montias au inventariat succint scăderea consumului în timpul acelor ani: în 1989, vânzările de carne abatorizată au fost de doar 49% din ceea ce fuseseră în 1980; brânza 60%, frigidere 44%, televizoare 64%, mașini 79% și biciclete 61% (Ben Ner și Montias 1991). Pentru date complete despre dinamica bugetelor sănătății și educație în anii '80, vezi Ionete 1993: 109-114.

Tractorul Brașov, una dintre campioanele industriale ale României lui Ceaușescu, vindea Iranului tractoare cu doar ceva mai puțin de 4.000 de dolari bucata, pentru a plăti petrolul iranian importat.[25]

În curând, elanul pentru achitarea datoriei a ajuns la niveluri stahanoviste: în 1988 și 1989, Ceaușescu a decis să plătească 1 miliard de dolari din datorie prin vânzarea a 80% din rezerva de aur a țării.[26] Drept rezultat al acestor măsuri drastice, între 1982 și 1987 România se lăuda cu cea mai rapidă reducere a datoriilor ca procent din PIB din lume. În mod asemănător, un deficit de cont curent de 2 miliarde de dolari în 1982 s-a transformat într-un surplus de 9 miliarde de dolari până în 1989. Într-o manifestare hotărâtă de virtute fiscală, bugetul guvernamental închidea pe plus. În mod paradoxal, în termenii cifrelor conturilor externe și ai politicii fiscale, România era un performer de vârf. În 1987, BRI[27] l-a abordat pe șeful Băncii Naționale a regimului pentru a transmite mesajul că deținătorii de obligațiuni suverane ale României găseau programul de achitare anticipată a datoriei suficient de credibil. În consecință, BRI recomanda energic ca restul datoriei suverane să fie plătit la termenii agreați în acordul de reeșalonare a datoriei din 1982. Ceaușescu a respins vehement recomandarea și a continuat pe aceeași linie, sfârșind cu mesajul că regimul renunța la finanțarea occidentală pentru totdeauna.[28] În același an, regimul reducea până și comunicarea de date fundamentale către FMI și

---

[25] Interviu cu Bucur Constantinescu, fost director al UTB, în documentarul TV *Tractorul Brașov*, 2011.

[26] Declarație a fostului guvernator al Băncii Naționale, Florea Dumitrescu, în *Fin.ro*, 26 septembrie 2011. Acest fapt a fost confirmat de Mugur Isărescu, actualul guvernator al Băncii Naționale, în *Capital*, 17 ianuarie 2011.

[27] Este vorba de Bank for International Settlements (BIS), în românește Banca Reglementelor Internaționale (BRI), numită uneori și Banca de Decontări Internaționale, instituție bancară ce oferă servicii de specialitate băncilor centrale (naționale) din întreaga lume. [N. tr.]

[28] Interviu cu Florea Dumitrescu, *Jurnalul Național*, 31 martie 2009.

Banca Mondială, instituții cu care regimul de la București intra în conflict deschis.

Comprimarea consumului intern prin intermediul reducerii planificate a cererii a contribuit la scăderi accentuate ale PIB-ului: de la 6% în 1983 la 0,5% în 1983 și 5,8% în 1989. Într-adevăr, profunzimea austerității și ritmul ameliorării deficitului comercial erau mult peste ceea ce se așteptau piețele, iar efectele acestora erau amplificate de inițierea de proiecte de infrastructură și industriale noi și scumpe. După cum arată următoarele secțiuni, rezultatul strângerii curelii a fost mobilizarea de masă împotriva regimului.

AUSTERITATEA GRIPEAZĂ MOTOARELE INDUSTRIEI

Economiștii specializați în problema dinamicii economiilor socialiste au discutat îndelung despre constrângerile bugetare „moi" și penuriile de aprovizionare care au afectat economiile cu planificare centralizată (Kornai 1980; Kornai 1992; Myant 1989). Aceste mecanisme probabil că erau în funcțiune și în România. Dar România era unică prin faptul că unul dintre cele mai dăunătoare aspecte ale schimbării de politici publice de după criza datoriilor a fost reducerea importurilor de tehnologie occidentală, cuplată cu termene nerealist de scurte de substituire a lor cu tehnologie locală și, în plus, acolo unde era posibil, prin extinderea duratei de viață a tehnologiei existente.

Substituirea forțată a importurilor a contribuit la reducerea deficitului de cont curent și a nivelului datoriei publice. Dar, dat fiind că institutele de cercetare nu puteau nici să reproducă, nici să inventeze peste noapte tehnologiile importate, reducerile de importuri de tehnologie au împovărat și ele capacitatea industriei de a-și menține nivelurile de competitivitate externă. Mai mult decât atât, cum piesele și materialele anterior importate erau înlocuite cu substitute locale de proastă calitate, multe fabrici nu puteau să-și

lichideze stocurile din cauza problemelor de calitate și trebuiau să fie salvate de bugetul central. Acest lucru era valabil mai ales în sectoarele cu tehnologie de nișă, unde prelungirea termenelor de casare avea efecte dramatice asupra calității și capacității de a face față inovației tehnologice.[29] Cuiul era bătut în sicriu de decizia lui Ceaușescu de a nu mări finanțarea tehnologiei informatice, chiar și atunci când devenea clar că întreaga competitivitate externă depindea tot mai mult de integrarea acestei tehnologii.[30]

Substituirea forțată a importurilor a fost întreprinsă prin utilizarea unei perspective autodistructive, care accentua o combinație de norme de muncă stahanoviste și tendința spre autarhism industrial. Sfidând natura intrinsec transnațională a fluxurilor de inovație tehnologică, în timpul anilor '80, abonamentele la revistele științifice și toate fondurile pentru oportunitățile de studiu în străinătate ale instituțiilor care făceau cercetare au fost întrerupte. Cheltuielile medii cu cercetarea au rămas la 24% din media vest-europeană, iar cheltuielile cu educația au fost de asemenea reduse.[31] În cadrul unei adaptări locale a anti-intelectualismului maoist, angajații institutelor de cercetare erau obligați să petreacă mai multe săptămâni în fiecare an la culesul recoltei de cereale.[32] După cum își amintește un cercetător-șef de la Institutul de Fizică din Cluj:

> „Pur și simplu nu înțelegeau că proiectele de cercetare pentru piese complexe au nevoie de ani de zile și de participarea la rețele externe de cercetători. Am creat breșe importante în

[29] Interviu al autorului cu Valentin Cojanu, fost cercetător la Institutul pentru Economie Industrială, 10 ianuarie 2009; vezi și Murgescu 2010: 373.

[30] Acesta este un paradox atribuit de un observator intern rezonanței mai bune dintre cererile emise de industriile tradiționale și ideile economice ale regimului referitoare la dezvoltarea industrială, care privilegiau clasa muncitorilor manuali față de cea a specialiștilor. Vezi Pasti 2006: 233.

[31] Ionete 1993: 69-72.

[32] Interviu cu Ștefan Andrei, fost oficial al comerțului exterior în timpul anilor '80, în Betea 2011: 412-413.

> instrumentele de spectrometrie a masei în timpul anilor '70 datorită unor astfel de rețele și a accesului la rețelele științifice externe. Dar după 1982 le-au întrerupt aproape pe toate, iar noi am petrecut un deceniu fără abonamente la revistele de cercetare străine. Când insiști pe economisirea curentului electric, a încălzirii și a revistelor la unul din institutele de elită ale țării, cum făceau pe atunci, îți dai seama că jocul fizicii aplicate practic a luat sfârșit."[33]

Alături de alți factori structurali cunoscuți, această decuplare planificată de fluxul internațional al inovațiilor a contribuit la inițierea declinului economic prin intermediul pierderilor de productivitate.[34] Între 1981 și 1989, pierderile companiilor deținute de stat au crescut cu 450%, iar profiturile au scăzut cu peste 150% (Ionete 1993: 104-105, 199). Nicolae Văcăroiu, fost economist al Comitetului de Stat al Planificării în acei ani, declara următoarele:

> „Ce a făcut Ceaușescu după 1982-1983 a fost aproape ca o formă de eutanasiere a competitivității noastre industriale. El voia un sistem de cercetare și dezvoltare autarhic, care era pură fantezie. Și îl voia peste noapte și ieftin. Institutele puteau să reproducă unele importuri occidentale, dar pe altele nu, și cât ai zice pește industria noastră a fost inundată de înlocuitori de proastă calitate ale unor dispozitive sofisticate, care au tras în jos calitatea exporturilor noastre. Și, de vreme ce el [Ceaușescu] voia să achite datoria externă cu orice preț, scăderea de calitate a fost compensată de reduceri de preț la

---

[33] Interviu al autorului cu cercetătorul în fizică nucleară Adriana Romanțan, 30 mai 2011.

[34] În 1989, România avea 348 de institute de cercetare, dintre care 16 aveau peste 2000 de angajați, iar cheltuielile publice pentru cercetare și dezvoltare au crescut cu aproape 16% între 1985 și 1989. Noi institute au fost înființate în anii '80, ceea ce a condus la o creștere a ritmului creativității industriale. În ciuda acestei creșteri, cheltuielile medii per capita au rămas, totuși, la 24% din media Europei Occidentale. Cheltuielile pentru cercetare și dezvoltare din Bulgaria, țară situată la același nivel de dezvoltare, erau de două ori mai mari (Ionete 1993: 69-72).

exporturile noastre industriale. Era o spirală autodistructivă ale cărei origini se aflau în austeritatea extremă pe care Ceaușescu a hotărât-o la începutul anilor '80. În cele din urmă, aceasta s-a manifestat prin cifre de creștere negative."[35]

În acest context, regimul a rămas dedicat dezvoltării industriei grele și petrochimice, chiar în timp ce industria deținea deja cea mai mare cotă din economie în Europa, iar volatilitatea prețului petrolului dusese economia în colaps. Drept consecință, deși ritmul creșterii industriale anuale a scăzut de la 3,3% în timpul anilor '70 la 2,6% în timpul anilor '80, cota industriei din economia națională a continuat să crească în timpul anilor '80.

Industrializarea de dragul industrializării, chiar și în fața catastrofei sociale, ecologice și a uzurii tehnologice într-o economie mondială tot mai competitivă, s-a dovedit a fi patologia terminală a modelului românesc de dezvoltaționism „socialist". Unele investiții erau fără îndoială productive, cum ar fi electrificarea națională a rețelei extinse de căi ferate a țării sau ampla refacere și extindere a portului Constanța de la Marea Neagră. Altele, însă, cum ar fi construcția costisitoare a unui canal menit să scurteze rutele de la Dunăre la Marea Neagră sau elanul de a construi clădiri oficiale gigantice în București au fost manifestări spectaculoase ale risipei, care contrastau puternic cu rațiile de mâncare și căldură ca pe timpul războiului, pe care trebuiau să le suporte cetățenii obișnuiți.

În primăvara anului 1989, regimul a anunțat că datoria externă era plătită în totalitate. Mai mult, executivul se lăuda cu un excedent bugetar de 8,2% și cu exporturi în valoare de 10 miliarde de dolari, cu doar 3 miliarde mai puțin decât economia poloneză care era mult mai mare. Dar, deși economiile „socialiste" mai liberalizate din Europa Centrală și URSS doar au stagnat în 1989, în România lucrurile arătau mult mai rău chiar și din punctul de vedere al prețuiților indicatori ai PIB, cu o scădere spectaculoasă

[35] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, 10 ianuarie 2010.

de 5,8%. Dacă, în perioada 1971-1980, rata anuală a creșterii a avut o medie de 11,2%, în timpul anilor '80 aceasta a coborât la 2,6%, în mare parte ca rezultat al scăderii de aproape 6% cunoscute în 1989, confirmând eșecul austerității și al substituirii forțate a importurilor (Amsden *et al.* 1994: 32-33; Ionete 1993).

În ciuda faptului că distribuția veniturilor din România era egalitară, aceste decizii nu erau însă lipsite de consecințe pe planul distribuției resurselor. Spre sfârșitul anilor '80, devenea clar că alocarea resurselor fiscale ale statului pentru investiții industriale relativ vetuste și achitarea în avans a datoriei publice implicau costuri sociale enorme pentru cei lipsiți de voce politică. Represiunea socială profund antimuncitorească instituită de austeritatea anilor '80 venea după mai mult de un deceniu în care, cum am văzut, majoritatea populației cunoscuse niveluri fără precedent de îmbunătățire a calității vieții. Însă tocmai sursele remunerative ale legitimității regimului au fost cele care au avut cel mai mult de suferit de pe urma politicilor de austeritate din acei ani. După cum reiese din mărturiile asupra percepțiilor subiective ale austerității, o reducere dramatică a cererii de consum în timpul acelui deceniu a pus capăt abrupt stabilității existente în relația dintre regim și cetățeni (Dragomir 2008).

Pentru a obține dolarii necesari achitării datoriei externe, Ceaușescu a decis să se îndrepte împotriva consumului (atât a celui privat, cât și a celui public), răsturnând astfel două decenii de progres al standardelor de viață. Furnizarea de hrană, locuințe și asistență medicală adecvate nu mai era ceva de la sine înțeles. Școlile și cartierele de blocuri care adăposteau populația proaspăt urbanizată au cunoscut întreruperi regulate ale electricității și încălzirii în timpul unor temperaturi negative, deoarece o industrie în expansiune care se zbătea să realizeze țintele de export ale regimului avea nevoie de mai multă electricitate. Industria aducea valută forte, astfel încât consumatorii trebuiau să suporte întreruperi zilnice ale curentului electric, chiar dacă țara producea mai

multă electricitate decât Spania și Italia. Cheltuielile cu sănătatea, semnul distinctiv al progresului social al regimului, au fost și ele reduse – în asemenea măsură, încât la sfârșitul anilor '80 doctorii trebuiau să ofere îngrijire medicală în lipsa celor mai elementare dotări. Până și articole esențiale precum insulina, tampoanele de vată și seringile de unică folosință erau greu de găsit. Unii dintre cei mai vulnerabili membri ai societății (pensionari fără copii, orfani și copii abandonați) erau îngrijiți în condiții cumplite. Într-un contrast sugestiv, construirea unei singure noi uzine energetice pe bază de cărbune, Centrala Termoelectrică Anina, a costat aproape de trei ori mai mult decât investițiile anuale în sănătate și asistență socială din timpul anilor '80 (Ionete 1993: 43). Dacă acceptăm teza potrivit căreia acesta era un capitalism de stat, putem spune că existau similitudini marcante între regimul Ceaușescu și modul în care capitaliștii și tehnocrații erei neoliberale își tratează populațiile atunci când trebuie plătită datoria externă.

Orientarea puternică înspre export însemna, de asemenea, și livrări reduse de haine, încălțăminte și benzină. Rafturi de o goliciune stranie, cozi lungi – care durau ore în șir – pentru articolele cotidiene și creșterea economiei informale deveneau, în anii '80, noile realități ale vieții de consumator în zonele urbane. În lipsa ofertei, comparativ cu comportamentul de consum din recesiunile capitaliste, depozitele de economii din România acelor ani au crescut ca valoare reală pe an, chiar în timp ce gospodăriile cunoșteau reduceri de consum fără precedent. În ceea ce părea a fi o repetare bizară a perioadei industrializării timpurii a anilor '50, în timp ce bugetul guvernamental acumula surplusuri, hrana devenea nu numai tot mai rară, dar și tot mai scumpă, cota acestui articol din bugetele gospodăriilor urcând de la 46% în 1980 la 51% în 1989. Mai mult, pe măsură ce exporturile de alimente au crescut și au fost introduse rațiile de alimente, consumul de calorii per capita a scăzut de la 3.200 la 2.900 de-a lungul aceleiași perioade. În acest mod, reducerile drastice ale consumului și serviciilor sociale au

subminat înseși pretențiile la progres socioeconomic de care atârna legitimitatea regimului. Strângerea curelei a continuat chiar și după aprilie 1989, dată sărbătorită de regim ca marcând achitarea în totalitate a datoriei externe a României.[36]

Austeritatea a făcut, de asemenea, ca regimul să fie tot mai neglijent în a-și ține promisiunea de a furniza condiții decente de lucru. Intensitatea sporită a muncii, turele de noapte, duminicile lucrătoare și normele mai mari în lipsa plății suplimentare au devenit regulă în sectorul de export aflat în expansiune, dat fiind că managementului i s-a ordonat să satisfacă grafice de export tot mai ambițioase. Motorul mobilității sociale a început să hârâie, dat fiind că noile generații de țărani ajunși la vârsta angajării și pregătiți să lucreze în infrastructura industrială trebuiau să obțină permise speciale ca să locuiască în orașele în care lucrau. În consecință, aceștia au fost obligați la navete lungi, într-un moment în care cheltuielile cu transportul fuseseră drastic reduse.

MOBILIZAREA DE MASĂ ȘI SCHIMBAREA REGIMULUI

Sfârșitul regimului Ceaușescu nu poate fi divorțat de activismul clasei din care se revendica elita politică a vremii: muncitorii industriali. În 1987, o grevă spontană a muncitorimii brașovene a demonstrat importanța reducerilor salariale și privațiunilor de consum ca surse ale mobilizării. Relatările academice și rememorările acestui eveniment sunt de acord că cererile muncitorilor de restabilire a *statu quo*-ului socioeconomic de dinaintea austerității s-au transformat în curând în cereri de schimbare a regimului, asediere a clădirilor guvernamentale și distrugere a simbolurilor PCR (Filichi 1994; Arsene 1997; Brudașcu 1997; Oprea și Olaru

[36] Vezi Comisia Națională pentru Statistică, *Anuarul statistic al României*, București, 1991; Murgescu 2010: 380-385.

2002). Greva a dus la un val de arestări, persecuții și condamnări la ani lungi de închisoare pentru muncitorii implicați. În urma grevei, unii membri ai cercurilor restrânse ale regimului au încercat să tempereze austeritatea, dar au fost retrogradați de Ceaușescu. Atunci când Florea Dumitrescu, guvernator al Băncii Naționale și unul dintre oamenii loiali ai lui Ceaușescu, a sugerat că plata datoriei externe înaintea termenelor îi irita pe creditorii externi, a fost marginalizat și, în cele din urmă, concediat.

După ce pactul social socialist a fost pus sub semnul întrebării la Brașov, Gdanskul României, te-ai fi așteptat ca regimul să-și inverseze politica de austeritate. Însă acest lucru nu s-a întâmplat. Mai mult, minutele reuniunii comitetului executiv al PCR din 5 mai 1989 atestă faptul că Ceaușescu a rămas dedicat devierii resurselor de la consumul de bază și îndreptării lor către exporturi.[37] Atunci când ministrul comerțului Ștefan Andrei i-a cerut lui Ceaușescu ca cel puțin să furnizeze încălzire mai bună în imensele complexe de blocuri pe care regimul le construise, a aflat că noua strategie a lui Ceaușescu era să utilizeze cele 2 miliarde de dolari acumulate în 1989 și cele 5 miliarde din creanțele față de România pentru a construi rezerve suficiente de valută forte pentru a transforma România într-o țară creditoare. Un fost diplomat român specializat în afacerile Orientului Mijlociu susține că în 1989 gândirea lui Ceaușescu mergea până la a plănui înființarea unei bănci de dezvoltare împreună cu Iranul. Devenea evident că, odată ce România a fost îndepărtată de pe piața internațională a titlurilor de stat, Ceaușescu spera să transforme țara într-un lider al țărilor nou industrializate, aparent fără a lua deloc în considerare costurile politice implicate. Mai mult, chiar în timp ce austeritatea traumatiza țara, bugetul public finanța investiții industriale și de infrastructură din Africa de Nord și Sub-Sahariană, Cuba, Orientul

---

[37] Interviu cu Florea Dumitrescu, *Jurnalul național*, 31 martie 2009. Pentru concedierea lui Dumitrescu, vezi Hotărârea Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 17 martie 1989, publicată în *Scânteia*, 18 martie 1989.

Mijlociu și chiar Ucraina sovietică. Dacă înainte de 1989 această politică era prezentată drept o încercare calculată de a obține dolarii necesari achitării datoriei și, prin intermediul trocului, importurile de mărfuri solicitate de industrie, era greu de înțeles de ce termenele de plată ale datoriilor acestor țări se prelungeau mult dincolo de 1990, dat fiind faptul că planurile lui Ceaușescu de a intra în afacerile cu petrol ale acestor țări au cunoscut puțini pași concreți.[38]

De asemenea, era profund nedrept că, în timp ce standardele de viață au continuat să scadă în 1989, regimul stătea pe aproape 9 miliarde de dolari dați cu împrumut sau investiți în țările în curs de dezvoltare și chiar în URSS. Majoritatea acestor împrumuturi nu au fost achitate după 1989, iar investițiile din URSS au căzut pradă flagelului devalizării avuției publice, care a afectat fostul spațiu sovietic. Gestionarea datoriei față de România a fost deconcertant de generoasă pentru o țară care se confrunta cu una din cele mai traumatice tranziții economice din Europa de Est. Aproape 7 miliarde de dolari au fost șterși în diferite moduri. Frământările politice din Sudan au condus la o intrare în incapacitate de plată unilaterală față de pretențiile României de 170 de milioane de dolari, iar 90% din datoria de 140 de milioane de dolari a Mozambicului a fost eliminată în 2007. Datoria de 2 miliarde de dolari față de București a Irakului a fost ștearsă în 2005 la presiunea Clubului din Paris, o adunare a marilor creditori suverani. Intermediari privați în căutare de profit au șters datoria Vietnamului prin intermediul unor acorduri de troc, care au impus o reducere de 25%, în timp ce o parte a datoriei africane a fost decimată de fonduri de investiții.[39]

Extravagantul surplus din conturilor externe ale României a fost plătit nu doar prin intermediul unei mobilizări de masă. De fapt, muncitorii revoltați din Brașov erau prevestitorii ignorați ai

---

[38] Interviu cu Ștefan Andrei, în Betea 2011: 408-409; interviu cu Bogdan Baltazar, fost director în Ministerul Afacerilor Externe, Divizia Africa și Orientul Mijlociu, în *Gândul*, 9 mai 2011.

[39] Vezi dosarul despre datoria României publicat în cotidianul *Gândul*, 9 mai 2011.

mobilizării de masă împotriva regimului, care a doborât guvernul în decembrie 1989. Spre deosebire de tranzițiile negociate din Spania și din alte părți ale Europei Centrale, regimul autoritar românesc a murit într-o confruntare violentă cu o mișcare de protest a cărei coloană vertebrală era tocmai clasa socială pe care regimul o construise și pe care apoi o trădase. Contrar presupunerilor scepticilor, a devenit clar că nivelurile înalte ale represiunii poliției, supravegherea constantă și absența unei rețele solide de activiști „civici" antiguvernamentali nu s-au dovedit a fi obstacole insurmontabile împotriva ultimei mișcări revoluționare populare din Europa.[40]

Începută în Timișoara, mișcarea s-a răspândit în cele mai multe orașe mari ale țării. Încercările regimului de a reprima mișcarea au eșuat, în ciuda desfășurării întregului set de instrumente represive al statului polițienesc, de la arestări „moderate", blocade ale orașelor și interdicții de a ieși în stradă până la ordine de deschidere a focului date unor regimente de infanterie motorizată și de blindate ale armatei.[41] Pe 22 decembrie 1989, fuga lui Ceaușescu cu elicopterul, abandonarea lui de către aparatul represiv și executarea sa câteva zile mai târziu au pus capăt național-stalinismului românesc. Toate acestea, însă, nu înainte ca sute de alți oameni să moară în diverse forme de luptă urbană, ale căror imagini au fost dramatizate grotesc în media occidentală și transformate într-o imagistică a postcomunismului ca spațiu al violenței absorbit de efectele devastatoare ale regimului „comunist".[42]

---

[40] Pentru cea mai extensivă descriere academică în limba engleză a surselor românești, vezi Siani-Davies 2007.

[41] Pierderile de vieți omenești și rănirile au fost înfiorătoare pentru câteva zile de proteste, dar cifrele au fost umflate grav de agențiile de presă internaționale, care relatau despre mii de morți în Timișoara. De fapt, înainte de 22 decembrie 1989, împușcăturile au lăsat în urma lor 70 de morți în Timișoara. În întreaga țară, 689 de oameni au murit și 1.200 au fost răniți, cei mai mulți dintre ei după răsturnarea lui Ceaușescu.

[42] O analiză rafinată a acoperirii Revoluției de către televiziune poate fi găsită în Petrovszky și Ținhindeleanu 2009.

Echivalarea revoluției din decembrie 1989 cu o simplă lovitură de stat în unele discursuri istorice surprinde prin tezismul ei. Amărăciunea provocată de violența politică de după 1989 a fost o sursă importantă de ocultare a crucialei dimensiuni populare a acestui eveniment și, mai ales, de ștergere progresivă a muncitorimii industriale din albumul de fotografii al acelor zile. Cum bine puncta Peter Siani-Davies: „Mobilizarea de masă, violența larg răspândită, crearea spontană de consilii revoluționare locale, spargerea coaliției revoluționare și lupta ulterioară pentru putere dintre competitorii revoluționari din orașele românești par să aparțină, toate, repertoriului revoluției, mai degrabă decât celui al unei lovituri de stat. Mai mult, chiar dacă Ceaușescu ar fi căzut printr-o lovitură de stat, asta nu ar fi trebuit să împiedice evenimentele din România să poarte numele de Revoluție" (Siani-Davies 2007).

CONCLUZII

În România, industrializarea și ideologia naționalistă au fost contopite timp de decenii în aceeași paradigmă a dezvoltării: dezvoltaționismul național-stalinist. Deschisă spre economiile capitaliste începând cu mijlocul anilor '60, această paradigmă a avut importante succese sociale și economice. Dacă acest set de idei economice era compatibil cu creșterea comerțului și integrarea tehnologică și financiară pe plan internațional, punctul lui slab era vulnerabilitatea crescândă la șocurile financiare și ale prețului petrolului. În consecință, atunci când șocul petrolului a lovit în 1979, exact în timp ce accesul la creditarea internațională era restricționat, regimul a împins țara într-o criză a datoriei publice.

În contrast cu alte țări „socialiste" care au căzut pradă împrumuturilor în petrodolari cu dobânzi mici făcute disponibile de criza petrolului din 1973, criza datoriilor din România a fost rezultatul suprainvestirii în industrii mari consumatoare de petrol

și în capacități de rafinare a petrolului. Dacă Ungaria și Polonia și-au sporit exponențial datoriile în valute convertibile între 1973 și 1979, în România regimul și-a asumat o povară grea a datoriei externe abia după 1978. Confruntată în 1982 cu perspectiva unei intrări în incapacitate de plată, România a decis să evite atât falimentul, cât și restructurarea datoriei, optând pentru un regim de politici de austeritate extrem de dure, cuplate cu substituirea forțată a importurilor și creșterea cu orice preț a exporturilor. A fost o reacție care s-a dovedi a fi punitivă din punct de vedere social, dar care, în plus, a redus semnificativ capacitatea industriei românești de a supraviețui tranziției la economia de piață. Pentru a explica alegerea aparent irațională a acestei opțiuni, am scos în evidență importanța conexiunilor dintre economia românească și alte economii, angajamentul ideologic al regimului față de industrializarea planificată centralizat, definiția extrem de îngustă dată suveranității statale și natura sultanistă a instituțiilor politice ale regimului.

În sfârșit, cum a contribuit austeritatea la schimbarea de regim din 1989? Pentru regimul Ceaușescu, strategiile coercitivă, simbolic-ideologică și remunerativă de a-și asigura hegemonia politică erau la fel de importante. Abandonarea de către acesta a versiunii minimaliste a strategiei remunerative (care garanta nevoile socio-economice fundamentale) a fost decisivă în explicarea prăbușirii sistemului în condiții externe favorabile colapsului, care prevalau în 1989. Probabil că nostalgia față de „comunism" din România contemporană se datorează în mare parte acelor decenii de ocupare totală a forței de muncă, asistență socială extinsă, putere de cumpărare în creștere și, pentru o perioadă limitată, începuturilor unei societăți protoconsumiste în largi segmente ale populației urbane. Aceste progrese au fost relevante mai ales pentru clasa muncitoare industrială aflată în expansiune, ale cărei proteste de la sfârșitul anilor '80 au fost în mare parte alimentate de încălcarea de către regim a promisiunii de a livra o minimă bunăstare materială.

Odată ce sistemul a continuat să pună accent pe suveranitate și industrializare în dauna recompenselor materiale pe care le promisese muncitorimii industriale – clasa pe care el o „crease" și pe care pretindea că o reprezintă –, nu îi mai rămânea decât coerciția și ideologia naționalistă pentru a o ține sub control. Dar, după reprimarea protestelor de la Brașov în 1987, viața regimului atârna de funcționarea ireproșabilă a aparatului represiv. Decembrie 1989 a arătat, însă, că, atunci când s-a confruntat cu mobilizarea de masă, până și agenții acestui aparat nu au avut altceva de ales decât să-și abandoneze posturile și să se integreze – în cele mai multe cazuri foarte profitabil – ordinii sociale și economice care ducea spre capitalism.

Ironia supremă a întregii povești a fost că cei care erau cel mai puțin afectați de austeritatea național-stalinistă erau, în termeni ideologici, și principalii suspecți; astfel, marea finanță internațională a fost considerată adversarul ideologic al lui Ceaușescu. Poate că această ironie poate fi transpusă în epoca noastră, în care rigiditatea ideilor neoliberale și a autismului politic practicat de elitele economice și/ sau tehnocrate vizavi de drepturile economice ale cetățenilor a mers mai departe ca oricând în ultimii optzeci de ani. După cum a spus un observator autorizat al crizei datoriilor suverane:

> „Nicolae Ceaușescu rămâne celebru pentru că în anii '80 și-a obligat poporul să îndure ierni reci cu încălzirea din locuințe dată la minimum pentru a face țara să achite 9 miliarde de dolari datorate băncilor străine. Dacă ar mai fi putut să aștepte câțiva ani, probabil că România s-ar fi bucurat de același tip de iertare parțială a datoriilor oferită multor altor țări la sfârșitul acelui deceniu. Faptul că o țară poate să își plătească datoria nu înseamnă neapărat că trebuie să decidă să facă asta."[43]

[43] Kenneth Rogoff, „Europe Finds the Old Rules Still Apply", *Financial Times*, 5 mai 2010.

III

Neoliberalism și postcomunism

DE LA INCERTITUDINE LA NEOLIBERALISM

SFÂRȘITUL A ceea ce fusese cunoscut cândva drept „socialism real" a luat prin surprindere elitele democrațiilor liberale. Provocarea a fost deosebit de acută pentru economiștii interesați de cercetarea aplicată și pentru experții organizațiilor economice internaționale. Deși existau idei economice alternative, școala economică neoliberală a tranziției (sau „neoliberalismul de tranziție") a fost cea (cel) care a triumfat ca proiect politic în constituirea elitelor politice și tehnocratice interne și internaționale.[1]

Acest rezultat nu a fost unul predestinat. În timpul anilor '80, elitele occidentale învățaseră cum să gestioneze marketizarea economiilor pe modelul Consensului de la Washington (Williamson 1989; Rodrik 2006; Babb 2013; Schmidt și Thatcher 2013; Schmidt și Woll 2013; Blyth 2002; Blyth 2013). Mai mult, unele inovații de știință economică ale anilor '80, cum ar fi teoria contractului incomplet, au încurajat aceste elite să își formuleze argumentele ca explicații universale ale motivului pentru care întreprinderile

---

[1] Există o literatură amplă care subliniază natura mai degrabă de co-producție decât de transmitere de sus în jos a difuzării neoliberalismului în estul Europei. Vezi Greskovits 1998; Bockman și Eyal 2002; Ost 2006; Paczyńska 2010; Epstein 2008; Bockman 2012a; Bockman 2012b.

de stat trebuiau privatizate imediat, și nu gradual sau deloc.[2] În arenele politice și de politici publice mai largi ale democrațiilor liberale, acesta a fost de asemenea un moment al triumfalismului liberal-conservator și al momentului „sfârșitului istoriei", când ideile „liberalismului dezîncastrat" (Blyth 2002) și viziunile morale ale societății de piață (Fourcade și Healy 2007) mărșăluiau de la Washington la Stockholm (Glyn 2001; Blyth 2002; Harvey 2005; Fukuyama 2006; Sandbrook *et al.* 2007). Pe deasupra, resursele coalițiilor sociale, care, în deceniile postbelice, reîncastraseră cu succes și în mod democratic piața, se aflau de această dată sub un atac fără precedent (Clawson și Clawson 1999; Bohle 2006; Baccaro și Howell 2011; Pikketty 2014).

Cu toate acestea, în afara câtorva socialiști de piață occidentali și estici (Estrin 1991; Bardhan și Roemer 1992; Schweickart și Ollman 1998; Bockman 2012a; Bockman 2012b), nimeni nu se ocupase în mod special de sarcina transformării sistemice a unor sisteme precum socialismul real, în care nici măcar condițiile elementare de piață nu puteau fi luate ca de la sine înțelese. Probele examinate în acest capitol sprijină argumentul convențional că, în Europa de Est, răspunsul la această incertitudine a fost exportarea neoliberalismului și a Consensului de la Washington. În același timp, ele condiționează în două moduri această viziune. În primul rând, arată că această cale de transformare era departe de a fi singura variantă a științei economice de tranziție avansate de elitele occidentale.

În schimb, probe de arhivă și o analiză mai sistematică a dezbaterilor indică faptul că varianta neoliberală era intens contestată în cadrul corpului profesional academic din Occident, al organizațiilor internaționale și al segmentelor de elită ale societății civile occidentale. În al doilea rând, capitolul sugerează că motivul triumfului

---

[2] Introducerea teoriei contractului incomplet a demonstrat că, în cazul în care contractele sunt incomplete (cazul proprietății de stat), atunci costurile eficienței sunt mai mari.

neoliberalilor asupra vocilor alternative are prea puțin de-a face cu conținutul ideilor lor sau cu validitatea lor empirică. Ceea ce a oferit o putere superioară ideilor neoliberale a fost statutul lor preeminent și resursele instituționale și politice pe care susținătorii lor puteau să le mobilizeze împotriva adversarilor în procesul translatării neoliberalismului din lumea capitalistă în sferele de politici publice ale socialismului real.

NEOLIBERALISMUL DE TRANZIȚIE

Confruntându-se cu o incertitudine sistemică față de modul de abordare a provocărilor economice ale purgatoriului conceptual indefinit cunoscut drept „postcomunism", o masă critică de intelectuali influenți aparținând unor universități de prestigiu, organizații economice internaționale și guverne au luat lucrurile pe care le știau despre macrostabilizarea și liberalizarea economiilor capitaliste, le-au reenergizat cu „modele ideale" neoclasice depolitizate și le-au suprapus neliniștii politice anticomuniste a momentului. Rezultatul a fost o versiune locală a Consensului de la Washington, însă cu o sporită aversiune neoliberală față de politicile economice discreționare, redistribuirea veniturilor și politicile de masă.

Versiunea neoliberală a scenariului neoclasic pentru tranziție s-a concentrat pe crearea unei economii de piață într-o stare de echilibru generic, utilizând un experiment social de o mărime fără precedent și pus în mișcare de elite. Pentru susținătorii ei, sarcina economistului creator de politici publice era să ia *tabula rasa* a postcomunismului, să planifice un sistem nou bazat pe reprezentări idealizate ale unui echilibru general, să plaseze evenimentele pe scala etalon a acelui plan și să diagnosticheze drept eșecuri orice abateri de la plan (Roland 2001). În acest scop, neoliberalii au combinat promovarea pachetului clasic al FMI de macrostabilizare și reforme ale ofertei cu considerente specifice contextului postcomunist.

Implicațiile modelului de stabilizare al FMI au fost contracționiste și doar foarte vag legate de o agendă a recuperării economice sistematice. Principalul mandat al FMI a fost de a soluționa crizele balanțelor de plăți, începând cu anii '50 acest obiectiv fiind urmărit prin reducerea a ceea ce FMI considera a fi „cerere internă excesivă", proces pe care autorul modelului de stabilizare FMI l-a pus în legătură cu apariția deficitelor de cont curent nesustenabile, pe care se presupunea că FMI le finanțează (Polak 1997: 18). În același timp, modelul se baza pe teza că macrostabilizarea și austeritatea monetară și fiscală care o însoțea nu au efecte durabile asupra creșterii și că, de fapt, dacă macrostabilizarea e acompaniată de măsuri referitoare la ofertă, ea poate duce la creștere în mai puțin de doi ani.

Logica modelului Polak folosit de FMI era următoarea: o reducere susținută a creditării interne nominale și a cheltuielilor guvernamentale diminua pe termen scurt creșterea cererii reale, producând o scădere economică de termen scurt; dar dacă această măsură este însoțită de devalorizare, după un an efectul inflației în scădere asupra creșterii creditării reale și a competitivității externe crescânde împinge în sus ritmul de creștere; efectul virtuos pe care această intervenție macroeconomică îl are asupra creșterii este amplificat de politici referitoare la ofertă, precum reduceri de taxe și reglementări care concentrează investițiile (Boughton 2004). Dacă creșterea întârzia să apară, în viziunea susținătorilor teoriei dominante a creșterii de la sfârșitul anilor '80 și începutul anilor '90 vina putea fi atribuită implementării imperfecte (Vreeland 2003) sau problemelor locale cu capitalul uman (Dornbusch 1990a).

La această teorie ortodoxă a macrostabilizării și creșterii, susținătorii „științei" economice a tranziției au adăugat mai multe contribuții centrate pe ducerea la bun sfârșit a eutanasierii statului ca proprietar și investitor. Narațiunea ei cauzală era următoarea: austeritatea fiscală, nivelurile ridicate ale dobânzii, plafoanele monetariste pentru creditarea internă și implementarea unei ample

liberalizări a comerțului aveau să ducă la ajustarea automată a stimulentelor pentru companii, prin impunerea de constrângeri bugetare dure companiilor de stat și expunerea lor la disciplina concurenței: corectarea prețurilor printr-o politică unică punea capăt planificării centralizate și supunea companiile rigorilor mecanismului prețurilor; aceasta avea să elimine companiile ineficiente și să le recompenseze pe cele eficiente, dar pentru a avea stimulentele adecvate la nivel microeconomic, regimul de proprietate trebuia schimbat cât mai repede posibil, prin vânzarea companiilor de stat către investitori privați (Demekas și Khan 1991; Boughton 2004; Gabor 2010). După cum spunea Jeffrey Sachs, „piețele răsar în mod spontan acolo unde planificatorii centrali eliberează terenul" (Sachs 1994).

E important de subliniat că această paradigmă economică a tranziției nu se referea doar la macrostabilizare și la instituționalizarea elementelor fundamentale ale unei economii de piață. O analiză atentă a textelor ei fundamentale relevă, în schimb, faptul că treptat, în timp, ea a aglomerat și scenariile noastre de politici economice, care includeau asigurarea publică a îngrijirii sănătății, educației, pensiilor sau ajutoarelor de șomaj. În plus față de descurajarea adoptării unor astfel de elemente fundamentale ale democrațiilor bunăstării, neoliberalismul de tranziție a șters de pe lista opțiunilor „reformiste" legitime și politicile industriale, impozitarea progresivă și alte aspecte legate de ofertă ale liberalismului încastrat (O'Dwyer și Kovalčík 2007; Fisher *et al.* 2007; Appel și Orenstein 2013). Prin asta, susținătorii științei economice neoliberale a tranziției au „supra-liberalizat" UE (Orenstein 2008).

Neoliberalii erau conștienți că toate acestea implicau un șomaj amplu și mobilitate descendentă pentru largi mase de oameni. Știau, de asemenea, că, de vreme ce aceasta avea să se întâmple în societăți care trăiseră decenii de ocupare totală a forței de muncă și o mobilitate ascendentă fără precedent, cetățenii aveau să folosească

noile instituții democratice pentru a cere protecție împotriva dislocării economice (Lipton *et al.* 1990; Fischer și Sahay 2000: 12). Dar, încă de la început, opoziția democratică față de impunerea de sus în jos a neoliberalismului a fost alungată spre statutul de politică „populistă" periculoasă (Lipton *et al.* 1990). Dincolo de unele propuneri vagi de a-i transforma pe muncitori în acționari minoritari[3], singurul răspuns al neoliberalilor la provocările politice ale transformărilor neoliberale a fost un stat suficient de puternic pentru a se ocupa de tulburările sociale care aveau să urmeze. Potrivit lui Stanley Fischer, la acel moment director executiv adjunct al FMI, preocuparea gradualiștilor că reformele de tip „big bang" puteau să facă să deraieze democratizarea au fost respinse la FMI, dat fiind că viziunea populară printre veteranii macrostabilizărilor din țările în curs de dezvoltare ai Fondului era că „nicio reformă care pare fezabilă din punct de vedere politic nu trebuie încetinită doar pe motive de succesiune" (Fisher și Sahay 2000: 12). Astfel de viziuni i-au făcut pe unii politologi să vorbească despre nucleul autoritarist al științei economice neoliberale a tranziției (Reddaway și Glinski 2001; Glinski și Reddaway 1999; Przeworski 1992; Bockman și Eyal 2002).

Neoliberalismul de tranziție a inspirat schimbarea istoriei în fostul Bloc Estic. În mai puțin de un deceniu, aceste țări au trecut de la planificarea centralizată la diferite forme de capitalism privat, mergând de la modelul social-democrat al Sloveniei la modelele neoliberale din țările baltice și Europa de Sud-Est (Orenstein 2008; Nölke și Vliegenthart 2009; Myant și Drahoukopil 2011; Bohle și Greskovits 2012; Epstein și Jackoby 2014; Jackoby 2014; Ban 2014).

[3] Lipton, Sachs și Summers au „plafonat" proprietatea muncitorească la 10% din acțiuni și au născocit-o ca pe un mic „cadou" pentru muncitori și prețul care trebuia plătit pentru edificarea unei baze sociale pentru privatizare. În viziunea lor, proprietatea muncitorească nu era considerată a institui proprietate efectivă și conducere economică (Lipton *et al.* 1990); vezi și Lipton *et al.* 1990a.

Recunoașterea și analizarea acestei diversități capitaliste este importantă. În același timp, rămâne faptul că, în toate aceste țări, ideile economice din spatele „tranziției" au reafirmat controlul ierarhic al statului și al capitalismului privat asupra muncitorilor, în același timp creând mecanisme care au distrus posibilitățile de angajare la o scară fără precedent, au suprimat accesul universal la drepturi socioeconomice și au redus sau chiar eradicat gestionarea muncitorească a instituțiilor (acolo unde ea exista).

Într-adevăr, transformările aduse de sfârșitul „socialismului real" se refereau la fel de mult la emanciparea față de tirania domniei partidului unic ca și la îngustarea spațiului pentru social-democrație sau alte alternative de stânga, cu atât mai mult pentru formele radicale de guvernare democratică a economiei preconizate de mișcările sociale împotriva regimului demobilizate după 1989 (Ost 2006; Ost 2010) și de teoreticienii politici din spațiul academic care empatizau cu ele (Blokker 2005). Lectura unilaterală și triumfalistă a lui *annus mirabilis* 1989 ca succes al decenței politice a democrației liberale – și, prin urmare, ca „normalizare" (Outhwaite și Ray 2005) – ar putea fi interpretată în lumina acestui fapt.

ALTERNATIVA LA NEOLIBERALISM

Imediat după 1989, mai mulți politologi, economiști și practicieni de pe ambele părți ale Cortinei de Fier au interpretat sfârșitul socialismului real ca pe o șansă de a construi pe ceea ce era valabil din moștenirile lui, pentru a iniția o transformare de sistem fără costurile sociale traumatice pe care strategia neoliberală le demonstrase în America Latină în timpul anilor '80.

Unii din acești „revizioniști" erau economiști heterodocși, câțiva cu idei neokeynesiene „nereformate", care își dobândiseră experiența în crizele financiare sau în crearea statului de dezvoltare est-asiatic (Minsky 1991; Amsden *et al.* 1994; Chang

și Nolan 1995; Sapir 1994; Rosati 1994). Pentru ei, recesiunea transformațională profundă era provocată de o reducere evitabilă a cererii care avea loc în timpul liberalizării prețurilor, introducerii convertibilității și stabilizării impuse autorităților monetare și fiscale care o urma. Alternativa susținută de ei era adoptarea unui stat neodezvoltaționist, desăvârșit de politici industriale și de creștere îndrăznețe ale agențiilor vitale ale unui stat puternic. Ei i-au încurajat pe est-europeni să se opună stopării imediate a planificării, adoptării liberalizării prețurilor și dereglementării și privatizării și să se concentreze, în schimb, asupra demonopolizării, prețurilor duale, strategiilor industriale dirijate de export și mecanismelor de coordonare a capitalului de stat.

În loc să fie îngrijorați de predicția neoclasică potrivit căreia sistemul dual avea să ducă la prăbușire economică și la ineficiențe sistemice (Balcerowitz 1994a; Balcerowitz 1994b; Balcerowitz 1994c; Sachs și Woo 1994), ei au susținut că stoparea bruscă a planificării centralizate avea să ducă la creșteri ale costurilor de găsire de furnizori și piețe pentru companiile de stat obișnuite să primească informații de la birocrația planificatoare, ceea ce va duce la dezorganizare. În consecință, ei recomandau o tranziție duală, planificarea continuând să joace un rol foarte important, alături de piețe, în alocarea resurselor.

Alți critici erau macroeconomiști neokeynesieni mai „moderați", care acceptau fundamentele științei economice neoclasice; în același timp, ei erau foarte critici față de știința economică neoliberală a tranziției pe care o susțineau colegii lor. Într-un scurt articol publicat în mai 1990 în revista de referință *American Economic Review*, macroeconomistul Rudiger Dornbusch a susținut că gândirea dominantă din macroeconomie era complet acaparată de presupoziții neoclasice nerealiste, cum ar fi că piețele funcționează întotdeauna, că modificările nondistorsioniste de impozitare sunt complet neutre, că interesul personal face ca prețurile să se ajusteze, pentru a asigura utilizarea deplină a resurselor, și că șomajul persistent

și involuntar este improbabil (Dornbusch 1990a). Adeziunea rigidă față de aceste presupoziții, susținea el, făcea ca gândirea macroeconomică aflată la baza stabilizărilor să eșueze în a realiza tranziția economiilor de la stabilizare la creștere. După cum spunea Dornbusch într-o altă lucrare din același an, în modelul FMI de tranziție „toate chestiunile serioase de stabilizare sunt de fapt minimizate, atribuite strategic trecutului sau făcute să fie exogene" (Dornbusch 1990b: 12). Mai exact, nu existau niciun fel de variabile ale distribuirii veniturilor și nicio referire la faptul că salariile reale creează inflație și recesiune pe mai mult decât un termen scurt și nu exista nicio preocupare față de faptul că criza creditării putea să distrugă încrederea investitorilor sau că ratele mai mari ale dobânzii puteau să încetinească investițiile.

Economistul de la MIT vitupera, de asemenea, împotriva abordării neoliberale, deoarece ea omitea să se ocupe de faptul că reducerile salariale pe scară mare subminează sustenabilitatea politică a efortului de a face ca economiile să semene cu ceea ce economiștii spun despre ele în manualele lor (Dornbusch 1990a: 143-147), obiectiv pe care el îl vedea tangibil doar prin intermediul unor politici care impuneau o „egalitate economică semnificativă" (Dornbusch 1990b: 25). Mai mult, el a continuat prin a ataca austeritatea standard a FMI și pachetele de reformă referitoare la ofertă din America Latină din cauza „spiritului lor antistat" și din cauza lipsei oricărei credibilități, în absența unei „sprijiniri substanțiale a sectorului public și a unei doze masive de resurse externe". Dornbusch a susținut, prin urmare, investițiile în sectorul public și inițiativele de creditare, utilizarea rezervelor Forex pentru atragerea de investiții străine directe, mai degrabă decât pentru apărarea monedelor, și un împrumut de stabilizare pe termen lung din partea țărilor bogate, care să declanșeze încrederea piețelor (Dornbusch 1990b: 24-25).

Joseph Stiglitz a mers încă și mai departe. Într-o carte publicată în 1990, el a declarat că, în loc ca Europa de Est să fie transformată

într-un laborator pentru știința economică neoclasică defectuoasă, ar fi trebuit să fie folosite bazele sănătoase ale științei economice neoclasice pentru experimentarea combinației îndelung reprimate a socialismului de piață *și* democrației participative (Stiglitz 1996). După cum a spus Johanna Bockman, desfășurarea unui tip neoliberal de știință economică neoclasică pentru a se ocupa de tranziție a fost în cele din urmă o alegere politică, dat fiind că „știința economică neoclasică putea susține atât experimentul chinez al socialismului de piață, cât și terapia de șoc. Preferințele diferite de politici publice din rândul economiștilor reflectau o diferență politică între economiști. Practic, întrebările arau: 1) care credea economistul că e obiectivul viabil și dezirabil al tranziției, capitalismul sau socialismul (sau un sistem cu totul nou)? și 2) cine credea economistul că poate să pună în mișcare tranziția, muncitorii și țăranii ca proprietari sau companiile și experții tehnici?" (Bockman 2012a).

Cel mai mare și mai vehement grup îl formau evoluționiștii de orientare instituționalistă. Acești economiști, cărora li se alăturau adesea sociologi și antropologi, erau dedicați unei viziuni cu final deschis asupra acestei transformări, pe care refuzau să o lege, ca rezultat final, de capitalismul neoliberal (Rodrik 1992; Murrell 1991; Murrell 1992; Murrell 1993; Murrell 1995; Murrell și Wang 1993; Poznański 1992; Poznański 1993; Roland 1993; Milanovic 1991; Milanovic 1992; Milanovic 1993; Milanovic 1995). Acești „revizioniști" au argumentat împotriva radicalismului neoliberalilor, cu convingerea nu doar că aceștia se înșelau din punct de vedere profesional, ci și că ideile lor purtau amprenta filosofiei politice conservatoare și, ca atare, erau părtinitoare ideologic. Principalul argument al taberei revizioniste era acela că multe instituții care făceau posibilă economia de piață nu apar de unele singure, ca rezultat al macrostabilizării, liberalizării și privatizării. În schimb, ele necesită forme ale intervenției de stat care construiesc pe baza

moștenirilor instituționale existente și un foarte mare respect pentru politica de masă care exprimă solicitări de protecție împotriva pieței.

De vreme ce moștenirile instituționale ale socialismului de stat mergeau de la socialismul orizontal al Iugoslaviei la cel vertical al României, revizioniștii solicitau ca politicile să fie atente la context, în termeni de conținut și ritm. În contrast cu terapia de șoc de tip „scapă cine poate", ei îi încurajau pe reformatori să experimenteze, să recurgă la bricolaj, să învețe și să mobilizeze elemente utilizabile ale moștenirii instituționale a socialismului pentru ceea ce au numit în mod fericit „ajustarea traiectoriei" (Eyal *et al.* 1998: 8). Ei sugerau că reformele de piață ar trebui mai degrabă să întărească decât să slăbească instituțiile publice și să coordoneze companiile de stat, băncile de dezvoltare publice și agențiile de politici industriale.[4] Și, în loc să se bucure de sfârșitul planificării centralizate și să aștepte ca piețele să apară în mod spontan în locul acesteia, școala evoluționistă era îngrijorată că, dat fiind procesul laborios de edificare a instituțiilor și raritatea extremă a capitalului privat intern, aceasta avea să sfârșească în dezorganizare, în prăbușirea lanțului de aprovizionare, falimente corelate în serie și, în cele din urmă, în niveluri fără precedent de dislocare socială.

Mai puțin convinși că privatizarea ca atare era superioară proprietății de stat, ei au recomandat un parcurs mai prudent în chestiunea proprietății, iar unii au mers până la a dramatiza legătura dintre privatizarea grăbită și prăbușirea producției. Ei pretindeau că, dacă statul eșua să impună cote de producție companiilor de stat, în condițiile sistemului de prețuri duble, transferul de resurse către sectorul privat cu prețuri de piață era condamnat să producă

---

[4] Conform amplei analize a lui Popov (2007) pentru toate țările comuniste, capacitatea instituțională a statului are un efect spectaculos asupra performanței, aruncând democrațiile neliberale în cea mai rea lume posibilă. El a descoperit de asemenea că, deși atât regimurile autoritariste cât și cele democratice pot avea o puternică domnie a legii și pot edifica instituții eficiente, regimurile autoritare se descurcă mai bine decât democrațiile în a păstra eficiența instituțiilor în condițiile unei domnii a legii slabe.

blocaje și penurii în sectorul de stat, ducând la o cădere amplă a producției.

În mare, până la sfârșitul anilor '90, știința economică neoclasică a tranziției a integrat intuiții selectate din instituționalismul evoluționist (Blanchard 1998; Dăianu 1998; Roland 2000), iar unii instituționaliști evoluționiști timpurii au ajuns să scrie lucrări de cercetare pentru FMI (Roland 2001). Însă, după cum a demonstrat o literatură amplă, știința economică neoclasică a tranziției a dominat politicile publice în timpul perioadei vitale de joncțiune dintre 1990 și 1997 (Roland 2000). Mai mult, în ciuda dificultăților socioeconomice ale multor țări care se lansaseră în politici inspirate de știința economică neoclasică a tranziției (Stiglitz 1999; Popov 2000; Stiglitz și Ellerman 2001), această paradigmă avea încă susținători importanți (Gomulka 2000; Aslund 2000; Fischer și Sahay 2000; Lavigne 2000).

MAREA CONTOPIRE

De-a lungul primilor ani '90, neoliberalii au avut un mesaj care putea să facă apel într-un mod mai direct la ideologiile naționale anti-stat liberale și conservatoare, care au modelat politicile din regiune în acea perioadă. Marea contopire a neoliberalismului și democrației care a urmat le-a dat neoliberalilor un avantaj structural în acel climat ideologic specific.

Există printre economiștii politici un consens că liberalismul încastrat creat în urma Marii Depresiuni și a celui de-al Doilea Război Mondial a fost o negociere a tensiunilor dintre dinamicile democrației și economiei de piață (Ruggie 1982; Blyth 2002). Departe de a fi *mainstream*, ideea că libertățile democratice și economice se potențează reciproc și, prin urmare, ar trebui puse în același pachet era ancorată în teoria politică a unor neoliberali postbelici marginali. Cele mai multe partide politice europene de

centru-stânga și centru-dreapta împărtășeau încă de la sfârșitul anilor '80 o conștientizare profundă a tensiunilor dintre capitalism și democrație (Van Kersbergen 1995; Crouch 1995; Huber și Stephens 1998; Huntington și Bale 2002). La nivelul UE, conceptul liberal de stânga al „Europei sociale" consta încă din marea tranzacție profitabilă promisă muncitorilor europeni în schimbul extinderii domeniului pieței (Lodge 1990; Rhodes 1992; Majone 1993; Lipietz 1996).

Cu toate acestea, în interacțiunea lor cu Europa de Est din timpul primilor ani '90, o masă critică a elitelor occidentale epistemice și de politici publice a contopit democrația liberală și neoliberalismul într-un singur proiect politic.[5] Această contopire a aruncat cererile de democrație economică sau de protecție față de dislocările produse de piață la coșul de gunoi al proiectelor radicale nefezabile sau complet periculoase. De vreme ce politica lui 1989 fusese turnată într-o matriță de tipul „statul împotriva societății" de către anumite discursuri revoluționare locale, neoliberalii au susținut că statul trebuie comprimat și pus în serviciul sistemului societății de piață, care avea să solicite tot mai puțin din partea lui (Weyland 1999; Ost 2006). Metafora lui Havel a „cetățenilor împotriva statului" a fost mobilizată în mod esențial – adesea de adversari ai lui Havel – într-o cheie libertariană și a fost redusă la sensul unei revolte a cetățenilor împotriva unui „stat mare" (Havel 1990; Eyal 2000).

Într-adevăr, elitele nou alese din Europa de Est, ca și multe grupuri populare cum ar fi Solidarność din Polonia, fuseseră de fapt coproducători ai unui discurs care asmuțea forțele democrației liberale și ale neoliberalismului împotriva celor ale autoritarismului/populismului și stalinismului (Ost 2006; Bockman și Eyal 2002; Bockman 2012a; Bockman 2012b). Unii est-europeni cu merite

[5] După cum o demonstrează o amplă literatură, „tranzitologia" a fost unită cu „știința economică a tranziției" (Centeno 1994; Crawford și Lijphart 1995; Eyal 2003; Ost 2006; Shields 2003; Shields 2008).

anti-autoritare impecabile erau și neoliberali pasionați, iar asta le-a dat acestora foarte multă legitimitate internă. Ca să luăm un singur exemplu, în Slovacia i se atribuia lui Ivan Miklos meritul de a fi condus mișcarea Oamenii Împotriva Violenței, una dintre primele mișcări anti-comuniste de tipul acesta din fosta Cehoslovacie. După 1989, Miklos a lucrat împotriva politicilor autoritariste ale primului guvern al independenței și a cofondat think-tank-ul MESA-10, o instituție dedicată atât formelor *mainstream* ale neoliberalismului, cât și celor experimentale (Mathernová și Renčko 2006).

Atât neoliberalii estici cât și cei occidentali împărtășeau concepția conform căreia cu cât instituțiile intervenționismului de stat erau păstrate mai mult timp prin strategii gradualiste sau evoluționiste, cu atât mai mult s-ar fi mobilizat forțele sociale anti-liberale pentru sporirea costurilor sociale ale tranziției economice și politice deopotrivă, prin urmărirea de foloase necuvenite, spoliere și potențial pentru regresie către autoritarismul de stat. Cu alte cuvinte, cu cât se mărea apropierea de neoliberalism, cu atât se îndepărta mai mult spectrul statului autoritar.[6] Contopirea neoliberalizării și decomunizării era o strategie de contextualizare inteligentă, care le dădea neoliberalilor posibilitatea de a modela cursul evenimentelor. Dat fiind acest cadru retoric, strategiile instituționalist-evoluționiste semnificau spectrul impasului reformei, în cel mai bun caz, și prăbușirea democratică, în cel mai rău. În această narațiune politică inspirată de teoria politică libertariană, singurii adversari ai reformelor de piață erau cei deja privilegiați și larg disprețuiții membri ai nomenclaturii, în timp ce se presupunea că societatea civilă are un interes în transformarea neoliberală (Aslund 1994: 63; Aslund 1997: 14; Sachs *et al.* 1995: 50).

[6] Unii specialiști în științele sociale au văzut această realizare retorică drept expresie a vestigiilor neocoloniale ale unei anumite culturi a Războiului Rece, care îi prezenta pe est-europeni ca pe niște subiecți oarecum nedemni, care trebuiau „civilizați" (Kuus 2004; Blokker 2005).

În contrast cu șansele de contextualizare inteligentă de care beneficiau neoliberalii, tabăra revizionistă era afectată de faptul că țările care aleseseră strategii de dezvoltare revizioniste erau fie țări în tranziție conduse de forțe politice cu merite democratice îndoielnice (Slovacia, România, Belarus), fie state de-a dreptul autoritariste (China și Vietnam). Deși avea susținători la Banca Mondială și în comunitatea științifică, tranziția economică a Chinei era împovărată de faptul că această putere emergentă de succes era în ultimă instanță un anti-model în Europa de Est, după momentul Tiananmen (Rutland 2013). În mod similar, statele dezvoltaționiste de succes, lăudate de economiști heterodocși precum Alice Amsden sau Lance Taylor, erau state autoritariste (Singapore, Coreea de Sud) și, prin urmare, nu figurau pe harta modelelor legitime.

SUBVENȚIONAREA NEOLIBERALISMULUI

O altă sursă de forță structurală pentru economiștii ortodocși era faptul că contopirea neoliberalismului și a democrației se potrivea mai bine cu obiectivul politic imediat al SUA și UE. Acest lucru este valabil fie că obiectivul era consolidarea liberalismului politic și economic în fostul Bloc Estic (Hogan 1992; Talbott 1995; Talbott 1996; Talbott 2007; Kupchan 2007; Pop-Eleches 2008), fie că era extinderea limitelor geografice ale capitalismului. Drept rezultat, neoliberalii puteau canaliza resurse materiale superioare din partea principalilor sponsori ai transformării economice și politice a Europei de Est. Cercetările de arhivă sugerează că această Mare contopire a inspirat modelul ajutorului politic și economic occidental pentru această regiune, mai ales al agenției americane de ajutorare USAID.

În mod vital, USAID a finanțat activitățile de cercetare, consiliere și instruire ale Institutului pentru Dezvoltare Internațională (HIID), brațul privat de consiliere al Harvardului, unde economiști

neoliberali proeminenți ai tranziției precum Andrei Schleifer controlau fluxuri ample de resurse materiale. Între 1992 și 1997, HIID a fost un intermediar privat al SUA pentru programul de reformă rus, iar unul dintre programele concepute și gestionate de Schleifer a achitat Rusiei 300 de milioane de dolari din banii contribuabililor americani, a desemnat zonele de politici cărora le erau dedicați banii și a lucrat îndeaproape cu reformatorii Moscovei. În Europa, Banca Europeană pentru Reconstrucție și Dezvoltare (BERD), o instituție nou înființată a statelor membre UE, a subvenționat cercetări din tabăra neoliberală (Stone și Wright 2006; Hanley *et al.* 2002).

Dată fiind ușurința cu care SUA și Europa Occidentală pot controla voturile din FMI și Banca Mondială (Woods 2006; Pop-Eleches 2008; Manzetti 2010; Copelovitch 2010), adoptarea „științei" economice neoliberale despre „tranziție" în aceste instituții nu ar trebui să surprindă pe nimeni. În acest context are o relevanță specială instituirea, drept consecință, a inițiativei comune FMI-Banca Mondială-OCDE-BRI-BERD-guvernul austriac a Institutului Întrunit de la Viena (Joint Vienna Institute sau JVI), ca prelungire a programului de pregătire principal al FMI pentru tehnocrația țărilor foste comuniste. Începând cu 1992, principalul mandat al JVI a fost pregătirea tehnocraților de nivel mediu din băncile centrale și ministerele de finanțe, ca parte a unui efort organizat de reconstrucție a elitelor din regiune. Acest proces de (re)socializare la nivel individual a tehnocraților din bănci centrale și ministere de finanțe implica edificarea „unor noi abilități, unei noi cunoașteri și a unor noi habitudini ale minții"[7]. Acest cadru cognitiv comun avea trei puncte centrale: „(1) cum ar trebui să funcționeze economiile de piață, (2) care sunt instrumentele și obiectivele adecvate ale politicii economice și (3) unde ar trebui

[7] Declarație a Directorului Executiv al FMI Michel Camdessus, citată în Broome (2010: 616).

trasă linia de demarcație în ceea ce privește limitele intervenției statului în economie" (Broome 2010: 611). La început, asta însemna predarea de cursuri introductive elementare și a unor elemente precum rolul banilor în economia de piață, dar în timp spectrul cursurilor a fost lărgit pentru a include întreaga gamă a sistemului normativ neoliberal, de la rigorism bugetar până la dereglementarea pieței muncii. În mod vital, JVI a predat, de asemenea, și utilizarea unor modele macroeconomice avansate folosite de FMI și băncile centrale occidentale și a încurajat utilizarea lor ca limbaj comun și marcă a noii respectabilități profesionale.[8] Într-un registru mai subtil, JVI s-a străduit să îi mențină pe absolvenți în legătură unii cu alții, într-o rețea transnațională înnodată de angajamente intelectuale comune și de presiunea de grup.

În schimb, infrastructura instituțională heterodoxă susținută de epoca destinderii în relațiile Est-Vest din anii '60 și '70 au fost încet demantelate ca relicve ale trecutului. Johanna Bockman (2007) arată că, înainte de 1989, astfel de instituții aduceau laolaltă economiști mai puțin ortodocși interesați de convergența dintre Est și Vest, Sud și Nord, ca să discute despre socialism, drepturi ale omului, dreptate socială și multe alte subiecte. Astfel de exemple includeau Institutul pentru Studii Sovietice și Est-Europene al Universității din Glasgow, unde lucra celebrul „socialist de piață" Alec Nove, și Centrul pentru Economie Internațională a Țărilor Socialiste al Universității Paris-I, condus de economistul heterodox Marie Lavigne. Mai era Școala de Vară Korcula, Centrul Inter-Universitar din Dubrovnik, Asociația Economică Internațională și altele (Bockman 2007: 367). În condițiile în care această infrastructură instituțională a revizioniștilor a fost distrusă din cauza lipsei resurselor, însemna că însuși termenul de „reformă" devenea treptat echivalent cu neoliberalismul.

---

[8] Interviu al autorului cu experți ai Băncii Naționale a României care au studiat la JVI, 11 octombrie 2013.

Ceea ce potența și mai mult acest efort de difuzare oficial era o pletoră de actori non-statali, care aveau de beneficiat de pe urma programelor de asistență politică și economică finanțate de SUA și de aliații lor europeni.

Consultanții pe tranziție economică, unii „specializați" în avionul care-i ducea spre capitala din Est pe care erau pregătiți să o consilieze și încărcați de însemnele universității sau think-tank-ului cu ștaif la care erau angajați, au reprodus mesajul neoliberal în rapoartele și în activitățile lor de pregătire[9]. Într-adevăr, pe teren, proliferarea ONG-urilor profesionalizate legate de organizațiile internaționale a promovat o viziune neoliberală a dezvoltării economice în regiune (Stone 2001; Hemment 2004). Se furnizau șabloane universale de politici publice (așa-zisele „bune practici") a căror reproducere reprezenta semnul distinctiv al apartenenței la proiectul politic și economic ce se năștea (Stone 2000: 50; Stone 2003: 53). Unii dintre consultanți (precum Jeffrey Sachs) nu își afișau politica la rever, dar alții erau economiști cunoscuți în țările lor natale drept critici neoliberali ai social-democrației și liberalismului social. De exemplu, Anders Aslund, un adevărat navetist între capitalele fostei URSS, și-a început cariera ca economist echivalând democrația socială suedeză cu un proiect eșuat și fantasmatic, similar comunismul sovietic, proiect căruia îi anunța sfârșitul iminent.

Se sponsorizau conferințe și proiecte de cercetare specifice țintite către think-tank-uri est-europene care aveau conexiunile

[9] Centrele clasice erau Institute for International Development de la Harvard, Louis Berger Group, William Davidson Institute de la Universitatea din Michigan, Stockholm Institute for Transition Economics (SITE) de la Stockholm School of Economics, LICOS de la Universitatea Catolică din Leuven, Center for Economic Research and Transition (CERT) de la Universitatea Heriot-Watt din Edinburgh, Center for Economic Research and Graduate Education din Prague. Vezi Barr *et al.* 1992, precum și „Final Report. Privatization Phase II Program Evaluation" (http://pdf.usaid.gov/pdf_docs/PDABG794.pdf), înaintat către USAID, Washington, D.C., de către Development Economics Group/ Louis Berger International, Inc., și Checchi and Company Consulting, Inc. la 30 iulie 1993.

politice necesare pentru a trece ideile și politicile economice de la stadiul de deliberare și concepere de politici publice la cel de adoptare și implementare (Stone 2001: 350; Stone 2000: 66). De exemplu, Reason Foundation a fost angajată pentru consiliere în privința privatizărilor din Iugoslavia, iar Urban Institute din Washington, D.C. a oferit îndrumare pentru privatizarea locuințelor în Ungaria (Stone 2000: 54, 56-57). Think-tank-uri conservatoare din Washington, precum Heritage Foundation sau American Enterprise Institute, au furnizat burse și consiliere specializată unor think-tank-uri înființate de interlocutori înțelegători din regiune, precum think-tank-ul slovac MESA-10 (Mathernová și Renčko 2006). Adam Smith Institute din Marea Britanie a înființat o direcție internațională, care lucra la furnizarea de recomandări referitoare la tehnicile de liberalizare și privatizare economică pentru guvernele est-europene (Stone 2000: 56).

Statutul non-guvernamental al think-tank-urilor și al partenerilor lor locali le oferea adesea imaginea de imparțialitate, ceea ce le permitea să servească drept „curea de transmisie" spre societatea civilă, universități și media (Stone 2001: 347). În acest mod, depolitizarea politicii economice putea fi contextualizată ca o reacție față de solicitările democratice ale sectorului societății civile, care se presupunea că are preferințe neoliberale, în ciuda probelor contrare.[10] După cum spunea un consilier occidental al guvernului rus,

> „procesul tranziției depinde de cât de dezvoltată e societatea civilă, deoarece cu cât mai dezvoltată este aceasta, cu atât mai curând alte forțe mai reprezentative îi vor înfrânge pe managerii de stat (Åslund 1992: 63); știința economică trebuie să dobândească preeminență asupra politicii" (Aslund 1996: 227).

[10] Banca Mondială, *Socialist Economies in Transition*, vol. 1, nr. 9, aprilie 1990.

Însă principalele motoare ale formării noilor elite din Est rămâneau instituțiile economice internaționale, ca FMI și Banca Mondială. Appel și Orenstein (2013) au arătat că acestea alocau resurse financiare enorme pentru susținerea adoptării privatizării pensiilor și dereglementării muncii în Europa de Est, iar pentru asta au mobilizat o rețea imensă de ONG-uri internaționale și locale. În același timp, ele nu susțineau reforme radicale cu privire la impozitare, precum cota unică, reforme care reflectau mai degrabă radicalizarea „studenților” lor din regiune.

Probele arată că o rețea transnațională de politicieni, ONG-uri, think-tank-uri, miniștri conservatori de finanțe, oficiali și partide politice de aceeași orientare, atât formali cât și informali, puneau cota unică în centrul agendei lor politice (Evans și Aligică 2008; Baturo și Grey 2009), fără a avea susținerea explicită a „profesorilor” de neoliberalism din FMI și Banca Mondială. Însă componenta internațională era clară. Întâlnirile regionale ale Societății Mont Pelerin se concentrau asupra conceptului de cotă unică, iar în unele cazuri think-tank-uri americane de dreapta au contribuit la răspândirea ideii de cotă unică prin susținerea de conferințe și distribuirea de materiale tipărite (Appel și Orenstein 2013: 139). În ultimă instanță, difuzarea de amploare regională a acestei inovații venite din țările baltice a călătorit apoi spre vest, influențând agenda politică a partidelor conservatoare vest-europene în anii 2000 (Fuest *et al.* 2008; Evans și Aligică 2008; Grecu 2004), fiind unul dintre punctele de pe agenda electorală a candidatei Angela Merkel la alegerile parlamentare din Germania.

STRÂNGEREA RÂNDURILOR

Dacă revizioniștii erau scindați între instituționaliști evoluționiști, socialiști de piață și neodezvoltaționiști, „colectivul de gândire” neoliberal avea doar clivaje superficiale. Să luăm cazul

lui Janos Kornai, economistul maghiar supervedetă care își împărțea timpul între Harvard și Budapesta și care era exemplul viu că neoliberalismul de tranziție nu era un pur artefact intelectual occidental. În clasica lui lucrare *Drumul către o economie liberă* (1990), această fostă somitate a socialismului de piață est-european a susținut, în cele din urmă, tranziția la neoliberalism, solicitând însă gradualism la privatizare. Este bine-cunoscut faptul că neoliberalii aveau dezacorduri minore referitoare la ritmul reformelor, „terapeuții de șoc" precum Jeffrey Sachs susținând o introducere de tip „big bang" a întregii agende, în timp ce „gradualiștii" precum Philippe Aghion și Olivier Blanchard solicitau ofensive de politici publice oarecum mai lente în privința stabilizării macroeconomice și a privatizării (chiar dacă nu și a liberalizării prețurilor și comerțului).

Cu toate acestea, versiunea „impactului minim" susținută de macroeconomiștii „moderați" neokeynesieni nu era, în practică, prea diferită de tipul de „big bang" susținut de neoclasici radicali precum Sachs (Williamson 1989; Fischer și Sahay 2000). Asemenea membrilor Societății Mont Pelerin (Mirowski și Plehwe 2009), susținătorii științei economice neoliberale a tranziției erau un colectiv de gândire care își dramatizau micile dezacorduri, în același timp rămânând disciplinați în privința principalelor lor obiective și instrumente de politici publice. Și de fiecare dată când în rândurile lor se auzeau critici mai zgomotoase – ca atunci când Kornai și-a mărturisit iritarea față de „băieții de la Chicago" din jurul lui –, ele rămâneau abstracte, simple adnotări neprotocolare despre citatele clasice din poruncile lui Lipton și Sachs către emulii lor est-europeni. Neoclasici precum Andrei Schleifer și „noi keynesieni" precum Olivier Blanchard puteau să aibă conflictele lor în știința macroeconomică occidentală, dar în general ei ofereau aceleași recomandări de politici.

Revizioniștii nu au fost marginali de la început. Ei beneficiaseră de un anumit sprijin în unele organizații internaționale. În 1987, poziția Băncii Mondiale asupra Europei de Est susținea ferm că

Banca ar trebui să sprijine tranziția de la economia de comandă birocratic-ierarhică la socialismul de piață, un sistem care combina planificarea și proprietatea colectivă cu relațiile de piață teoretizate de manualele neoclasice de microeconomie. Economiștii băncii consiliau în acest sens pentru mai multă proprietate privată și muncitorească, planificare semestrială mai degrabă decât anuală și mai multă disciplină de piață pentru companiile de stat.[11]

Însă în primăvara lui 1990, Departamentul pentru Economiile Socialiste din Bancă a început deja să susțină, cu o anumită ezitare, gândirea neoclasică inclusă în reforma prin terapie de șoc din Polonia. Banca începea să susțină, de asemenea, planul mai gradualist, dar evident neoliberal al tranziției din Ungaria, plan conceput de tehnocrați maghiari împreună cu directori de companii și savanți germani și americani, care au solicitat o „transformare completă într-o economie de piață liberă", desăvârșită de „stoparea monopolurilor publice din sănătate și medicamente" și „relații libere de muncă"[12]. La sfârșitul anului, buletinele Băncii ofereau deja ghiduri detaliate pentru adoptarea austerității macroeconomice și reformelor structurale, experiența Chile-ului condus de Pinochet fiind oferită ca exemplu principal.[13]

După cum a arătat Johanna Bockman, de-a lungul acestui întreg proces de transformare, Banca nu a vorbit cu aceeași voce, numeroși angajați și invitați ai Băncii Mondiale neacceptând ca piețele să elimine instituțiile socialiste, unul dintre ei, Inderjit Singh, lăudând succesul tranziției neodezvoltaționiste a Chinei, atrăgându-și furia lui Lawrence Summers, printre alții (Bockman 2011). În ansamblu însă, abia în 1997, odată cu numirea lui Joseph Stiglitz ca economist șef al instituției, relicvele unor idei revizioniste au început să iasă timid și temporar la suprafață (Stiglitz 1999).

---

[11] World Bank, *Departmental Working Paper Report*, 1 ianuarie 1987.

[12] World Bank, *Socialist Economies in Transition*, vol. 1, nr. 1, aprilie 1990.

[13] World Bank, *Socialist Economies in Transition*, vol. 1, nr. 9, decembrie 1990, pp. 4-5

CONCLUZII

Deși elitele tehnocrate europene căpătaseră experiență în gestionarea macrostabilizării țărilor cu crize de balanțe de plăți și în marketizarea economiilor cu un nivel considerabil de intervenție discreționară a statului, nimeni nu mai avusese de-a face până atunci cu transformarea sistemică a unor sisteme precum socialismul real existent, în care nu se putea considera că există nici măcar condițiile elementare de piață.

Confruntată cu o incertitudine sistemică, o masă critică de intelectuali influenți, aparținând unor universități prestigioase, organizații economice internaționale și guverne au reciclat lucrurile pe care le știau despre macrostabilizare și liberalizare în economii capitaliste, le-au suprapus unor „modele ideale" neoclasice depolitizate și le-au contextualizat cu neliniștea politică anticomunistă a elitelor est-europene. Rezultatul a fost o versiune locală a Consensului de la Washington, cu straturi suplimentare de aversiune față de politicile economice discreționare, redistribuirea veniturilor și politicile de masă. Dar „știința" economică neoliberală a tranziției nu a fost difuzată fără contestare. Mulți economiști care lucrau de ambele părți ale Cortinei de Fier, au interpretat sfârșitul socialismului real ca pe o șansă de a construi pe ceea ce era valoros în moștenirile acestuia, de a iniția o transformare de sistem fără costurile sociale traumatice pe care strategia neoliberală le manifestase în alte părți ale lumii, în anii '80.

Neoliberalii au triumfat asupra ortodocșilor din motive care au de-a face cu calitatea retorică a ideilor lor și cu coeziunea lor internă. Mai exact, neoliberalii aveau un mesaj care contopea neoliberalismul și democrația și care masca tensiunile dintre ele. Această strategie de contextualizare s-a dovedit abilă, dat fiind că ea putea să facă apel într-un mod mai direct la ideologiile interne anti-stat liberale și conservatoare, care modelaseră politica din regiune în timpul primilor ani '90. În schimb, o atracție mai largă

a versiunilor revizioniste ale științei economice a tranziției a fost diluată de faptul că aplicațiile de politici publice ale revizionismului nu puteau fi întâlnite decât în state autoritariste.

Contopirea neoliberalismului și democrației avea o adecvare superioară la obiectivele politice imediate ale SUA și UE în Europa de Est. Drept rezultat, neoliberalii au beneficiat de acces direct la pârghiile puterii din organizațiile financiare internaționale, au fost în măsură să se laude cu experiența lor practică și au avut resurse ample cu care să înființeze rețele largi de instituții de pregătire a tehnocrațiilor statale și think-tank-urilor cu acces la sferele de decizie internă. În fine, spre deosebire de revizioniștii fragmentați, neoliberalii constituiau un „colectiv de gândire" cu diferențe superficiale de opinie și aparțineau unor instituții mai prestigioase din punct de vedere profesional.

Diseminarea ideilor neoliberale a fost esențială pentru normalizarea politicilor și instituțiilor neoliberale în Europa de Est. Dar asta nu a dus, totuși, la o paradigmă omogenă în întregul fost Bloc Estic. Într-adevăr, în această parte a UE nu a apărut nicio varietate omogenă „est-europeană" de capitalism. În schimb, unele economii au reprodus tipare ale economiei de piață liberale sau coordonate întâlnite în modelele liberale vest-europene sau asiatice, în timp ce altele s-au grupat în jurul unui echilibru instituțional specific, numit economie de piață dependentă (Knell și Srholec 2006; Knell și Srholec 2007; Mykhnenko 2007; Birch și Mykhenko 2009; Nölke și Vliegenthart 2009; Hancké 2012).

Tabloul devine și mai nuanțat odată ce sunt introduse statul și politica, prin intermediul unei analize neopolanyiene (Bohle și Greskovits 2007; Bohle și Greskovits 2012).

Astfel, la puțin timp după independență, țările baltice adaptaseră economia de piață liberală: sectoare de afaceri financiarizate, o economie orientată către servicii, intervenție minimă a statului, relații dereglementate și majoritare la nivel de companie în

domeniile economice, plase de siguranțe rare, educație și instruire concentrate pe dobândirea de abilități generale.

La celălalt capăt al spectrului se situează economia de piață coordonată a Sloveniei, unde statul joacă un rol esențial în coordonarea capitalului și muncii, s-a construit un stat al bunăstării generos, capital intern durabil pentru companii și sistem de educație vocațional dual, care furnizează abilitățile specializate necesare industriei sofisticate a Sloveniei (Crowley și Stanojević 2011). Între aceste două extreme se află Europa Centrală și de Est, a cărei varietate de capitalism nu poate fi surprinsă de categoriile existente, din cauza transformării economiilor lor în simple platforme de asamblare competitive pentru corporațiile multinaționale. Numit „economie de piață dependentă", acest model este mai deschis spre tendința libertariană a neoliberalismului, fiind însoțit de un intens intervenționism statal când vine vorba în special de asigurarea de privilegii marilor investitori transnaționali, sfârșind prin a privilegia capitalul străin față de capitalul și munca interne (Duman și Kureková 2012).

După cum va arăta capitolul următor, mare parte din ceea ce a generat această diversitate capitalistă avea de-a face cu modul în care neoliberalismul a fost tradus de elitele interne, la fel cum avea de-a face și cu virtuțile și patologiile versiunilor locale ale democrației liberale.

IV

Primii pași ai capitalismului românesc (1990-1992)

DE LA NAȚIONAL-STALINISM LA NEODEZVOLTAȚIONISM LIBERAL

TRAUMELE LĂSATE de național-stalinismul lui Nicolae Ceaușescu nu i-a făcut pe toți economiștii români să arunce pe fereastră rolul economic al statului dintr-un fel de reacție viscerală. Din contra, în primii ani de după '90, cei mai influenți dintre ei au căutat o paradigmă de dezvoltare care să echilibreze legitimitatea procesului de liberalizare politică, recuperarea industrială și tranziția la o economie de piață.

Între 1990 și 1996, România a fost guvernată de elite politice și tehnocratice slab racordate la rețelele din Occident. Pregătirea lor profesională și ideologiile lor politice fuseseră modelate aproape exclusiv de versiunea locală a socialismului de stat, ceea ce a lăsat urme adânci în modul în care ele vedeau obiectivele reformelor economice. Consecința a fost antamarea unui model de dezvoltare care se raporta cu ambivalență la neoliberalism și încerca împământenirea unui model economic mai degrabă etatist.

Într-adevăr, spre deosebire de alte țări postcomuniste în care diferite versiuni ale neoliberalismului au modelat gândirea despre

tranziția economică, în primii ani de după 1990, în România economiștii cu acces la coridoarele puterii au reacționat stilizând și apoi grefând idei de politici neoliberale pe tradiții interne și internaționale care subliniau dezvoltarea dirijată de stat, într-un hibrid intelectual pe care-l numesc *„neodezvoltaționism"*[1] (Ban 2013). Politicile economice hibride născute din acest exercițiu de traducere a neoliberalismului global, au moderat mai întâi anvergura paradigmei neoliberale (1990-1992), apoi au transformat profund înseși obiectivele ei într-o direcție care amintește de critica revizionistă a neoliberalismului de tranziție (1992-1996).

Capitolul începe cu prezentarea provocărilor și șanselor cu care s-au confruntat decidenții politici și tehnocrații aferenți imediat după sfârșitul regimului Ceaușescu. Apoi, el prezintă conceptul de „neodezvoltaționism", identifică versiunile specifice ale acestei paradigme de politici din România primilor ani '90 și arată modul în care versiunea liberală a neodezvoltaționismului a apărut din hibridizarea instrumentelor paradigmelor neoliberală și dezvoltaționistă, lăsând însă neatinse principalele obiective ale viziunii neoliberale asupra tranziției din Europa de Est.

MOȘTENIREA SOCIALISMULUI DE STAT ȘI PROVOCĂRILE POSTCOMUNISMULUI

Responsabilitatea oficială pentru soluționarea provocărilor sociale și economice de după 1990 a revenit partidelor politice rezultate într-un fel sau altul din partidele care dominaseră politica românească în timpul tranziției către democrație. În speță, Frontul Salvării Naționale (FSN), câștigătorul alegerilor din mai 1990 și principalul beneficiar al personalului și rețelelor formale și informale ale Partidului Comunist Român (Pop-Eleches 1999;

[1] *„Neo-developmentalism"*, în original. [N. tr.]

Pop-Eleches 2008) devenea arhitectul ordinii sociale, politice și economice aflate în construcție.[2]

În principiu, unele dintre moștenirile macroeconomice, educaționale și industriale ale socialismului de stat românesc ar fi trebuit să asigure bazele unei prosperități incluzive. Nu exista nicio datorie externă, iar mai multe țări în curs de dezvoltare datorau României aproape 9 miliarde de dolari (Ban 2012a). Această sumă era de zece ori mai mare decât nevoile ei de finanțare externă din 1990.

Țara avea, de asemenea, o forță de muncă amplă, cu un raport competitiv între calificare și venituri.

Un sector industrial relativ complex era deservit de un sistem de pregătire adecvat cerințelor din industrie și de un sistem universitar care producea un număr mare de ingineri industriali, țara asemănându-se din acest punct de vedere cu direcția de dezvoltare a economiilor de export industrial din Europa și Asia. Potențialul industrial al țării era susținut de faptul că România avea a patra cea mai mare rețea feroviară din Europa și zeci de institute de cercetare industrială al căror personal număra decenii de experiență, atât în reproducerea tehnologiei, cât și într-un nivel destul de serios de inovație. În fine, forța de muncă a țării era relativ tânără și se bucura de acces la o rețea extensivă – deși subfinanțată – de sănătate și educație.[3] Toate acestea constituiau un eșafodaj pe care se putea

[2] După ce FSN s-a scindat, în 1992, în PDSR (Partidul Democrației Sociale din România) și PD (Partidul Democrat), eticheta de „succesor al partidului comunist" a fost aplicată PDSR-ului, mai la stânga din punct de vedere economic (redenumit Partidul Social Democrat sau PSD, în 2000), în timp ce PD a fost considerat un partid succesor doar de către unii (Pop-Eleches 1999; Orenstein 1998; Grzymala-Busse 2006; Geddes 1995; Mungiu-Pippidi 2001; Bozóki și Ishiyama 2002; Kuzio 2008).

[3] Literatura despre dezvoltare este de acord asupra faptului că datoria externă, serviciile publice extensive, forța de muncă pregătită și investițiile în cercetare și dezvoltare sunt piloni extrem de importanți ai dezvoltării industriale de succes (Chang 2002; Bresser-Pereira și Nakano 2002; Bloom *et al.* 2004; Aghion și Howitt 1996; Busemayer 2009; Woo și Kumar 2010).

clădi și pe care s-a edificat ulterior începutul de reindustrializare din anii 2000, lucru atestat până și de cei mai pragmatici directori de multinațională.

Din nefericire, din cauza constrângerilor interne și externe, transformarea acestor active foarte prețioase în avantaje reale s-a dovedit a fi dificilă. Mai întâi, țara a fost curând prinsă în mijlocul vrajbei politice și s-a bucurat de puțin sprijin internațional. O parte a opoziției politice și a mișcării studențești nu a recunoscut rezultatul alegerilor din mai 1990 și a ridicat o tabără de corturi în centrul Bucureștiului, pentru a-și manifesta dezacordul, tabără care s-a transformat curând într-un protest permanent. Câteva săptămâni mai târziu, minerii, chemați probabil de guvern, au distrus tabăra, au vandalizat clădirile Universității și sediile centrale ale opoziției, lansându-se în același timp într-o vânătoare de vrăjitoare prin București, „hipsterii" vremii fiind victimele predilecte (Vasi 2004; Gledhill 2005). Acest episod de violență politică suspectat de a fi dirijat de Președinție a aruncat guvernul într-o dizgrație diplomatică din care a ieșit abia după mulți ani (Almond 1990; Năstase 2004). În timp ce țări ca Ungaria și Polonia beneficiau de mari acte de clemență în Occident, cum ar fi iertarea marilor lor datorii publice acumulate sub comunism, România devenea oaia neagră a regiunii, față de care se credea că severitatea era *de rigueur*.

În al doilea rând, existau puține moșteniri instituționale din epoca dezvoltaționismului național-stalinist care să fie de folos la nivel microeconomic. Dacă alte țări comuniste experimentaseră deja cu privatizarea țintită, autonomia întreprinderilor și o anumită liberalizare a prețurilor în timpul anilor '80, în România directorii companiilor de stat nu avuseseră nicio experiență de acest gen. Mare parte din industria grea avea echipamente depășite și, după zece ani de suprimare a importurilor de tehnologie, companiile de stat se grăbeau să-și înnoiască dotarea cu ajutorul mai multor importuri pe valută străină, exercitând astfel presiuni importante

asupra cursului valutar și mărind vulnerabilitatea guvernului față de FMI (Ben-Nir și Montias 1991; Ban 2012a).

În al treilea rând, noul guvern se confrunta cu o mișcare muncitorească extrem de exuberantă. În timpul revoluției din 1989, consilii muncitorești constituite în multe întreprinderi de stat au înlăturat conducerile întreprinderilor și le-au înlocuit cu reprezentanți aleși în mod direct, dând naștere democrației economice directe la nivelul firmelor.[4] Dacă FSN ar fi fost o entitate politică cu adevărat de stânga, așa cum pretindea, ar fi putut canaliza această mișcare în direcția unei economii sociale participative. Însă cum planul său era mai degrabă un stat de dezvoltare de tip ierarhic, axată pe dezvoltarea unei clase de capitaliști locali în paralel cu salvarea infrastructurii industriale lăsate de vechiul regim, această ocazie a fost pierdută și în locul ei a apărut confruntarea dintre autoritatea statală aflată încă în provizorat și democrația de consilii cu care se experimenta în întreprinderi.

Date fiind moștenirea instituțională a economiei socialiste și criza creditării postcomuniste, democrația economică nu a făcut decât să perturbe lanțurile de management existente între întreprinderi, lanțuri unse de legături personale, pe baza cărora funcționa în practică economia planificată centralizat.[5] Combinația între cererea de democrație economică la nivelul întreprinderii și hotărârea guvernului de a menține managementul ierarhic și controlat de stat deresponsabiliza astfel organizațiile muncitorești față de soarta întreprinderii, în același timp nerezolvând nevoia unui management competent în întreprinderile de stat. Structura economiei a amplificat și mai mult această provocare. Dat fiind faptul că piața muncii era dominată de companii mari, privatizarea

---

[4] Aceasta rămâne o caracteristică subapreciată a tranziției românești (Varga 2013; Pop 2006: 78).

[5] Interviu al autorului cu prim-ministrul Nicolae Văcăroiu (1992-1996), ianuarie 2009.

extensivă și/ sau închiderea întreprinderilor deținute de stat erau condamnate să fie foarte costisitoare politic.[6]

În fine, dacă ungurii și polonezii nu suferiseră prea mult de lipsa consumului de bază înainte de 1989, cei mai mulți români tocmai depășiseră un deceniu de niveluri de război ale consumului personal, iar una dintre principalele cereri ale revoluționarilor fusese sfârșitul austerității (Ban 2012a). Pentru a achita sporurile salariale și importurile mari de alimente și bunuri de consum, guvernul rămas fără lichidități a tăiat investițiile în proiectele curente de locuințe, energie și infrastructură.[7] Devenea astfel clar că existau tensiuni enorme între democrație și construirea unui stat de dezvoltare.

În plus față de problemele interne, guvernul se confrunta cu condiții externe dificile. Rezervele de valută forte fuseseră epuizate, ajungând la mai puțin de 100 de milioane de dolari, o sumă derizorie în raport cu nevoile.[8] Accesul la piețele de obligațiuni suverane era blocat de facto, în timp ce debitorii externi ai României au încetat să își plătească datoriile sau și le-au renegociat în condiții suspecte (Ban 2012a). În loc să considere lipsa datoriei un avantaj, cum se așteptau autoritățile, piețele financiare au pedepsit Romania necumpărând titluri de stat românești până în 1994. Practic, creditorii potențiali vedeau autoexcluderea țării de la finanțarea internațională din anii '80 ca pe o sursă de risc, care depășea cu mult beneficiile împrumutării unei țări cu datorie zero (Ban 2012a).[9] Lipsa accesului la finanțarea internațională privată

---

[6] Aproximativ 1000 de firme cu peste 1000 de angajați ofereau slujbe pentru 85% din lucrătorii industriali și furnizau 85% din producția industrială totală. În schimb, firmele cu mai puțin de 500 de angajați erau responsabile pentru 4% din producția totală și 6% din producția industrială totală (Dăianu 2000: 8-9).

[7] Această decizie a fost justificată de liderii acelui moment ca o „decizie politică menită să protejeze o democrație tânără" (Iliescu 1994: 223), chiar dacă ea a implicat costul trimiterii a jumătate de milion de oameni în șomaj și/ sau pensionare anticipată (Ionete 1993).

[8] Interviu cu fostul premier Petre Roman în Pleșu *et al.* 2002.

[9] Interviu cu guvernatorul BNR Mugur Isărescu, *Adevărul*, 21 octombrie 1990; declarație a ministrului de finanțe, *Adevărul*, 21 septembrie 1990.

a adus țara în pragul unei balanțe de criză a plăților, făcând din ea un caz foarte predispus la a ceda în fața politicilor solicitate de FMI (Pop 2006; Gabor 2011).

Contextul geopolitic a sporit și mai mult drama socioeconomică a țării. România, o țară creditoare disperată să obțină împrumuturi din partea FMI de nivelul sutelor de mii de dolari, a pierdut doar în 1991 aproximativ 3 miliarde de dolari ca rezultat al Războiului din Golf și al deciziei ulterioare a Irakului de a nu-și mai recunoaște obligațiile financiare și comerciale față de România.[10] Embargoul împotriva Iugoslaviei a costat țara încă 3 miliarde, o sumă formidabilă, dat fiind faptul că România avea nevoie de 1,5 miliarde de dolari pentru a-și echilibra complet balanța comercială. Ca să pună capac la toate, contractele de export ale României către fosta piață comună comunistă (CAER) nu au mai fost reînnoite, ceea ce a dus la prăbușirea dramatică a exporturilor și la reducerea rezervelor de valută străină.[11]

NEODEZVOLTAȚIONISMUL POSTCOMUNIST

În timpul anilor '90, mai multe țări din (semi)periferia globală au adoptat neodezvoltaționismul ca pe un compromis între neoliberalism și „vechea" ideologie a statului de dezvoltare de tip Japonia sau Franța postbelică (Ban și Blyth 2013). Neodezvoltaționismul anilor '90 a fost creat sub presiunea combinată a crizei datoriilor, a răspândirii globale a ideilor neoliberale și a limitelor politice impuse guvernării de către democratizare. Din Brazilia în Coreea de Sud, nucleul ei a fost un program de dezvoltare națională și capitalistă, care ținea economiile naționale la distanță de purismul Consensului de la Washington. Acest lucru însemna reafirmarea rolului statului ca reglementator, bancher, proprietar și furnizor al drepturilor

[10] Comisia Națională de Prognoză, 1990.
[11] Interviu cu guvernatorul BNR Mugur Isărescu, *Adevărul*, 1 mai 1991.

economice solicitate de cetățenii care își exercitau drepturile democratice nou dobândite. Cu alte cuvinte, neodezvoltaționismul era o construcție pragmatică politic, dar schizofrenică din punct de vedere conceptual, ce reprezenta atât un stăvilar, cât și un canal pentru proiectul politic și economic neoliberal.[12]

Asemenea ideologilor „clasici" ai dezvoltării[13], neodezvoltaționiștii presupun că economia mondială constă în esență din state-națiune care concurează între ele prin intermediul companiilor lor. Dar, spre deosebire de protecționismul primilor, ultimii impun o cuplare extensivă, chiar dacă selectivă și graduală, la economia mondială, prin intermediul stimulării dirijate de stat a investițiilor străine directe și exportatorilor locali. Mulți dintre susținătorii ei înțeleg dezvoltarea ca pe un proces structural care necesită mobilizarea cât mai multor resurse de muncă posibile. În sfârșit, dacă cele mai de succes forme de state neodezvoltaționiste au fost autoritare și finanțate de politica SUA din timpul Războiului Rece (de exemplu, Singapore sau Taiwan), statele neodezvoltaționiste contemporane, cum ar fi Brazilia sau Coreea de Sud, trebuie să facă slalom printre complexitățile politicii democratice (Ban 2013b; Hochstetler și Montero 2013). România primilor ani '90 este un experiment de acest gen.

Originile neodezvoltaționismului românesc se găsesc într-un document de strategie intitulat *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România*. Această *Schiță* a fost rezultatul unui efort dirijat de stat, inițiat în ianuarie 1990, menit să aducă laolaltă ansamblul corpului economiștilor, să diagnosticheze relele economiei și să ofere îndrumări pentru depășirea lor. Cea mai mare echipă de cercetare din istoria țării (1.200 de economiști) a produs trei luni mai târziu un raport dezvoltat în mai multe volume (INCE 1991: 8-17; Iliescu 1994: 210-214). Comisia a fost coordonată de

---

[12] Această secțiune se bazează pe Ban 2013b.

[13] Pentru „vechiul" dezvoltaționism, vezi Cardoso și Faletto 1979; Sikkink 1991; Kohli 2004.

Tudorel Postolache, decanul corpului economiștilor și un tehnocrat cu viziuni heterodoxe care servise ani de zile în Comitetul de Stat al Planificării. Deși comisia conținea o brumă de sindicaliști, oameni din guvern și reprezentanți ai managementului firmelor de stat, în nucleul ei se aflau economiști de la Institutul Național de Cercetări Economice (INCE) din cadrul Academiei Române (Berca *et al.* 2013). Potrivit unuia din foștii ei membri, această comisie s-a inspirat din larga expertiză de politici publice macroeconomice și industriale ale membrilor Comitetului de Stat al Planificării, iar Postolache, ca fost economist șef al ei, aprecia capacitatea foștilor econometricieni de a întreprinde analize cantitative complexe între ramurile industriale.[14]

Schița nu a fost un exercițiu inutil de politici publice, cum s-a spus adesea. Guvernul provizoriu și primul guvern ales democratic au tradus aceste recomandări în aproape 200 de proiecte de legi.[15] Ministrul adjunct al economiei și viitor prim-ministru Nicolae Văcăroiu a fost membru al Comisiei Postolache, care a continuat prin a servi drept consilier economic al președintelui țării până în 1996.[16] Gheorghe Zaman, un alt campion intelectual al *Schiței*, a lucrat și el în calitate de consilier economic al președintelui Iliescu între 1992 și 1996, în timp ce doi membri mai tineri ai comisiei (Mircea Coșea și Florin Georgescu) au devenit ministrul reformei economice, respectiv ministrul finanțelor.[17] Practic, Comisia Postolache a furnizat guvernelor din perioada 1990-1996 atât idei economice neodezvoltaționiste, cât și pe purtătorii acestora.

Izolarea internațională relativă a acestui corp de specialiști a contribuit la acest rezultat. Puțini membri ai comisiei erau racordați

[14] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, 15 ianuarie 2009.

[15] Interviu cu Petre Roman, prim-ministru (1990-1991), *Evenimentul Regional al Moldovei*, 1 august 2002 (http://www.ziarulevenimentul.ro/stiri-2/Exclusiv/34-mi-am-indeplinit-promisiunea-de-a-face-politica-34--50169.html).

[16] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, 15 ianuarie 2009.

[17] Interviu al autorului cu Ion Iliescu. Această informație este confirmată de Adrian Severin (Severin 1995: 211).

la rețele profesionale internaționale centrate în spațiul anglo-american, spațiu matrice al contrarevoluției neoliberale în economie. Deși 12 dintre membrii Comisiei fuseseră în scurte călătorii de cercetare în Occident, doar doi (Aurel Iancu și Gheorghe Zaman) studiaseră în SUA sau Marea Britanie timp de mai mult de câteva luni. Dar atât Zaman, cât și Iancu fuseseră pregătiți de neo- și post-keynesieni britanici și americani în perioada de apogeu a keynesianismului, iar apoi fuseseră izolați de corpul economiștilor occidentali de către politica regimului Ceaușescu. A existat puțină presiune profesională din partea a ceea ce era deja un corp academic americanocentric care să poată fi exercitată asupra membrilor-cheie ai Comisiei. Deliberările ei au fost modelate, în bine sau în rău, de considerente interne, mai degrabă decât internaționale. După cum spunea, într-un interviu, unul din membrii lui:

> După standardele curente eram un grup destul de provincial. Impresia mea e că, în timp ce știința economică internațională era deja o zonă de discuție în limba engleză la sfârșitul anilor '80, dacă existau membri ai comisiei care citeau sau vorbeau limbi străine, probabil că o făceau în franceză sau rusă. Postolache însuși era francofon.[18]

Comisia Postolache a susținut tranziția la economia de piață și, prin urmare, a recomandat adoptarea infrastructurilor fundamentale ale pieței, de la liberalizarea prețurilor la privatizare și la înființarea burselor. În același timp, ea a constatat că strategia de tranziție neoliberală pură și dură promovată de instituțiile financiare internaționale și de economiștii occidentali erau imprudente și în mod special inadecvate pentru contextul românesc. Comisia a constatat că, datorită faptului că această economie avea cea mai centralizată structură din Europa Centrală și de Est și era afectată de un procentaj neobișnuit de mare al populației care trăia în orașe

[18] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, 15 ianuarie 2009.

monoindustriale, era importantă respingerea abordărilor dominante ale economiei tranziției (terapia de șoc și gradualismul) și adoptarea unei opțiuni mai discreționare și mai deschise, descrise ca având „un ritm adecvat condițiilor specifice ale economiei românești" (Postolache 1990).[19]

Răspunsul *Schiței* la criza economică a socialismului nu era clar din punct de vedere intelectual, în schimb fiind clară încercarea de a articula o versiune a teoriei despre economia tranziției care să suprapună principii ale economiei instituționaliste evoluționiste, dezvoltaționism clasic francez și est-asiatic, neo-corporatism german și puțină economie de tranziție neoliberală. În centrul ei stătea ideea că o economie mixtă, dominată de stat, era un țel al tranziției mai adecvat pentru țările postcomuniste în general și pentru România în particular. Se insista însă că obiectivul final era totuși o economie de piață și, în acest scop, comisia a accentuat importanța privatizării majorității firmelor de stat și inserării lor în mecanismele pieței (INCE 1991: 12-13).

În același timp, însă, „inima" proiectului economic schițat de comisie a fost obținerea mai întâi a recuperării industriale și numai secundar a stabilizării macroeconomice sau a liberalizării prețurilor, poziție opusă Consensului de la Washington. În acest scop, strategiile principale erau furnizarea de credit companiilor industriale prin intermediul băncilor deținute de stat și o combinație de cursuri valutare multiple și supraevaluări selective, pentru asigurarea de prețuri stabile și competitive în ce privește energia și importurile de tehnologie.

---

[19] Deși respingeau revenirea la „planificarea hipercentralizată" și la monopolul statului asupra industriei ca soluție „reacționară și utopică", noii ideologi ai dezvoltării subliniau totuși faptul că aspectele concrete ale tranziției la economia de piață trebuiau „ajustate la nevoile, posibilitățile, tradițiile și interesele poporului român, cu integrarea acelor instituții economice ale economiilor avansate care sunt adecvate din punct de vedere organic condițiilor noastre economice" (Postolache 1990: 39); Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, 15 ianuarie 2009.

Schița sublinia importanța asigurării de costuri reduse ale furnizorilor pentru economie prin păstrarea proprietății statului asupra unor sectoare precum transportul, energia, silvicultura, telecomunicațiile și sănătatea. În loc să susțină liberalizarea generalizată a prețurilor de consum, ei considerau o liberalizare parțială drept o formă necesară de stabilizare automată a cererii și un mod de a face politică socială în noua democrație.[20] Pentru a se asigura că finanțele, industria și agricultura deținută de stat aveau să rămână viabile, comisia a recomandat guvernului să adopte planificări orientative *à la* Franța postbelică și să investească în pregătire managerială (INCE 1991: 9).

Spre deosebire de neoliberali, neodezvoltaționiștii români nu au privit privatizarea ca valoroasă în sine sau ca formă de angajament credibil față de economia de piață. În schimb, au văzut-o ca pe un instrument de dezvoltare complex, care trebuia folosit selectiv. Firmele de stat considerate a servi obiective strategice erau declarate neprivatizabile și, chiar dacă firmele din toate celelalte sectoare puteau fi privatizate, cele mai mari dintre ele trebuiau vândute doar după ce se oferea muncitorilor opțiunea de a cumpăra acțiuni.[21] Înainte ca o critică instituționalistă a terapiei de șoc să devină *mainstream* în Occident, în ultimii ani '90, Comisia Postolache insista asupra faptului că măsurile de privatizare trebuiau adoptate doar după ce instituțiile fundamentale ale economiei de piață (bănci comerciale, burse, companii de asigurări, firme de consultanță, legi ale falimentului, legi antimonopol) urmau să fie înființate (INCE 1991). Toate acestea erau diametral opuse gândirii neoliberale dominante la acel moment în Europa Centrală și de Est.

---

[20] În acest scop, *Schița* recomanda ca, până în 1992, doar 80% din prețurile de consum să fie liberalizate și apăra controlarea prețurilor la electricitate, combustibili, medicamente, chirie, transport și alimente de bază.

[21] Asta viza, practic, toate companiile de stat din domeniile gazului, petrolului, electricității, o parte a mineritului, silviculturii, fermelor mari, transportului de bază și infrastructurii de telecomunicații, industriei de apărare și locuințelor sociale.

Un alt pilon al neodezvoltaționismului românesc a fost echilibrul heterodox dintre obiectivul neoclasic al stabilității monetare și al prețurilor și obiective de dezvoltare precum ocuparea totală a forței de muncă sau competitivitatea externă obținută cu ajutorul manipulării monedei.[22] Investițiile străine directe erau încurajate energic, însă doar în măsura în care ele țințeau sectoare cu valoare adăugată mare[23] și nu compromiteau obiectivul edificării unei clase capitaliste locale (INCE 1991: 10; Pasti 1997). De asemenea, ei respingeau teza avantajului comparativ, pledând în același timp pentru o strategie a avantajului competitiv, normală pentru statele dezvoltate (Postolache 1990: 43).

În sfârșit, neodezvoltaționiștii români erau conștienți că într-un sistem democratic avea să fie dificilă crearea unei strategii de acumulare care să fie croită exclusiv pe interesele statului și/ sau capitalului privat. În schimb, ei s-au dedicat unei viziuni de centru-stânga asupra relațiilor dintre societate și piață. Niciunul dintre ei nu a atacat prevederile universale ale sănătății, educației și asistenței sociale sau nevoia unor instituții puternice de negociere colectivă între angajatori și angajați. În mod vital, *Schița* conținea o „clauză socială" care stipula că, „dacă costurile sociale depășesc limitele suportabilității, toate programele de tranziție devin inoperabile" (INCE 1991: 13). În acest sens, ea stabilea parametrii sociali cantitativi și indica măsurile de politici publice care trebuiau adoptate pentru îndeplinirea lor: salarii minime legate de standarde de trai decente, pensionări anticipate pentru șomeri, subvenții de transport, planuri de asigurări de șomaj universale, asistență medicală universală și educație universală.

---

[22] În loc să vadă independența băncii centrale ca pe un mecanism care inspira credibilitate, neodezvoltaționiștii considerau BNR ca fiind supusă puterii executive.

[23] Atragerea de investiții străine directe prin zone economice libere și politici dereglementate de repatriere a capitalului făcea parte din această strategie bazată pe poveștile de succes est-asiatice.

Dar, spre deosebire de neodezvoltaționiștii social-democrați din Slovenia, studiați de Bohle și Greskovits (2007), românii au preconizat un stat al bunăstării corporatist, bazat pe contribuții, în care companiile trebuiau să plătească pentru o parte din beneficiile sociale. De asemenea, neodezvoltaționismul românesc era naționalist și preocupat mai mult de crearea unor capitaliști locali decât de cauza „dreptății sociale", atât de prezente în retorica FSN și a lui Ion Iliescu. Ideea de bază era că un grad de ocupare cât mai mare al forței de muncă era cea mai bună politică socială, idee care a condus, încă de la început, la crearea unui stat social costeliv.

Odată cu trecerea timpului, facțiunile rivale din interiorul FSN și-au însușit câte o parte din viziunea *Schiței*. O lectură a neodezvoltaționismului mai apropiată de tabăra neoliberală a teoriei economice a tranziției punea accent pe reforme de piață mai rapide și mai profunde. Susținătorii acestui neodezvoltaționism liberal au dus economia în șanț și au fost înlăturați violent din funcții, înainte de sfârșitul lui 1991. În schimb, o interpretare mai etatistă punea accent pe un ritm mai lent al tranziției și stabilea o economie mixtă dominată de stat ca destinație finală. Apelurile la naționalism și la cultura populară a perioadei socialiste au oferit neodezvoltaționismului o nuanță populistă distinctă. Acest neodezvoltaționism populist a modelat politicile economice după 1992 și, chiar dacă avea un palmares economic mai bun, s-a stins odată ce susținătorii lui au fost înfrânți în alegerile din 1996.

ASCENSIUNEA NEODEZVOLTAȚIONISMULUI LIBERAL

Guvernul Roman (iunie 1990 – octombrie 1991) a încercat punerea în practică a unei lecturi mai liberale a neodezvoltaționismului elaborat de Comisia Postolache, iar această filosofie economică a fost consolidată sub Theodor Stolojan (octombrie 1991 – octombrie 1992).

Oamenii care formau cabinetul Roman erau un grup de universitari și tehnocrați relativ tineri, care intraseră în elita vechiului regim pe fundalul mișcării lui Ceaușescu spre o limitată liberalizare politică și economică spre sfârșitul anilor '60. Deși mulți proveneau din tehnocrația și spațiul academic al epocii socialiste, niciunul nu studiase la Moscova, iar unii dețineau poziții academice, de cercetare sau guvernamentale, care facilitau accesul la literatura academică occidentală. Dintre acestea, principalele instituții erau Academia „Ștefan Gheorghiu" a Partidului Comunist și Institutul de Economie Mondială (IEM), două instituții de elită ale epocii comuniste, care studiau sistemele capitaliste pe o bază comparatistă.[24] Cabinetul se baza masiv pe un personal al cărui profil profesional era modelat predominant de experiențe din guvernarea de tranziție (decembrie 1990 – iunie 1990), Academia „Ștefan Gheorghiu" și IEM. Unii lucraseră ca directori ai companiilor deținute de stat și fuseseră angajați de guvernul de tranziție. Contrar tezei răspândite că acesta era un guvern „neocomunist", puțini birocrați de nivel înalt însărcinați cu politica economică făcuseră parte din guvernul central de dinainte de 1989.

Asemenea promotorilor teoriilor economice neoclasice despre tranziția postcomunistă, diagnosticul pus de ei problemelor economice ale țării era similar în multe privințe cu cel al FMI și al consultanților internaționali care, la acel moment, făceau naveta între capitalele fostului bloc sovietic. Prim-ministrul credea că liberalizarea prețurilor avea să „corecteze prețurile", să elimine excedentele de ofertă și să reducă stimulentele pentru corupție.[25] Unii miniștri au adoptat teoria cererii excesive a FMI, iar ministrul de finanțe Theodor Stolojan a mers încă și mai departe decât Fondul, promovând deficite bugetare aproape de zero (Severin 1995: 96).[26]

---

[24] Interviu al autorului cu Valentin Cojanu, 4 ianuarie 2009.

[25] Interviu cu Petre Roman, *Adevărul*, 23 noiembrie 1990.

[26] Programul de stabilizare al lui Stolojan a început prin folosirea cursului valutar ca reper nominal prin intermediul unei oscilări controlate și prin inițierea câtorva

În iarna lui 1990, miniștrii proeminenți ai guvernului Roman au cerut convertibilitatea monedei naționale, ca măsură-cheie de atragere a investițiilor străine directe, iar ministrul reformei Adrian Severin cerea liberalizarea totală a prețurilor, simultan cu devalorizarea abruptă a leului (Severin 1995). Cooperarea cabinetului cu unii politicieni de centru-dreapta în vara lui 1990 a întărit și mai mult pozițiile neoliberale ale primului cabinet ales democratic după 1989.[27]

În baza acestor concepții, încă dinainte de acordul stand-by cu FMI din 1991, guvernul Roman a început să aplice un drastic program de austeritate menit să reducă deficitul bugetar de la 5,5% în 1989 la sub 2% în 1990-1991, menținând în același timp masa monetară sub rata inflației. În 1991, anul în care economia a cunoscut un adevărat dezastru și nivelul ocupării forței de muncă aproape ca s-a înjumătățit, atât bugetul general cât și bugetul șomajului erau pe surplus. Au fost mărite dobânzile deasupra ratei inflației, s-a devalorizat semnificativ moneda locală și sub guvernul Stolojan s-a violat autonomia bugetară a companiilor de stat prin însușirea valutei forte câștigate de ele din exporturi. Mai mult, îmbrățișarea acestor idei tehnocratice a fost însoțită de discursuri morale, care îi învinovățeau pe muncitori pentru starea proastă a economiei. Decidenții nu erau foști comuniști impasibili, cărora instituțiile financiare internaționale trebuiau să le forțeze mâna, ci erau executanți benevoli ai unei mari părți a agendei neoliberale internaționale a momentului.

Astfel, miniștrii cabinetului Roman utilizau probe anecdotice despre absenteismul muncitorilor, perturbarea livrărilor de

---

devalorizări puternice. Din nefericire pentru guvern, această strategie a dus la creșteri ale cursului valutar, o criză a balanței de plăți, reduceri semnificative ale salariilor reale și aprofundarea recesiunii.

[27] Roman a obținut sprijinul parlamentar al unui partid fățiș neoliberal (Partidul Național Liberal – Aripa Tânără). El l-a invitat și pe Ion Rațiu, lider proeminent al Partidului Național Țărănesc (conservator), să fie ministru al investițiilor străine. Interviu cu Petre Roman în Pleșu *et al.* 2002: 173.

materii prime și atitudinea nepăsătoare față de constrângerile de profitabilitate impuse acum companiilor de stat. Ministrul de finanțe a mers chiar până la a diagnostica perturbările din lanțul de aprovizionare drept consecințe ale faptului că anumite fabrici își vindeau producția direct muncitorilor, care apoi vindeau genți pline cu rulmenți în târgurile din Turcia.[28] Cu toate acestea, probe sistematice demonstrează că declinul producției provocat de mobilizarea revoluționară fusese în realitate complet recuperat până în iunie 1990 (Borebsztein *et al.* 1993: 13).

Deși au menținut direcția neoliberală în privința macrostabilizării și liberalizării, neodezvoltaționiștii liberali ai guvernelor Roman și Stolojan au adoptat și politici economice mai heterodoxe. În locul unui nivel al impozitării redus, cum cerea Consensul de la Washington, premierul și miniștrii de resort au pledat pentru (și ulterior au instituționalizat) un sistem de impozitare a venitului cu multe trepte, foarte progresiv, atât pentru indivizi, cât și pentru companii. Confruntat cu presiuni inflaționiste declanșate de liberalizarea prețurilor, cabinetul a adoptat o limită de 30% pentru adaosul comercial al magazinelor și a solicitat firmelor care aveau o poziție de oligopol pe piață să ceară aprobarea guvernului pentru schimbarea prețurilor. Cabinetul susținea energic privatizarea, dar nu era de acord că aceasta trebuie urmată cu riscul de a vinde rapid și ieftin. Mai mult, folosind teoria juridică franceză, guvernul Roman a pus la adăpost o mare parte a companiilor deținute de stat, care nu puteau fi privatizate datorită statutului lor de servicii publice, declarându-le regii autonome.

Pentru a susține industria și a finanța propriile lui companii, guvernul a recurs la reprimare financiară, prin intermediul dobânzilor negative, și a prevăzut doar o eliminare treptată a sistemului dual al cursului valutar. Promovarea de către guvern a liberalizării

---

[28] Interviu cu ministrul economiei Eugen Dijmărescu, *Adevărul*, 24 noiembrie 1990. Vezi și declarațiile lui Petre Roman din *Adevărul*, 22 noiembrie 1990.

treptate a celei mai mari părți a prețurilor de consum a mers mână în mână cu opoziția lui mai degrabă heterodoxă față de liberalizarea prețurilor la importuri vitale, prin intermediul canalului cursului de schimb.[29] De asemenea, guvernul Roman a cheltuit bani publici pentru modernizarea firmelor deținute de stat, considerate a avea un potențial competitiv în viitor.

Pe scurt, deși aceste două guverne au susținut obiectivele paradigmei neoliberale, ele le-au editat cu instrumente de politici dezvoltaționiste, precum subvenții ale prețurilor pentru sectorul de export sau control temporar al prețurilor pentru comercianții locali. În același timp, aceste cabinete au antamat o tranziție mai graduală decât erau probabil dispuși să accepte susținătorii teoriei economiei neoliberale a tranziției. Prin asta, ei au adăugat un conținut nou la paradigma neoliberală importată, dar fără a-i înlocui principiile centrale.

EȘECUL NEODEZVOLTAȚIONISMULUI LIBERAL

În mai puțin de un an, în contextul unei economii formate în național-stalinism, genul acesta de amestec de neoliberalism și neodezvoltaționism se dovedea toxic și trimitea economia în vrie. Producția a scăzut cu 13% în 1991 și cu 10% în 1992. La sfârșitul lui 1992, 60% din industrie dispăruse, împreună cu armata de muncitori aferenți. Liberalizarea prețurilor a dus rapid inflația la 250% în 1991, măturând economiile familiale.[30] Cei suficient de norocoși pentru a-și păstra slujbele au pierdut circa 30% din valoarea câștigurilor lor lunare. Incapabil să-și impună autoritatea, guvernul a asistat la jefuirea, de către țărani și administrație, a infrastructurii fermelor cooperatiste, de la grajduri și stații de

[29] Interviu al autorului cu Adrian Severin, iulie 2006.

[30] Doar alimentele (pâine, unt, ulei vegetal, lapte) și serviciile de bază (chirii de stat, transport public) au fost exceptate.

mecanizare la rețeaua de irigații. La sfârșitul lui 1992, țara a ajuns dintr-un exportator de alimente al Europei unul din marii ei importatori, turnură care a exercitat o presiune enormă asupra cursului valutar. În toamna lui 1992 rămăseseră 29 de milioane de dolari în rezervele BNR, în condițiile în care numai importurile de combustibili pentru venirea iernii costau aproximativ 1,5 miliarde de dolari.[31]

De unele singure, episoadele de contracție economică accentuată nu implică în mod necesar eșecul politic al paradigmei economice dominante. Ca să luăm un exemplu recent, în timpul Marii Recesiuni multe guverne și partide politice europene care produseseră recesiuni profunde și/ sau promiseseră și mai multă suferință au fost (re)alese în funcție (Blyth 2013). Ca peste tot, paradigmele economice se sfârșesc atunci când sunt contestate politic în mod eficient. Dinspre dreapta, neodezvoltaționismul liberal a fost contestat de o nouă alianță între instituțiile Bretton Woods (FMI și Banca Mondială) și cele locale (BNR). Dinspre stânga, paradigma economică a acestor cabinete era contestată de un set divers de actori, mergând de la sindicate la politicieni, care susțineau fiecare o interpretare mai etatistă a dezvoltaționismului și, în unele cazuri, chiar un socialism de piață.

Principala țintă a alianței FMI-BNR era angajamentul neodezvoltaționist față de politica industrială prin intermediul creditului subvenționat destinat restructurării întreprinderilor deținute de stat. FMI și banca națională identificau răul în politicile industriale care favorizau sectorul public, creditarea excesivă fiind indicată în acest sens ca principalul vinovat. În consecință, Fondul s-a coordonat cu BNR pentru a reduce accesul la credite care să finanțeze necesitățile financiare ale firmelor de stat. Ideea nu era nouă în România. În anii '80, Ceaușescu insistase asupra finanțării din câștigurile nete ca metodă de creștere a sustenabilității

---

[31] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, 15 ianuarie 2009.

producției de stat. Prăbușirea cererii agregate după 1989, declanșată de pierderea piețelor de export și de liberalizarea comerțului, a lăsat companiile de stat cu exotica recomandare din partea FMI de a apela la sursele susținute de piață ale finanțării, cum ar fi emisiunile de instrumente de îndatorare pe termen lung. Însă așa cum arată Daniela Gabor într-o analiză a politici monetare a alianței FMI-BNR, aceste recomandări erau complet inutile, dată fiind natura embrionară în acel moment a sistemului financiar românesc (Gabor 2010).

Mai exact, primul acord stand-by dintre Romania și FMI din aprilie 1991 a identificat surplusul monetar – mai degrabă decât cea mai gravă depresiune de după anii '30 – drept principală prioritate de politici publice. Folosind o teorie monetaristă a prețurilor, experții FMI au pus prețurile în legătură cu masa monetară largă și inflația cu cererea excesivă. Prin urmare, ei au cerut guvernului să liberalizeze prețurile industriale și să ieftinească importurile prin devalorizarea monedei (Demekas și Khan 1991). Din nefericire pentru FMI, încercarea de a „crea piețe" prin intermediul așteptatei convergențe dintre un șoc inflaționist și o criză sistemică a creditării a făcut ca firmele să fie incapabile să își plătească furnizorii, crescând nivelul arieratelor dintre companii la 40% din cifra lor de afaceri. Pentru a preveni un colaps al economiei, cabinetul a orchestrat o salvare financiară sistematică, forțând BNR să monetizeze arieratele dintre firmele de stat. Această măsură a determinat FMI să suspende acordul de stand-by, dar nu înainte de a recomanda băncii naționale să neutralizeze efectele salvării financiare prin forțarea achitării creditelor firmelor înainte de maturitate și impunerea de condiții referitoare la rezerve garanțiilor bancare.[32] Banca centrală a ascultat sfatul, iar rezultatul a fost că planul de compensare al guvernului a fost în mare parte sterilizat de BNR în primele luni

---

[32] Interviu al autorului cu un oficial al Băncii Naționale a României, 12 ianuarie 2009.

ale lui 1992.[33] Drept rezultat, creditarea s-a contractat din nou, în termeni nominali și reali, absorbind lichiditățile din economie. Confruntându-se cu un al doilea val de contractare masivă a creditării, aproape o treime din amplul sector industrial al țării s-a prăbușit, cutremurul economic îngropând aproape un milion de locuri de muncă.

La fel, programul de împrumut din iunie 1991 al Băncii Mondiale a oferit finanțare pentru o listă a importurilor vitale, în schimbul acordului guvernului român de a utiliza experți occidentali în programul de privatizare. Era o constrângere modestă asupra programului guvernului, însă condițiile de împrumutare aveau să se înmulțească subit în programul din iunie 1992. În schimbul a 400 de milioane de dolari, cabinetul se angaja la o listă exhaustivă de reforme macroeconomice și structurale, care eliminau limitele adaosurilor comerciale, restricțiile de export și mare parte din regiile autonome neprivatizabile din sectorul public (Pop 2006: 129).

La stânga, cea mai vehementă și articulată opoziție față de paradigma economică a guvernului Roman venea din partea unor economiști universitari și a unei importante părți a tehnocrației. Afiliați nou înființatei asociații profesionale a economiștilor, Asociația Generală a Economiștilor din România (AGER), aceștia au căutat „a treia cale" între capitalism și socialismul de stat (AGER 1990).

AGER avea filiale în întreaga țară, și-a înființat propria editură și a susținut că reprezintă vocea a 50.000 de economiști. Socialiști de piață cunoscuți odată pentru curentul reformist al național-stalinismului, aceștia și-au publicat ideile în cel mai vândut cotidian național, *Adevărul*, putând să canalizeze o putere politică semnificativă. Astfel, Alexandru Bârlădeanu, unul dintre economiștii reformiști ai vechiului regim, a introdus în sistemul politic concepțiile socialiștilor de piață folosindu-se de poziția lui

[33] Vezi revista *Economistul*, nr. 707, 1995.

de președinte al Senatului, consilier al președintelui Iliescu și lider informal al aripii de stânga din FSN, pentru a impune planurile de reformă ale guvernului Roman (Severin 1995; Abraham 2006). Dan Marțian, cel mai apropiat colaborator al lui Bârlădeanu, era purtător de cuvânt al Camerei Deputaților, iar Alexandru Albu, un alt tovarăș de drum, era președintele Comisiei Economice a Camerei Deputaților.[34] Bârlădeanu fusese ministru al comerțului (1948-1953), vice-președinte al Comitetului de Stat al Planificării (1953-1955), vice prim-ministru (1955-1968). Fost membru al conducerii PCR, Bârlădeanu a fost creierul reformelor economice din anii '60 și '70, iar după conflictul lui cu Ceaușescu s-a numărat printre semnatarii „Scrisorii celor șase", unul dintre puținele acte de dizidență (din interiorul sistemului) din anii '80. La rândul lui, N. N. Constantinescu, unul din susținătorii lui Bârlădeanu, fusese un economist proeminent al vechiului regim, care evoluase spre o modestă dizidență internă. În 1990, profesorul Constantinescu era adus regulat de Bârlădeanu la tribuna Parlamentului pentru ca să critice măsurile liberale ale guvernului Roman (Severin 1995: 186).

Ideile socialiste de piață avansate de acești veterani ai sistemului erau diametral opuse neoliberalismului de tranziție. Susținătorii lor considerau că o versiune reformată a economiei planificate nu fusese niciodată încercată în România și considerau că respingerea totală a moștenirii economice a socialismului de stat era suicidară.[35] Născuți în una din cele mai puțin industrializate țări din Europa, ei făcuseră carieră într-o perioadă în care economia României cunoscuse o impresionantă modernizare, devenind una din țările europene în care industria reprezenta aproape jumătate din PIB. Spre deosebire de tabăra neodezvoltaționistă liberală, ei diagnosticau eșecurile economice ale țării nu în „socialismul real"

---

[34] Pentru ideile politice și economice ale lui Bârlădeanu, vezi Betea 1998.
[35] Interviu cu Alexandru Bârlădeanu, *Adevărul*, 7 ianuarie 1990.

ca atare, ci în gestionarea defectuoasă a lui Ceaușescu, precum și în abandonarea nucleului tehnico-științific al socialismului.

Deși erau de acord că era nevoie de elemente de concurență bazate pe piață, aceștia țineau totuși să salveze fundamentele economiei socialiste: ideea planificării, controlul statului asupra celei mai mari părți a industriei și agriculturii, prețuri administrate etc. (Constantinescu 1991; Constantinescu 1993). În loc să abandoneze complet planificarea, ei susțineau o variantă a acesteia care lua în calcul semnalele pieței și urmărea să spargă companiile gigantice ale statului în unități mai mici, controlate de muncitori, ca în Iugoslavia. În locul macrostabilizării și creșterii concomitente a șomajului, ei voiau, în viitorul apropiat, să relanseze investițiile industriale și să mențină proprietatea de stat asupra celei mai mari părți a industriei. Economiștii socialiști pledau, de asemenea, pentru instituționalizarea unor relații egale între formele de proprietate private, publice și cooperative. Ei vedeau o astfel de politică drept cea mai bună garanție a „pluralismului economic", concept pe care ei îl considerau legat de pluralismul politic, și garanție împotriva unei reveniri la capitalismul oligarhic al trecutului precomunist al României.[36]

Deși nu au obținut o îndepărtare a politicilor publice de neodezvoltaționism, socialiștii de piață au dat o lovitură politică grea reformelor cabinetului Roman și i-au diluat agenda de politici economice. Începând cu toamna lui 1990, Bârlădeanu a mobilizat suficienți parlamentari FSN pentru a atenua măsurile de liberalizare a prețurilor și de privatizare. Președintele Iliescu a încercat mai întâi să medieze conflictul, dar în iarna lui 1990-1991 a început deja să fie de partea lui Bârlădeanu.[37] În urma mobilizării lor în Parlament, socialiștii de piață au scos toate alimentele de pe lista articolelor care urmau să fie liberalizate imediat și au

[36] Interviu cu Alexandru Bârlădeanu, *Adevărul*, 7 ianuarie 1990.
[37] Interviu cu Ion Iliescu, *Adevărul*, 6 martie 1991.

blocat încercarea guvernului de a iniția o dereglementare relativ modestă a pieței muncii. Aceeași coaliție a sabotat în mod activ tratativele guvernului în negocierile colective cu marile confederații sindicale, care aveau loc în decembrie 1990 (Severin 1995; Betea 1998; Betea 2008).

În afara politicii parlamentare, măsurile neoliberale propuse de Roman erau restricționate de unele dintre cele mai puternice mișcări sindicale din Europa de Est (Zic 1998; Kideckel 2002; Trif 2004; Ghebrea 2005; Muntean 2003; Pilat 2006; Ciobanu 2009). Forme spectaculoase de contestare, neîntâlnite nicăieri altundeva în regiune, au marcat relațiile dintre sindicate și management: blocarea unor drumuri naționale principale, ocuparea fabricilor și alungarea violentă a directorilor din incinta fabricilor. Cele mai dramatice episoade de acțiune industrială la nivel de companie luau sfârșit doar odată cu medierea directă a prim-ministrului, de obicei chiar la locul grevei. Rezultatul a fost un șir de înfrângeri ale guvernului. Deși neodezvoltaționiștii liberali intenționau să condiționeze creșterea salariilor de creșterea productivității, în cele din urmă ei au făcut opusul, sub presiunile sindicatelor (Pop 2006).[38]

Pe lângă sindicate, guvernul era contestat de nivelurile de mijloc ale administrației de stat. Decizia cabinetului Roman de a alege continuitatea instituțională, mai degrabă decât o ruptură cu birocrația ministerelor economice ale vechiului regim, a oferit contestatarilor din administrația de stat posibilitatea de a-i submina pe reformiștii liberali numiți în cabinet. Această decizie a reflectat preocupările miniștrilor că mașina epurărilor pe criterii politice, odată pornită, avea să ajungă și la ei. Însă conform unui influent ministru din guvernul Roman, această decizie făcea de asemenea

[38] Atunci când, în decembrie 1990, guvernul a abordat cele 13 confederații sindicale cu un plan de contract de muncă colectiv național, sindicatele au fost de acord, dar numai cu condiția ca negocierile să fie transmise *live* la televiziunea națională. Negocierile au expus puterea sindicatelor și slăbiciunea guvernului, în același timp subliniind ideea că reformele de piață de tip FMI aveau să fie foarte costisitoare (Severin 1995: 58).

parte dintr-un plan de demobilizare a încercărilor muncitorilor de a instituționaliza autogestiunea (Severin 1995: 22).

În orice caz, decizia de continuitate administrativă cu fostul stat național-stalinist a fost una fatidică pentru cabinetul Roman. Deciziile miniștrilor nu erau transmise sau erau transmise eronat. Birocrații cu decenii de experiență în planificarea centralizată au devenit suspect de incapabili să producă o listă de companii de stat potențial competitive, care meritau credite de stat subvenționate (Severin 1995: 81). Mai mult, practicile informale ale ministerelor au făcut demiterea/ detașarea personalului incompetent sau recalcitrant aproape imposibilă. Adrian Severin nota în acest sens:

> Chiar în Secretariatul guvernului, nu am putut să concediem un secretar de stat adjunct nici măcar după emiterea a trei ordine ministeriale în acest sens, deoarece șefii lui îl mutau pe un post nou, dar păstrându-l în aceeași funcție, ca să facă același fel de muncă în fiecare zi [...]. Când am aflat că Marin Stelian, unul din secretarii de stat de la ministerul de finanțe, și Gheorghe Stroe, vice-guvernator al BNR, subminau negocierile cu FMI, Banca Mondială și G 24 cu argumentul lor din epoca Ceaușescu că nu aveam nevoie de credite și ajutor străin, am cerut ca ei să fie concediați imediat. Am emis o cerere similară în cazul secretarului de stat Nicolae Văcăroiu, care practic încerca să blocheze procesul de liberalizare a prețurilor din cauza incapacității lui de a înțelege mecanismele economiei de piață. Dar ministrul de finanțe Theodor Stolojan, care avea o inhibiție politicoasă când era vorba de foștii lui șefi, a recunoscut că, deși cererea noastră era legitimă, se mulțumise totuși să îi retrogradeze sau să îi transfere în alte instituții guvernamentale [...] unde ei continuau opoziția, și nu putem nici măcar să calculăm cât rău au făcut ei în acest mod. (Severin 1995: 23)

Confruntat cu această opoziție trilaterală, Roman a încercat să obțină o soluționare politică a conflictului în interiorul structurilor

de partid. Congresul extraordinar al FSN din martie 1991 a aprobat programul premierului, însă această victorie politică a fost de scurtă durată. Socialiștii de piață au continuat să împiedice adoptarea altor reforme liberale și au atacat mai ales legislația cabinetului referitoare la privatizare. În toamna lui 1991, războiul intern din partid a atins un nou apogeu atunci când Președintele a cerut cabinetului să demisioneze după ce minerii au pus sub asediu Palatul Victoria.

Trauma a creat clivaje de nevindecat. La congresul din martie 1992, FSN s-a scindat. Echipa lui Roman a păstrat controlul asupra FSN, iar aripa stângă a partidului a constituit Frontul Democratic al Salvării Naționale (FDSN). Un guvern de tranziție condus de fostul ministru de finanțe Theodor Stolojan a fost numit să conducă țara până la alegerile din 1992. Prins în chingile complicațiilor politice interne și constrângerilor externe, încercarea guvernelor din 1990-1992 de a hibridiza neoliberalismul și dezvoltaționismul de tranziție se sfârșea în marasm. Însă, în loc de a da naștere unei revoluții neoliberale, alegerile din 1992 aveau să aducă la putere un guvern care va da neodezvoltaționismului o turnură ce revaloriza în mod sistematic rolul statului în economie, manifestându-se mult mai critic față de tezele neoliberale aflate în vogă în acei ani.

V

Neodezvoltaționismul populist (1992-1996)

ÎNTOARCEREA STATULUI

Dacă neodezvoltaționismul liberal părea mai degrabă o paradigmă de trecere, o formă de ezitare de a adopta neoliberalismul în ritm alert, fără a-l contesta explicit și argumentat, neodezvoltaționismul populist inaugurat de guvernul Văcaroiu a făcut acest pas, înlocuind obiective neoliberale importante cu o agendă explicit neodezvoltaționistă și încastrând transformări neoliberale într-un set mai *populist* – termen înțeles în sens analitic[1], nu moralizator – de idei economice.

În discursul de inaugurare a celui de-al doilea mandat al său, președintele Iliescu s-a angajat să subordoneze toate reformele de piață „dreptății sociale pentru cei mulți", în același timp declarând că „ideologia nonintervenționismului și a pieței autoreglementate" era pur și simplu „incompatibilă cu cerințele economiei moderne"[2]. Discursul ataca atât neoliberalismul de tranziție, cât și oportunismele și confuzia neodezvoltaționismului liberal, omițând complet ideile socialismului de piață. În schimb, el ducea

[1] Această definiție se inspiră din definiția nenormativă a populismului utilizată de Etchemendy și Garay 2011 și din Remmer 2012.

[2] *Adevărul*, 31 octombrie 1992.

neodezvoltaționismul într-o direcție care promitea să echilibreze rigoarea bugetară și reformele de piață, cu recuperarea industrială dirijată de stat și protecționismul populist: apărarea suveranității poporului împotriva elitelor precomuniste și a intereselor străine.

Sarcina de a pune în practică această viziune a tranziției a căzut pe umerii lui Nicolae Văcăroiu, un economist care lucrase pentru elita din aparatul planificării centralizate a regimului național-stalinist[3]. Axul central al strategiei economice a premierului era un amestec de neoliberalism și dezvoltaționism: atingerea unui echilibru între stabilizarea macroeconomică, liberalizarea comerțului și păstrarea ocupării forței de muncă, cu o preferință clară pentru reducerea șomajului, mai degrabă decât a inflației, și pentru cultivarea capitalului intern, mai degrabă decât a celui străin[4]. Solicitările populiștilor de stânga pentru salvarea ocupării forței de muncă industriale și solicitările de dreapta pentru protejarea clasei capitaliste interne împotriva intereselor străine coabitau sub aceeași mare umbrelă doctrinară[5]. În acest scop, guvernul proaspăt instalat a conceput 53 de documente de strategie industrială pentru toate sectoarele și a atribuit băncilor de stat un rol vital în finanțarea industriei[6]. După cum susținea premierul:

> Ar fi fost o nebunie să lăsăm întreprinderile de stat să se descurce singure. Ne-am fi confruntat cu un viitor al dezindustrializării extensive. Date fiind politicile conservatoare ale Băncii Naționale, destrămarea rețelelor inter-întreprinderi și lipsa unui sector financiar modern în România, la care întreprinderile să poată merge și să obțină finanțare așa cum se întîmplă în economiile dezvoltate, singura modalitate de

[3] Văcăroiu lucrase pentru Comitetul de Stat al Planificării, iar după 1989 a servit ca secretar de stat în ministerul de Finanțe.

[4] Pentru președinte, acești actori erau descriși ca pregătiți să îi priveze de prosperitate pe muncitori și pe capitaliștii locali. Iliescu 1994; *Adevărul*, 16 septembrie 1992.

[5] Raport al guvernului publicat în *Adevărul*, 6 octombrie 1992.

[6] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, 15 ianuarie 2009.

a oferi finanțare companiilor care angajau mare parte a forței de muncă era prin intermediul băncilor deținute de stat.[7]

În mod similar, un înalt oficial al Ministerului de Finanțe a declarat:

> Economia românească s-a prăbușit după 1989, iar una din cauzele certe a fost penuria de credite pentru sectorul de export. Prin urmare, avem nevoie de intervenție de stat pentru a finanța aceste companii și a le garanta credite de export și dobânzi. Vom ținti, de asemenea, acele companii industriale ale căror planuri de restructurare implică importuri de tehnologie și care sunt de natură să ridice capacitatea de export a industriei românești.[8]

Noul cabinet nu era ostil tuturor ideilor asociate cu ortodoxia economică internațională. Premierul și consilierii economici ai Președintelui aduceau laude deficitelor bugetare mici și dezinflației, ca obiective vitale ale macrostabilizării de tip ortodox, obiective pe care în mare parte le-au atins, pentru un timp[9]. Introducerea de relații și instituții de piață rămânea importantă. Noile autorități nu se opuneau din principiu privatizării și capitalului străin și se străduiau efectiv să pună bazele instituționale ale capitalismului. În acest scop, Ministerul de Finanțe a subliniat importanța rezolvării arieratelor prin introducerea dobânzii la creditul inter-întreprinderi[10], iar Președintele a lăudat planurile de înființare a bursei, pentru a atenua presiunile asupra finanțării de către guvern

---

[7] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, ianuarie 2013.

[8] Declarație a lui Mihai Ioan Popa, secretar de stat în Ministerul de Finanțe, 15 iulie 1993.

[9] Raport guvernamental, *Adevărul*, 6 octombrie 1992.

[10] Declarație a lui Iacob Zelenco, secretar de stat în Ministerul de Finanțe, *Adevărul*, 5 noiembrie 1992.

a economiei[11]. În ce privește companiile despre care guvernul considera că nu au niciun viitor, consensul era ca ele să fie lichidate[12]. Deși a rămas în memorie ca guvern „de stânga", sub guvernul Văcăroiu s-au efectuat reduceri de impozite și taxe pentru companii, s-au adoptat taxe pe consum regresive și s-a construit dependența bugetului de TVA, impozitul cel mai puțin progresiv.

În același timp, programul și acțiunile noii administrații erau încărcate de o agendă heterodoxă foarte diferită de dinamica reformelor din regiune. Pentru a stabiliza keynesian cererea agregată, oficialii au anunțat dublarea investițiilor publice, achiziționarea publică de bunuri industriale interne și indexări automate ale salariului minim. Pentru relansarea industrială, se anunțau credite subvenționate pentru industrie[13]. Guvernul controla prețurile considerate strategice pentru politica industrială (energie, transport pe căile ferate) și introducea mecanisme de control substanțiale pentru gestionarea unui curs valutar dual. Prim-ministrul se opunea cererilor de liberalizare deplină a cursului valutar, cu teoria că industria de export era dependentă de importul de bunuri intermediare, pentru care nu existau substitute produse local, teza curentă între economiștii revizioniști și heterodocși.

Într-un astfel de context, a subliniat Văcăroiu, „orice liberalizare a cursului valutar însemna inflație mai mare și înrăutățirea

[11] Declarație a lui Ion Iliescu, *Adevărul*, 21 noiembrie 1992; declarație a ministrului Mișu Negrițoiu, *Adevărul*, 28 martie 1993.

[12] Pentru o trecere în revistă clară a priorităților de politici industriale ale guvernului la începutul mandatului său, vezi declarația lui Vasile Baltac, secretar de stat în Ministerul Industriei, *Adevărul*, 5 aprilie 1993.

[13] Ca răspuns, Mișu Negrițoiu, ministru de stat pentru strategia economică, a demisionat în 1993, invocând „dezacorduri profunde referitoare la ideile care ar trebui să inspire procesul de reformă", slaba coordonare a instituției lui cu forțele din interiorul guvernului și abandonarea măsurilor economice liberale promise în programul guvernului, în special în privința indexării inflaționare a salariilor. Declarație a lui Mișu Negrițoiu în *Adevărul*, 23 august 1993. Pe 6 august 1993, Negrițoiu a declarat pentru *Adevărul* că „cu sau fără FMI, trebuie să facem același lucru, dacă vrem să avem o economie de piață" și că era nevoie de „măsuri radicale" pentru stăpânirea inflației și reforma întreprinderilor.

balanțelor de cont curent, două evoluții care impuneau alte politici contracționiste" [14]. Oficialii au prezentat aceste măsuri drept elemente ale politicii industriale ale guvernului și, mai ales, ale obiectivului său de reducere a costului importurilor de energie pentru companiile cu număr mare de angajați din construcțiile de mașini și siderurgie, pe care guvernul spera să le transforme în campioni industriali, capabili să înfrunte competiția de pe piața internațională.

În concordanță cu această viziune, prin instituirea mecanismelor de control al dobânzilor și creditelor direcționate în timpul anilor 1994 și 1995, guvernul a determinat în mod efectiv „băncile să acționeze drept agenți cvasi-fiscali ai statului" (Cernat 2004: 458).[15] Se aștepta ca astfel de măsuri să țintească sectoarele considerate viabile, chiar dacă acestea funcționau în pierdere.

Cea mai mare abatere de la neoliberalismul de tranziție era realizarea ocupării depline a forței de muncă prin intermediul menținerii unei economii mixte, în care se aștepta ca statul să fie principalul bancher și proprietar al industriilor cu importanță structurală (Iliescu 1994; Văcăroiu 1998). Această doctrină economică era opusul reformelor structurale neoliberale și a fost pusă în practică imediat. Privatizarea marilor companii industriale de stat a fost efectiv stopată. În momentul în care Văcăroiu și-a pierdut funcția în 1996, companiile de stat erau responsabile pentru peste 84% din totalul ocupării forței de muncă și dețineau aproape toată industria grea, electronică și chimică.[16] În schimb, cota sectorului privat din producția industrială rămânea concentrată în companiile mici și mijlocii din industrii „ușoare", precum procesarea

---

[14] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, ianuarie 2013.

[15] Conform BERD, doar în Belarus mai exista la fel de mult spijin de stat pentru întreprinderile publice.

[16] În toamna anului 1993, birocrați de nivel mediu din Ministerul Privatizării s-au plâns presei că, în ritmul curent, privatizarea avea să se încheie peste 50 de ani. *Adevărul*, 11 noiembrie 1993.

alimentelor, textile și mobilă. Oficialilor guvernamentali le plăcea să se laude cu faptul că slujba lor nu era de lichidare a întreprinderilor, ci de restructurare a lor.[17]

Chiar și atunci când marile companii de stat au fost privatizate[18], statul a păstrat proprietatea asupra a 51% din acțiunile lor[19]. Pentru toate celelalte companii, metoda de privatizare preferată a fost vânzarea activelor întreprinderilor de stat către angajați, la prețuri adesea modice (metoda MEBO). Spre deosebire de privatizările MEBO din Europa Centrală și din Rusia, în România această metodă a avut ca rezultat proprietatea covârșitoare a angajaților în peste o treime din companiile industriale aflate în portofoliul statului[20].

În al treilea rând, promovarea investițiilor străine directe a devenit mai focalizată[21], dar era mai strâns subordonată unor obiective neodezvoltaționiste, precum modernizarea tehnologică și ocuparea deplină a forței de muncă.[22] Garanțiile de impozitare și de repatriere a profitului au fost printre primele măsuri ale noului cabinet, iar stimulentele generoase de impozitare oferite investitorilor

---

[17] Declarație a lui Dan Dumitru Popescu, președinte al Agenției pentru Restructurare, *Adevărul*, 16 ianuarie 1994.

[18] Studii ulterioare au stabilit că toate formele de privatizare folosite în România (MEBO, prin cupoane sau vânzare directă) au avut un impact pozitiv asupra performanțelor companiilor (Earle și Telegdy 2002).

[19] Vânzarea caz cu caz a unor pachete mari de acțiuni a fost cel mai puțin utilizat mijloc de privatizare, investitorii străini cumpărând doar 0,8% din acțiunile statului până în 1997.

[20] Această decizie s-a bazat pe viziunea guvernului că noii acționari aveau nevoie de protecție împotriva „prădătorilor financiari", care puteau să le smulgă acțiunile la prețuri modice. Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, 12 ianuarie 2009.

[21] Declarație a lui Eugen Gorcea, secretar de stat în Ministerul de Finanțe, *Adevărul*, 26 mai 1994.

[22] Studii ulterioare au demonstrat că proprietatea străină a avut cel mai mare impact pozitiv asupra companiilor de stat privatizate din România. Vezi Earle și Telegdy 2002.

străini de guvernele Roman și Stolojan au fost menținute.[23] În același timp, Văcăroiu a condiționat extinderea lor de contribuția la modernizarea tehnologică a industriei. Mai mult, cumpărarea de acțiuni la companiile de stat depindea de păstrarea nivelului curent al locurilor de muncă și de continuarea înțelegerilor colective cu sindicatele. Pământul și sectoarele industriale considerate strategice (transportul, energia, cimentul, aluminiul) erau considerate neprivatizabile pentru următorii 30 de ani (Văcăroiu 1998). Văcăroiu se mândrea cu faptul că industria cimentului și rețeaua electrică se bazau pe proiecte recente franceze și, prin urmare, era rațional ca guvernul să le păstreze în mâinile statului până în 2010, pentru a plăti prețuri mai mici pentru dezvoltarea infrastructurii și investițiile industriale.[24] Aceasta nu era o tranziție lentă către o economie liberală de piață ca de manual. Era un proiect pentru un stat neodezvoltaționist cu economie mixtă.

În al patrulea rând, deși liberalizarea comerțului era acceptată ca obiectiv legitim, urmărirea ei era și ea legată de politica industrială. Se prețuia liberalizarea comerțului, dar gândirea celor mai puternici decidenți (președinte, premier, miniștri ai economiei) era modelată de teama că neoliberalismul de tranziție avea să conducă la dezmembrarea bazei industriale a țării și la reducerea acesteia la statutul de exportator de materii prime și bunuri cu valoare adăugată mică (Iliescu 1994; Văcăroiu 1998; Georgescu 2002). Pentru a descuraja comerțul „rău", guvernul a adoptat cote de export la materiile prime și semi-procesate, a eliminat toate tarifele la importarea lor și a adoptat tarife mari la produsele industriale care reprezentau o concurență pentru „sectoarele industriale viabile"[25]. Pentru ei, liberalizarea comerțului nu putea să ofere de una singură

[23] Companiile cu cel puțin 20% capital străin erau scutite de impozitul pe profit, iar repatrierea profiturilor era complet dereglementată; vezi *Adevărul*, 21 decembrie 1992.

[24] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, 12 ianuarie 2009.

[25] Discurs al lui Ion Iliescu, *Adevărul*, 31 octombrie 1992.

creștere sustenabilă în lipsa cerinței ca ea să aducă modernizare tehnologică și investiții în cercetare și dezvoltare. Doar companiile străine care ar fi putut demonstra îndeplinirea acestor condiții nu plăteau taxe vamale și, în general, beneficiau de tratament fiscal favorabil.[26]

Politicile de redistribuție a bogăției în societate erau un compromis între stânga și dreapta. Pe de o parte, cabinetul punea accent pe nevoia de a edifica o economie „dominată de mici proprietari de pământ și capital" și de „a stimula și facilita procesele de stratificare și diferențiere socială [...] prin intermediul politicii de salarizare și impozitare"[27]. În acest sens, întreprinderile nou înființate erau scutite de impozit pe profit, pentru a se da drumul la acumularea de capital local, iar povara fiscului era dusă de salariați, prin taxele pe muncă și consum (TVA). Pe de altă parte, oficialii își exprimau angajamentul față de caracterul universal al îngrijirii medicale, educației și pensiilor, precum și față de subvenționarea nevoilor de bază (încălzire, curent electric, medicamente).[28] Per total, reforma impozitării din 1995 a sporit povara impozitării pentru companii. Dacă în 1994 impozitul pe profit era de 4,2% din PIB, în 1995 el a crescut la 6,1%. În schimb, proporția impozitului pe venitul personal a crescut doar de la 6,3 la 5,6% din PIB. Ministrul de finanțe Florin Georgescu a susținut că reducerile de impozite și lărgirea bazei de impozitare – piloni ai Consensului de la Washington – erau doar obiective pe termen lung, a căror adoptare depindea de stimularea adecvată a economiilor și investițiilor.[29]

Însă în loc să creeze o strategie pe deplin social-democrată, bazată pe prevederea unor servicii sociale comprehensive finanțate

---

[26] Raport guvernamental, *Adevărul*, 6 octombrie 1992.

[27] Discursul de inaugurare al lui Nicolae Văcăroiu, 6 octombrie 1992.

[28] Noul ministru al sănătății din guvernul Văcăroiu a vituperat împotriva modelului asistenței medicale americane și l-a lăudat pe cel britanic și pe cel suedez; vezi *Adevărul*, 9 decembrie 1992.

[29] Citat în *Adevărul*, 8 septembrie 1995.

din impozite, așa cum făcuse Slovenia, de pildă (Bohle și Greskovits 2007; Crowley şi Stanojević 2011), guvernul a optat pentru o strategie care oferea beneficii universale finanțate precar și discreționar, cu impact slab, care au dus la instituirea unui „stat al bunăstării rezidual", care era mai prost finanțat decât cele din țările care adoptaseră strategii de tranziție neoliberale (Deacon 2000; Bohle și Greskovits 2012).

Astfel, cheltuielile cu sănătatea și educația au rămas relativ constant la unul dintre cele mai reduse niveluri din regiune. Mai mult decât atât, cheltuielile totale pe programe de transferuri au scăzut de la 10% în 1990 la 8% în 1994. Unele dintre cel mai greu lovite au fost programele pentru cei mai vulnerabili: dacă în 1989 alocațiile pentru copii și programele de asistență socială consumau 2,6% din PIB, în 1994 ele erau responsabile pentru doar 0,4% din PIB. Pe deasupra, transferurile de bani lichizi pentru săraci au început să fie orientate tot mai mult spre cei mai prosperi beneficiari. În timp ce îngrijirea medicală de bază era neglijată, finanțarea sistemului de sănătate a devenit încă și mai regresivă, majoritatea resurselor mergând în beneficiul celor 20% din vârful ierarhiei sociale. Această orientare nu era nici social-democrată, dar nici neoliberală, neoliberalii de la Banca Mondială insistând măcar pe finanțarea adecvată a serviciilor publice pentru cei extrem de vulnerabili.

Din punct de vedere politic, grefarea unor idei economice revizioniste, care au dat naștere neodezvoltaționismului populist, s-a dovedit a fi mult mai stabilă decât varianta ei liberală. Și totuși, în adâncul structurilor care îi asigurau stabilitatea pândeau procese politice și economice care, în cele din urmă, l-au distrus.

COEZIUNE POLITICĂ ȘI CONSENS DOCTRINAR

Spre deosebire de cabinetul Roman, cel al lui Văcăroiu a beneficiat de un înalt nivel de coeziune internă și sprijin din partea

Președintelui și a partidului aflat la putere (FDSN), ceea ce a făcut din guvernul lui unul dintre cele mai stabile din istoria democratică a României. Deși uneori îmbrățișau viziuni mai liberale decât premierul și președintele, miniștrii din portofoliile economice se conformau în general liniei oficiale a cabinetului.

Antecedentele lor profesionale similare din timpul socialismului și din perioada imediat următoare au jucat un rol important în această privință. Astfel, premierul și deținătorii principalelor portofolii economice (miniștrii de finanțe și ai reformei economice) lucraseră în elita birocrației economice a statului socialist. Unii dintre cei mai cruciali decidenți erau, în același timp, și tehnocrații cosmopoliți ai partidului, care foloseau ușa turnantă dintre spațiul academic și ministere și care aveau o largă experiență în străinătate, ca diplomați economici sau ca absolvenți. De exemplu, ministrul reformei Mircea Coșea s-a pregătit în Italia și fusese reprezentant al țării la CEE-ONU, în Geneva, în timpul anilor '70. Florin Georgescu a făcut un stagiu postdoctoral de un an la Universitatea din Missouri, între 1991 și 1992. Economistul heterodox Gheorghe Zaman, unul din consilierii economici ai președintelui, se pregătise la Cambridge, în anii '70.

În contrast acut cu perioada mandatului lui Roman, exista o convergență de viziuni aproape perfectă între președinte și premier în ce privește reforma economică (Iliescu 1994; Văcăroiu 1998). Mai mult, conform unor surse interne, Văcăroiu nu avea nicio ambiție politică și, prin urmare, acționa aproape doar ca proiecție a Președintelui în cabinet (Abraham 2006: 122; Văcăroiu 1998). La rândul lui, Ion Iliescu oferea un sprijin consistent. Premierului i se permitea să-și numească proprii miniștri[30], iar când unii din membrii echipei lui Iliescu au cerut ca Văcăroiu să fie dat afară, din cauza

[30] Interviu cu Nicolae Văcăroiu, *Academia Cațavencu*, 27 octombrie 2009.

prezenței sale publice monotone și stângace[31], Președintele a refuzat și chiar a forțat demisia unora dintre criticii acestuia din guvern.

Partidul la conducere a devenit astfel un partid cvasi-prezidențial, fiind controlat atât de îndeaproape de Ion Iliescu, încât inițiații partidului au denumit această perioadă un „regim prezidențial" (Abraham 2006: 98). Mai mult, președintele, premierul și președinții celor două camere ale Parlamentului se întâlneau săptămânal și soluționau prin consens puținele și modestele lor dispute pe politici economice, înlăturând astfel sursele de conflict politic din relațiile dintre puterea executivă și cea legislativă.[32]

În sfârșit, lipsa oricărei vrajbe semnificative în relațiile dintre cabinet și partidul la putere a fost facilitată de faptul că doctrina economică a cabinetului era compatibilă cu naționalismul și ambiguitatea abia voalată față de globalizarea economică a partidului aflat la putere (Pop 2006; Pop-Eleches 2008). Pentru prim-ministrul Văcăroiu, viața economică internațională era într-o stare de război, în care țările bogate dominau atât politic, cât și economic:

> Să nu uităm că, la sfârșitul secolului al XX-lea, ne confruntăm cu cel mai aspru și dureros război: războiul pentru piețele de export. Loviturile sub centură sau înjunghierea pe la spate sunt strategii obișnuite în acest război. Cine câștigă? Aproape întotdeauna câștigătorii sunt țările puternic industrializate. Asta se întâmplă deoarece ele au de partea lor corporații multinaționale puternice și, desigur, instituțiile financiare internaționale (Văcăroiu 1998).

Astfel de idei se adresau principalei dileme de politică economică a partidului: dacă socialismul reformator risca tot mai multă izolare internațională, strategia de tranziție neoliberală pură și

[31] Consilierii prezidențiali Iosif Boda și Emilian Dobrescu au încercat să-l convingă pe președinte că slabele abilități de comunicare ale lui Văcăroiu afectau șansele electorale ale partidului. Vezi Boda 1999: 105-129, și Dobrescu 1996: 46-55.

[32] Memoriile lui Iosif Boda, unul dintre consilierii lui Iliescu (Boda 1999: 57).

dură risca să distrugă industria socialistă în care era concentrată baza socială a FDSN și pe care ei o prețuiau ca pe un simbol al suveranității naționale (Iliescu 1994). Pentru liderii partidului de la putere, reformele de piață radicale adoptate de vecinii vestici ai României erau nu doar o formă de ideologie nechibzuită, ci și o manifestare a unei forme de agresiune economică externă (Iliescu 1994). Aceasta nu doar a alimentat suspiciunea față de recomandările occidentale, ci a motivat și acțiuni îndrăznețe de politică externă, cum ar fi un nou tratat de parteneriat cu Uniunea Sovietică, în 1991. Într-o stenogramă a unei conversații avute de Președintele Iliescu cu Mihail Gorbaciov, liderul român a explicat omologului său sovietic că vedea opoziția față de reformele de piață radicale ca pe o chestiune de securitate geopolitică:

> *Iliescu:* Suntem obiectul unor presiuni atât externe, cât și interne. Nici FMI, nici Banca Mondială nu vor să ne dea împrumuturi. De ce? Americanii se implică [...]
> *Gorbaciov:* Nu credeți că Occidentul vrea să ne distrugă și apoi să ne cumpere pe nimic?
> *Iliescu:* Fără îndoială. Profită de situația noastră dificilă [...]. Dușmanii externi și interni merg mână în mână. În aceste condiții, tratatul pe care îl încheiem astăzi este de mare importanță. (Oprea 2006: 230).

Această „securizare" a politicii economice a devenit încastrată în aparatul de informații al statului. În 1993, la puțin timp de la inaugurarea guvernului Văcăroiu, un raport al Serviciului Român de Informații alerta Parlamentul asupra „intențiilor anumitor parteneri externi de a controla poziții-cheie în diverse sectoare economice" și a „ofensivei economice orchestrate de forțe străine pentru blocarea sectoarelor fundamentale ale economiei naționale"[33].

---

[33] Raport al Serviciului Român de Informații (SRI), *Adevărul*, 30 iunie 1993.

Coeziunea internă a permis guvernului să sprijine, între 1993 și 1994, un avânt al mișcărilor sindicale și să coopteze în cele din urmă sindicatele în acorduri colective. Odată cu macrostabilizarea economică, creșterea a revenit, iar guvernul a semnat în 1995 primul pact social tripartit (cu sindicatele), acțiune care a înjumătățit numărul grevelor (Zic 1998; Kubicek 1999; Kideckel 2002). Acest exercițiu de cooptare includea chiar și militantele sindicate miniere. În schimbul creșterilor salariale, guvernul a obținut pacea socială, chiar dacă nu și sprijin electoral din partea organizațiilor sindicale, unele dintre acestea susținând fățiș opoziția la alegerile din 1996.[34]

Stabilitatea internă a neodezvoltaționismului populist era un facilitator important al rezistenței lui. Cu toate acestea, ambițiile arhitecților lui au fost amplu moderate și, în cele din urmă, distruse de forme transnaționale de coerciție, capacitatea instituțională slabă și incoerențele interne ale propriului lor proiect. În special, critica lui populistă la adresa neoliberalismului de tranziție nu a fost urmată de furnizarea de servicii publice de calitate sau de planuri redistributive progresiste, care ar fi putut să ofere neodezvoltaționismului o bază socială puternică.

CONTESTAREA ȘI SFÂRȘITUL

În plus față de folosirea influenței sale asupra guvernului, prin acorduri de împrumut care erodau existența reală a neodezvoltaționismului, FMI a recrutat Banca Națională pentru sprijinirea eforturilor de diseminare a științei neoliberale a tranziției în România. A făcut asta investind în pregătirea personalului ei la Viena și Washington D.C.[35], asistență tehnică la fața locului și sprijin pentru independența ei. În al doilea rând, îmbrățișarea de către guvern a ideilor neodezvoltaționiste nu a fost însoțită de

[34] OMRI, *Daily Digest*, 25.07.1995.
[35] Interviu al autorului cu un reprezentant FMI, 12 ianuarie 2009.

edificarea de instituții de stat autonome (de tipul „agențiilor nodale" de care vorbește literatura de specialitate[36]), înzestrate cu mandate de dezvoltare pe termen lung și cu un personal bine plătit și recrutat meritocratic, cum s-a întâmplat în cazurile de succes binecunoscute din lucrările lui Peter Evas, Atul Kohli, Vivek Chibber și alții.

În cuvintele unui oficial de politică monetară din BNR, „în 1991, FMI și economiștii Băncii Naționale vorbeau deja aceeași limbă și priveau lumea aproximativ prin aceleași lentile"[37]. Rapoartele anuale ale BNR reproduceau știința neoliberală a tranziției promovate de FMI (Croitoru 1994), iar guvernatorului ei îi plăcea să folosească parcursul de tranziție neoliberal al Poloniei drept model[38]. În mod vital, ele au redefinit problema tranziției ca pe o problemă a stabilizării fiscale și monetare, susținând că recuperarea industrială putea fi realizată doar prin impunerea unei discipline de piață complete asupra întreprinderilor de stat (Gabor 2010). FMI a opus guvernului solicitări ca firmele deținute de stat care aveau arierate și restanțe la impozite să fie lichidate și a contestat utilizarea de politici monetare și de curs valutar ca politici cvasi-fiscale expansioniste și industriale. Banca Națională a mers și mai departe și a declarat că realizarea de surplusuri ale balanței de plăți (și nu un simplu echilibru) era nu mai puțin decât o chestiune de securitate națională.[39]

Sprijinită de cele două programe FMI semnate în timpul guvernului Văcăroiu, BNR a oferit explicații monetariste pentru eșecurile de politici publice și a dispus politici monetare contracționiste, care „creau penurie de lichiditate acolo unde discursul de politici publice vedea lichiditate în exces, produceau blocaje repetate ale plăților acolo unde se presupunea că ele eliberau un sistem financiar «reprimat», contractau producția industrială în loc să producă creștere

[36] Vezi în acest sens Wade 1990; Chibber 1999; Chibber 2002.
[37] Interviu al autorului cu un economist al Băncii Naționale, 12 ianuarie 2009.
[38] Declarație a guvernatorului BNR Mugur Isărescu, *Adevărul*, 9 septembrie 1994.
[39] Declarație a guvernatorului BNR Mugur Isărescu, *Adevărul*, 15 ianuarie 1993.

și alimentau devalorizările cursului de schimb, creând presiuni inflaționiste" (Gabor 2010).[40] Potrivit analizei aprofundate făcute de Daniela Gabor politicilor BNR, în plus față de restrângerea posibilității recuperării accelerate, coaliția FMI-BNR a cooptat și băncile deținute de stat, oferindu-le stimulente să se angajeze în practici de finanțare de pradă, prin intermediul dobânzilor mari pentru finanțarea pe termen scurt a capitalului de lucru. Atât FMI, cât și BNR au ocultat astfel faptul că liberalizarea era un generator cauzal vital al inflației.

Guvernul Văcăroiu se revolta împotriva unor astfel de constrângeri de fiecare dată când balanța lui de plăți se echilibra și vedea FMI (și Banca Națională) ca pe o instituție monetaristă, care știe un singur truc, incapabilă să întreprindă analize complexe ale interdependenței structurale a companiilor într-un context postcomunist. Prin urmare, el încerca să se opună cât mai mult posibil solicitărilor Fondului[41], în același timp exercitând presiune asupra BNR pentru a scădea dobânzile[42] și a întări moneda națională, pentru a ieftini importurile necesare industriei[43].

Ca rezultat al acestor tensiuni, acordul stand-by cu Fondul din 1993, cât și cel din 1995 au eșuat. Marele cap de acuzare a fost că guvernul a violat agenda (și mandatul) BNR atunci când a cerut ca aceasta să ofere credite preferențiale în mai multe ocazii. Cabinetul a respins solicitarea Fondului ca prețurile interne la energie să fie aliniate la cele internaționale, în ciuda faptului că

---

[40] Guvernatorul Băncii Naționale a descoperit principala sursă a inflației în existența întreprinderilor cu pierderi mari și, în consecință, a propus ca acestea să fie eliminate de la creditarea bancară. Declarație a guvernatorului Mugur Isărescu, *Adevărul*, 7 aprilie 1993.

[41] Interviu al autorului cu Nicolae Văcăroiu, ianuarie 2009; interviu al autorului cu un consilier al Președintelui Iliescu, 6 iulie 2006.

[42] Declarație a lui Iacob Zelenco, secretar de stat în Ministerul de Finanțe, *Adevărul*, 5 noiembrie 1992.

[43] Declarație a lui Gheorghe Oana, secretar de stat în Ministerul de Finanțe, *Adevărul*, 13 februarie 1996.

producția internă a României era mai ieftină. Același lucru s-a întâmplat și cu solicitările pentru campanii de privatizare menite să reducă proprietatea statului, indiferent de prețul de vânzare sau de profitabilitate.

Ceea ce a reușit să realizeze alianța BNR-FMI a fost să contribuie la împiedicarea „formulării unei strategii industriale coerente, care să recunoască rolul crucial al cursului valutar și al unui sistem financiar orientat spre recapitalizarea sistemului productiv" (Gabor 2010). Dacă scopul principal al neodezvoltaționismului era relansarea industrială, iar principalul instrument de a ajunge la asta era politica industrială, acțiunile combinate ale FMI și ale Băncii Naționale au redus șansele lui de succes în România.

Interviuri cu fostul prim-ministru, președintele și miniștrii sugerează că ei erau deosebit de conștienți că Fondul va obține un preț material foarte mare pentru grefarea de idei neoliberale pe unele heterodoxe, până la punctul la care implicațiile de politici publice ale primelor le-ar fi destabilizat grav pe cele din urmă. Jocul la risc al guvernului de a forța limitele Fondului a eșuat, iar decizia FMI de a suspenda cel de-al patrulea acord stand-by al său, cu patru luni înaintea alegerilor generale din 1996, a slăbit definitiv guvernul.[44] De vreme ce opoziția politică era în general aliniată la știința economică neoclasică a tranziției, aceasta părea a fi o intervenție controversată a Fondului în politica internă (Gabor 2010). Într-o țară în care accederea în UE devenea o platformă politică populară în zonele urbane, șansele opoziției de a câștiga au crescut foarte mult după ce a devenit clar că lipsa aprobării FMI însemna că cererea României de a se alătura UE nu avea nicio șansă.

---

[44] Principalul motiv al suspendării de către Fond a acordului (faptul că guvernul a forțat în mod nejustificat BNR să sporească împrumutarea către vistieria lui) a fost exagerat, dat fiind că creditul BNR pentru guvern era în limitele acordului de stand-by (Gabor 2010). Motivul pentru care BNR și-a ratat țintele de rezerve monetare nu avea nimic de-a face cu politica guvernului. BNR și-a ratat țintele ca rezultat al falimentelor băncilor private și al cererilor lor ca Banca Națională să își îndeplinească funcția de împrumutător de ultimă instanță.

În plus față de astfel de constrângeri transnaționale, tensiuni și disfuncționalități endogene au subminat și mai mult ambițiile proiectului neodezvoltaționismului liberal. Cel mai important a fost eșecul de a crea agenții de dezvoltare vitale, cu orizonturi de dezvoltare pe termen lung, selecție meritocratică și autonomie proprie față de elita managementului sectorului public (Diamandouros și Larabee 1999; Hellman *et al.* 2000). Acest eșec s-a tradus printr-o gestionare defectuoasă amplă a unor resurse deficitare. De exemplu, în timp ce retrăgea finanțarea institutelor de cercetare industrială și a sectoarelor cu tehnologie de nișă, cum ar fi aviația sau electronicele, cabinetul cerea băncilor de stat să lărgească creditarea subvenționată a unor sectoare care nu aveau producție cu valoare adăugată mare (oțel, ferme de porci sau uzine electrice alimentate cu cărbune), dar ale căror conexiuni din epoca socialistă cu cabinetul și cu agențiile de politică industriale erau puternice. Această problemă a fost sporită de faptul că, de vreme ce legile cereau ca deciziile oricărei agenții cu atribuții de politică economică să fie verificate din perspectiva tuturor strategiilor afectate, rezultatul a fost evitarea sistemului și coordonarea informală, două consecințe care au amplificat șansele pentru „prădarea statului" (Nunberg 1999: 241).

În astfel de circumstanțe, clasei capitaliste interne i s-a permis să apară prin folosirea de strategii foarte prădalnice, într-un moment în care pierderea puterii de cumpărare care avusese loc în 1990-1992 persista. Mulți dintre cei care gestionau companii de stat au înființat companii parazite – cunoscutele „căpușe" –, care făceau profit din șansele de arbitraj pe care accesul lor privilegiat la informații valoroase li le acorda. Cu cât era mai apropiată de rețelele nomenclaturii care constituiau baza puterii guvernului, cu atât mai mari erau șansele unei persoane de a se îmbogăți în acest mod. După cum a spus unul dintre analiștii care au studiat această practică, aceștia se transformau din „buni comuniști în capitaliști încă și mai buni" (Stoica 2004; Stoica 2005).

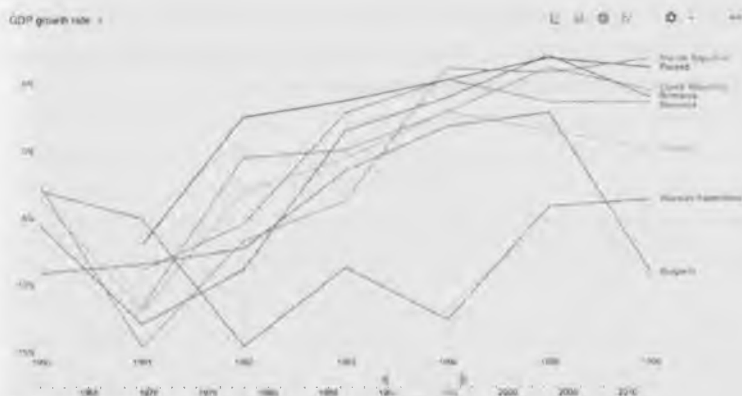
În sfârșit, capacitatea de colectare a impozitelor, o caracteristică fundamentală a statelor dezvoltaționiste de succes, a rămas jalnică chiar și după standardele reduse ale regiunii. Agențiile guvernamentale însărcinate cu politicile industriale erau prost coordonate, iar politica de personal non-meritocratică și salariile mediocre anulau promisiunea lor de a dezvolta strategii planificatoare orientative complexe.[45]

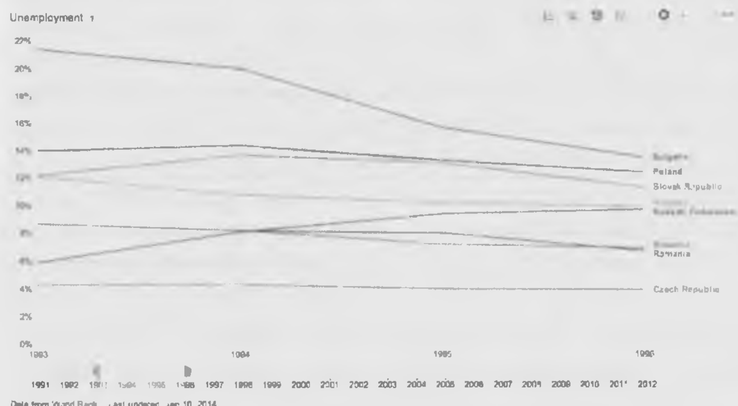
Contrar relatărilor convenționale, care sugerează că paradigmele heterodoxe de politici publice atrag furia agențiilor internaționale de rating al creditului, aceasta nu s-a întâmplat în cazul guvernului Văcăroiu. Toate agențiile de rating al creditului au acordat României un calificativ relativ mare (B+), practic la fel de mult cât acordaseră copiilor minune ai științei economice neoclasice a tranziției precum Polonia și Ungaria. De asemenea, faptul că țara a reintrat pe piețele internaționale de obligațiuni suverane în 1995, la câțiva ani după ce fusese considerată unul dintre proscrișii economici și politici ai regiunii de guvernele occidentale, nu era o realizare neglijabilă.[46]

În ce privește creșterea economică și locurile de muncă, neodezvoltaționismul populist s-a descurcat mai bine decât predecesorul, iar performanța lui s-a îmbunătățit spectaculos în raport cu cea a statelor postcomuniste care au suferit strategii de tranziție neoliberale (Polonia, Ungaria, Republica Cehă) sau neodezvoltaționiste de tip social-democrat (Slovenia). Practic, rata de creștere a PIB era la fel de înaltă, iar pierderea locurilor de muncă mai puțin dramatică decât în țările Europei Centrale de orientare mai liberală, pe care literatura le prezintă drept exemple de reforme neoliberale de succes (Sachs 1996; Vachudova și Snyder 1996). Deși țările baltice au întreprins cele mai radicale reforme neoliberale din regiune, ele au performat mai prost decât România.

[45] Interviuri ale autorului cu un specialist de personal al Ministerului de Finanțe, iulie 2006 și ianuarie 2009.

[46] Vezi http://www.researchandmarkets.com/reports/2308777/romanias_rtgs_placed_on_creditwatch_neg_by_sandp (ianuarie 1998).

Cu toate acestea, într-o țară în care, între 1990 și 1996, prețurile au crescut de 120 de ori, iar salariile doar de 70 de ori, angajatul de rând nu se simțea prea bine. Premierul și președintele au ratat o ocazie unică de a construi o coaliție socială care să susțină un neodezvoltaționism democratic, de tipul celui întâlnit în context postautoritar în Brazilia sau Coreea de Sud. În loc să rămână în amintire ca un guvern populist de stânga, cabinetul lui Nicolae

Văcăroiu a fost perceput tot mai mult ca acel experiment politic care a dat țării primii ei milionari, cu averi construite din devalizarea celor mai valoroase active ale statului.

CONCLUZII

Calea spre capitalismul neoliberal de azi a României a trecut la început prin experimente neodezvoltaționiste. Confruntați cu o cursă regională spre capitalismul neoliberal, decidenții români din prima parte a anilor '90 și-au asumat cu multă precauție tezele neoliberalismului de tranziție. În loc să reproducă această paradigmă, ei au altoit-o cu idei economice heterodoxe. Drept rezultat al acestei traduceri, România a adoptat un parcurs al tranziției neodezvoltaționist. A fost o alegere foarte diferită de neoliberalismul „terapiei de șoc" (Polonia, țările baltice), neoliberalismul gradualist (Ungaria, Republica Cehă), gradualismul social-democrat (Slovenia) sau socialismul de piață mixt (China, Vietnam). Cercetările viitoare vor stabili mai clar dacă aceste experimente au grăbit sau au încetinit mecanismele sociale și economice care au dat capitalismului românesc profilul său contemporan. Cert este că acest fapt sprijină argumentația cărții că hibrizii ideatici, mai degrabă decât reproducerile, sunt cei la care trebuie să ne așteptăm de fiecare dată când socializarea și stimulentele de carieră ale traducătorilor interni sunt definite de factori predominant interni.

Contrastul dintre fragilitatea neodezvoltaționismului liberal (1990-1992) și robustețea neodezvoltaționismului populist (1992-1996) sugerează că, pentru a modela politicile publice timp de un ciclu guvernamental complet, acești hibrizi trebuie să îndeplinească trei condiții. În primul rând, ei trebuie să fie produși sau cel puțin promovați de traducători bine instalați în procesul de adoptare al politicilor publice, adică la nivelul șefului statului și/ sau corpului lui de consilieri, prim-ministrului și ministrului de

finanțe. În al doilea rând, aceşti actori trebuie să formeze echipe coerente de luare a deciziei, în care potențialul pentru conflict este minimizat în mod constant. În al treilea rând, în lipsa construirii unei coaliții sociale largi şi robuste, experimentele cu hibrizi de paradigmă economică adoptate de țări care nu își pot finanța deficitele sunt sortite eşecului, coalițiile transnaționale de promovare a neoliberalismului având capacitatea de a extrage un preț ridicat pentru devierea de la fundamentele economice neoliberale asociate cu credibilitatea externă a unui stat.

După cum va arăta capitolul următor, a fost nevoie de ani de investiții în reconstruirea elitei interne de politică economică pentru ca, în cele din urmă, neoliberalismul să triumfe ca teorie dominantă a politicii economice în România, începând cu sfârşitul anilor '90.

VI

Revoluția neoliberală vine în România

CONSTRÂNGERI ȘI CONSIMȚĂMÂNT

Coerciția internațională a jucat un rol important în tranziția economiei românești de la național-stalinism la neoliberalism (Pop 2006; Pridham 2007; Phinnemore 2010; Gabor 2010). Liliana Pop și Daniela Gabor, mai ales, au arătat că o multitudine de acorduri stand-by dintre statul român și FMI au modificat treptat politicile macro și structurale înspre o direcție neoliberală, chiar dacă, cu excepția unuia singur (2001-2004), niciunul nu a fost implementat complet. Aceste transformări au avut o puternică componentă geopolitică. Analiza lui Grigore Pop-Eleches despre programele FMI în America Latină și Europa de Est demonstrează caracterul geopolitic și nu meritocratic al condiționalităților impuse de Fond, instituție supusă intereselor geopolitice ale Washingtonului și ale marilor puteri europene (Pop-Eleches 2008).

Una dintre cele mai comprehensive cercetări de până acum a efectelor extinderii UE în România (Phinnemore 2010) a stabilit faptul că UE a impus condiții mult mai flexibile și mai puțin meritocratice decât pretindeau liderii politici autohtoni sau unii din analiștii fenomenului extinderii UE (Vachudova 2005). „Lipsa respectării condițiilor UE", subliniază Phinnemore, „nu trebuie să

fie un motiv suficient pentru ca unui stat să îi fie refuzată avansarea integrării lui în UE. Progrese timpurii și nemeritate în relațiile cu un stat nemembru sunt posibile [...] există mai multe motive, reflectând, printre altele, preocupări geopolitice și strategice, fie împărtășite de UE ca întreg, fie de grupurile influente de state membre, acțiunile Comisiei, stabilirea agendei și efectele constrângătoare ale angajamentelor declarative, programele și dinamicile" (Phinnemore 2010: 305-306).

Indiferent de natura meritocratică sau nemeritocratică a procesului de extindere a UE, este dincolo de orice îndoială că structura condiționalităților impuse de instituțiile de la Washington și Bruxelles timp de peste 20 de ani au livrat decidenților români o agendă relativ coerentă de politici publice, indiferent de mutațiile ciclului politic local. Nu numai mass media, dar și reprezentanții cei mai de seamă ai elitei postdecembriste au recunoscut deschis această realitate.[1]

Dar, oricât de convingătoare ar fi, teza despre importanța constrângerilor externe în transformarea neoliberală a României este incompletă, deoarece ea nu explorează măsura în care elitele locale au adoptat și ideile economice care ancorau politicile neoliberale în zona enunțurilor științifice. În condițiile agendei de integrare euroatlantică a unei țări ca România, aura științifică și certificarea aproape civilizațională din care provenea aveau beneficiul de a sustrage contestării politice reformele și ideile neoliberale, prezentând prin urmare pozițiile non-neoliberale ca iraționale, „antioccidentale" sau pur și simplu ca expresie a unor interese de grup.

Socializarea elitelor locale în orizontul de idei neoliberale este foarte importantă pentru că numai în acest fel putem înțelege de ce

[1] Interviuri ale autorului cu Ion Iliescu, președinte al țării (1990-1996; 2000-2004), Daniel Dăianu, economist șef al BNR (1992-1997) și ministru de finanțe (1997-1998); Florin Georgescu, ministru de finanțe (1992-1996) și prim-viceguvernator și vicepreședinte al Consiliului de administrație al BNR (2004-), Liviu Voinea, ministru de finanțe (2012-2014) și viceguvernator al BNR (2014-).

cauza neoliberalismului a fost susținută odată ce aceste constrângeri s-au redus ca intensitate după ce România a devenit membru UE și/ sau nu mai avea nevoie de Fond. Mai mult decât atât, traducerea ideilor neoliberale în sfera politică ne poate ajuta să înțelegem motivele pentru care România a adoptat politici neoliberale radicale, care nu doar excedau termenii condițiilor impuse de Bruxelles și Washington, dar erau chiar contestate de acestea.

Capitolul de față încearcă să umple aceste lacune și să arate modul în care resursele informaționale, de statut și materiale aflate în posesia promotorilor mondiali ai neoliberalismului au făcut posibilă existența în România a unei mase critice de traducători voluntari ai acestei ideologii. Adaptând neoliberalismului la condițiile locale, aceste grupuri au mers dincolo de reproducerea caracteristicilor lui, procedând în timp la radicalizarea acestei doctrine despre economie și societate.

Fără îndoială că pendula anticomunistă a jucat un rol, asociind cu „comunismul" drepturi sociale, forme de organizare socială sau de proprietate comună care defineau și, într-o anumită măsură, încă definesc capitalismul real-existent din Europa continentală și scandinavă, în special. Însă nu toți anticomuniștii sunt neoliberali și, așa cum am arătat în capitolul precedent, în prima parte a anilor 1990 era greu să dai de neoliberali la București, crema tehnocrației comuniste încorporată în Comisia Postolache propunând o viziune oarecum dezvoltaționistă și anti-neoliberală asupra tranziției.

Faptele ne arată că transformarea neoliberalismului în ideologia dominantă a elitelor românești în general și a aripii lor tehnocrate în particular nu este o simplă variațiune a bine-cunoscutei teze despre „băieții de la Chicago" care transformau cândva economii naționale în imagini ale teoriei economice ortodoxe predate lor în universitate. Spre deosebire de elitele din America Latină sau Asia, niciun tehnocrat român important nu și-a efectuat studiile universitare de economie în departamente *mainstream* din Statele Unite sau Europa de Vest, ca să nu mai vorbim de studiile lor

doctorale. Precum în alte state din Europa de Est, în Romania, neoliberalismul a devenit dominant printr-o restructurare a elitei tehnocrate făcută pe bani mai puțini, prin intermediul unor episoade de scurtă durată de internaționalizare profesională.

Împreună cu slaba calitate a instituțiilor democratice și a administrației de stat, această transformare ideologică ne ajută să înțelegem de ce, în România, capitalismul neoliberal a devenit treptat un proiect politic care privilegiază capitalul și deposedează munca într-o măsură chiar mai mare decât în alte experimente neoliberale din unele țări din regiune.

TERAPIA DE ȘOC AJUNGE LA BUCUREȘTI

După 1996, o mutație spre dreapta a puterii politice a antrenat o mutație liberală din punct de vedere economic în economia politică din România. În toamna anului 1996, foștii comuniști pierd alegerile, făcând loc Convenției Democratice. De vreme ce acestea erau primele alegeri în care cei aflați la putere erau înfrânți, victoria Convenției a pus capăt *de facto* tranziției politice din România (Pop-Eleches 1999; Pridham 2002). Deși această coaliție era eterogenă ideologic, principalii săi membri (Partidul Național Țărănesc și Partidul Național Liberal) adoptaseră spre mijlocul anilor 1990 o evidentă turnură liberală din punct de vedere economic.

Echipa economică a noului guvern și-a început mandatul aplicând o variantă locală a „terapiei de șoc" neoliberale. Conceput împreună cu FMI și Leszek Balcerowitz, „părintele" *de facto* al „terapiei de șoc" poloneze (Pop-Eleches 2008: 228), aceste reforme se anunțau ca fiind cele mai radicale din fostul bloc comunist, lucru remarcat chiar de către *The Economist* (Economist Intelligence Unit, 1997). Prioritatea zero era restrângerea dramatică a creditării, combinată cu măsuri de austeritate fiscală și reforme structurale ample.

Pachetul FMI avea patru linii de forță: (1) o limitare masivă a subvențiilor pentru restructurarea companiilor publice, prin mutarea creditării preferențiale din bilanțul Băncii Naționale a României în cel al guvernului, (2) abținerea de la orice intervenții în piața cursului valutar, (3) închiderea tuturor companiilor considerate neviabile și privatizarea băncilor deținute de stat și (4) mutarea finanțării guvernamentale a deficitelor bugetare spre instrumente bazate pe piață, pentru a supune politica fiscală votului investitorilor în obligațiuni suverane (Gabor 2010). Principala consecință a acestor măsuri a fost înjumătățirea fluxurilor de credit bancar, eliminarea cursurilor valutare multiple (prin care guvernul regla raportul dintre exporturi și importuri) și înlocuirea lor cu un curs liber. Se lansa, de asemenea, o ofensivă fără precedent asupra politicii bugetare. Noul guvern înjumătățea cheltuielile cu serviciile publice, se apropia de *finish* în zona liberalizării prețurilor, impunea o devalorizare amplă a salariilor și reducea tarifele la importurile de produse agricole și industriale.

Toate aceste măsuri de liberalizare au fost urmate de reforme de impozitare inspirate de tezele neoliberale provenite din teoria economiei ofertei: reduceri ale impozitului pe profit și ale impozitului maxim pe venit, însoțite de reducerea numărului de trepte de impozitare. Redistribuția profitului și veniturilor obținute din muncă devenea astfel mai favorabilă unei dinamici sociale mai inegalitare. O mare parte a bazei industriale a țării a fost privatizată sau lichidată, iar fondurile de proprietate publică prin care erau gestionate companiile de stat au fost transformate în simple fonduri de investiții. Guvernul vindea aproape 40% din întreprinderile de stat pentru măruntа sumă de 2,1 miliarde de dolari, recurgând la un proces opac în care sistemului judiciar i se interzicea investigarea vânzărilor de întreprinderi (Pop-Eleches 2008).

Contrar așteptărilor și promisiunilor celor care au conceput-o, terapia de șoc a aruncat economia în vrie, ceea ce a declanșat nu doar o tragedie socială, ci și un dezastru macroeconomic. Urma

practic al doilea val al dezindustrializării, după cel din 1991-1992. Producția industrială scade între 1996 și 2000 cu 20%, iar profilul comercial al țării se schimbă înspre exporturile cu valoare adăugată mai mică. Masa de șomeri lăsată în urmă de tăvălugul dezindustrializării cunoaște o dublare a ratei sărăciei (Tesliuc *et al.* 2000: 50) și apare fenomenul orașelor monoindustriale devastate economic, sursă importantă de emigrație masivă în anii ce vor urma. În absența asistenței sociale viabile sau a șanselor de angajare, peste 60% dintre șomeri au devenit agricultori de subzistență în pungi rurale de sărăcie, unde austeritatea redusese serviciile de bază la o umbră a trecutului lor. Acest fenomen a fost atât de extrem, încât a dus la prima migrație urban-rural din istoria postbelică a Europei.

Nici armata de antreprenori creată de primul val de reforme liberale din prima jumătate a deceniului nu se simțea mai bine. Un sfert de milion de mici afaceri au dat faliment drept rezultat al unei mari contractări a creditării reale[2], a întreruperii abrupte a subvențiilor de stat acordate agriculturii și industriei și a reducerii cererii agregate.

Cum micile gospodării agricole nu aveau cum să-și sporească productivitatea peste noapte, iar capitalul străin nu s-a grăbit să înființeze mari întreprinderi agricole care să compenseze colapsul marilor ferme de stat, rezultatul a fost o prăbușire imediată a producției agricole. În aceste condiții, eliminarea tarifelor la importurile agricole și deschiderea pieței interne față de producătorii puternic subvenționați și mecanizați din Europa Centrală și de Vest ducea la un deficit permanent al balanței comerciale pentru agricultură. Pentru prima oară în istoria ei recentă, România devenea un importator net de alimente. În combinație cu managementul defectuos, prăbușirea marilor ferme de stat a facilitat, la rândul ei,

---

[2] Aceasta ar trebui comparată cu creșterea creditării reale în anii anteriori, când componenta non-guvernamentală a crescut cu 19,7%, 35,6% și 4,1% în 1994, 1995, respectiv 1996 (Dăianu 2000: 16).

colapsul unor mari bănci publice care le furnizaseră credite (Banca Agricolă și Bancorex).

Cu o industrie în vrie și o agricultură care se apropia tot mai mult în ce privește standardele de productivitate de țările foarte sărace, România își accentua statutul periferic în economia europeană. Costul politic al prăbușirii economice a fost imens. După trei ani de reforme dure, care au adus statul pe punctul de a intra în incapacitate de plată a datoriei externe și de a declara stare de urgență în fața combativității tot mai intense a forței de muncă, semnele recuperării au rămas slabe. Guvernul a schimbat trei prim-miniștri (Victor Ciorbea, Radu Vasile și Mugur Isărescu) și, confruntat cu minerii revoltați din Valea Jiului, a trimis tancuri pe drumurile care duc spre București, de teama repetării mineriadelor din 1990-1991.

Dovada cea mai evidentă a prăbușirii susținerii populare pentru reforme neoliberale avea să fie rezultatul alegerilor din toamna lui 2000. Partidul Național Țărănesc, odată centrul de greutate al coaliției, nici măcar nu a trecut pragul electoral necesar intrării în Parlament, în timp ce alți membri ai Convenției au pierdut două treimi din voturile obținute în 1996. Fostul comunist Ion Iliescu îl înfrângea fără emoții pe Corneliu Vadim Tudor, omul extremei drepte, în al doilea tur al alegerilor prezidențiale. Baza electorală a reformelor neoliberale intra sub pragul de avarie.

Ceea ce a salvat proiectul neoliberal de la o contestare mai radicală a fost începutul integrării în UE, emigrația masivă a maselor de șomeri tineri și ușoara de-radicalizare a doctrinei neoliberale adusă de guvernul de centru-stânga a lui Adrian Năstase (2000-2004). Reformele economice impuse de UE au re-reglementat viața economică și, în condițiile fricii de efectele politice ale luptei sindicale, au favorizat adoptarea unei legislații mai sociale a muncii. Codul Muncii din 2003 devine simbolul acestei politici compensatorii: drepturi sindicale în schimbul păcii sociale.[3]

---

[3] Interviul autorului cu Dumitru Costin, ianuarie 2013.

În același timp însă, UE transforma procesul de liberalizare, impunând privatizarea „perlelor coroanei" (bănci, utilități, energie, industrie grea). În anii 2000, privatizările, salariile mici și încrederea sectorului de afaceri adusă de integrarea mai mult sau mai puțin iminentă în UE atrăgeau peste 100 de miliarde de euro în economia românească. Dacă fluxurile masive de investiții financiare speculative au deschis drumul pentru o criză financiară de proporții în 2008, creșterea investițiilor industriale a multiplicat de patru ori exporturile țării și a încetinit procesul dezindustrializării.

După 2004, această transformare sistemică a fost dusă mult mai departe de către o coaliție liberal-conservatoare, care promova o filosofie neoliberală radicalizată. Sub guvernele Tăriceanu și Boc (2005-2011), transformarea neoliberală a României s-a îndepărtat de neoliberalismul încastrat social al țărilor din Europa Centrală și de Est și a evoluat în direcția experimentalismului libertarian pilotat de țările baltice la sfârșitul anilor '90. Prin atingerea unor rate de creștere mai mari decât cele ale pionierilor liberalizării (Polonia, Ungaria și Republica Cehă) de-a lungul anilor 2000, modelul economiei de piață dependente al României a părut să fie răzbunat. Însă, prin restrângerea influxurilor de capital și a cererii externe, în același timp comprimând cererea internă, Marea Recesiune care a început în 2008 a pus la îndoială acest model și i-a lăsat pe decidenți fără mijloace solide de intervenție (Ban 2013b). După cum arată următoarea secțiune, această transformare a fost rezultatul reorganizării laborioase a peisajului ideologic și instituțional intern, printr-un proces întortocheat al difuzării internaționale a ideilor economice.

NEOLIBERALISM ȘI TEHNOCRAȚIE

Stâlpii tehnocratici ai neoliberalismului românesc au trăit din salarii de funcționar public și, în general, nu și-au utilizat pozițiile

strategice pentru a se îmbogăți. În anii '90, baza lor profesională era ușa turnantă dintre spațiul academic, BNR, think-tank-uri și partidele politice. Astfel, guvernatorul Băncii Naționale, Mugur Isărescu, și economiștii de frunte ai BNR (Daniel Dăianu, Lucian Croitoru, Cristian Popa) aveau ca slujbă principală pe cea de la bancă, dar au rămas legați de ASE. Moisa Altar, omul care a păstrat aprins interesul local pentru știința economică neoclasică de-a lungul anilor '80, s-a limitat la spațiul academic, dar se bucura de o influență informală considerabilă în Banca Națională, el fiind mentorul celor mai proeminenți economiști din această instituție, printre ei numărându-se și guvernatorul.

Alți tehnocrați neoliberali ocupau poziții de conducere în partidele de centru-dreapta, activând în același timp la ASE și la Academia Română (Radu Vasile, Mircea Ciumara). Alții (Lucian Croitoru, Liviu Albu) lucrau la institutele economice ale Academiei Române, BNR, oferind consultanță think-tank-urilor apropiate de Banca Națională, de pildă CEROPE. Foarte puțini economiști au devenit intelectuali publici, intrând în categoria comentatorilor din media tipărită și/ sau televiziune (de exemplu, Ilie Șerbănescu).

Mulți dintre economiștii care au întreprins traducerea neoliberalismului lucraseră drept consultanți informali pentru partidele de opoziție. După alegerile din 1997, unii au preluat conducerea ministerelor economice (Daniel Dăianu, Ilie Șerbănescu, Mircea Ciumara), iar alții au devenit prim-miniștri (Radu Vasile, Mugur Isărescu). Această rețea de intelectuali liberali a controlat portofoliile economice cheie ale guvernării de centru dreapta din perioada 1997-2001. Echipa de la Banca Națională a luat cele mai bune locuri. Economistul șef Daniel Dăianu a devenit ministru de finanțe, iar Lucian Croitoru a lucrat pe post de consilier economic al primului ministru.

După criza din 1998, care aducea România în pragul falimentului statal, Mugur Isărescu devenea premier, confirmând teza că BNR asigura rezerva de cadre pentru momente de turnură. După

cum remarca un observator atent al Băncii Naționale a României, eficiența mandatului de prim-ministru al lui Isărescu „a consolidat cultul tehnocratului, dând greutate argumentului de lungă durată al Băncii Naționale că politicile ei ar fi avut succes dacă guvernul nu ar fi intervenit în implementarea lor. A consolidat, de asemenea, ideea că Banca Națională era centrul competenței economice și că politicienii iremediabil corupți trebuiau să fie constrânși să ia decizii compatibile cu prioritățile de politici publice stabilite de Banca Națională" (Gabor 2010).

Acești protagoniști ai neoliberalismului românesc aveau în comun un simț al statului. Acesta era dat de apartenența lor la elita informală a cercetătorilor și tehnocraților care studiaseră evoluțiile științei economice occidentale în timpul anilor '70 și '80. În contextul politic polarizat al primilor ani de după 1989, acest simț al statutului a fost consolidat de faptul că mulți dintre ei erau apropiați de (sau chiar erau ei înșiși) membri marcanți ai principalelor partide de opoziție liberal-conservatoare ale epocii: Partidul Național Liberal (PNL) și Partidul Național Țărănesc (PNȚ). Dată fiind duritatea excepțională a ajustărilor economice de la începutul anilor '90, tehnocrația opoziției era bine plasată să ocupe funcții de putere, odată ce FSN-ul urma să intre în opoziție.

Ca angajați ai Băncii Naționale și/ sau simpatizanți ai politicii de dreapta și centru-dreapta, traducătorii tehnocratici ai neoliberalismului au încercat să se distanțeze de economiștii neodezvoltaționiști, pe care i-au acuzat că sunt o prelungire „neocomunistă" a vechiului regim. Acest din urmă aspect era important, întrucât în termeni strict teoretici, a fi un simpatizant al partidelor confuze ideologic de centru-dreapta, precum PNL și PNȚ (Pavel și Huiu 2003), nu implica neapărat adeziunea la o viziune neoliberală asupra transformărilor economice. (Unele dintre cele mai puternice state ale bunăstării și dezvoltării – Franța, Japonia, Finlanda – au fost construite de forțe politice asociate cu zona de centru-dreapta.)

Dar, de vreme ce România era văzută în Occident ca o oaie neagră a tranziției, exista o presiune mult mai mare pentru a semnala o ruptură credibilă față de trecut în fața coaliției internaționale de actori implicați în refacerea ordinii politice și economice a fostelor țări comuniste.

Dincolo de recompensele politice interne, existau beneficii importante în a te identifica drept neoliberal pe scena internațională. În condițiile în care, în politica externă a Occidentului față de Europa de Est, prevala în anii '90 o contopire conceptuală a democrației și neoliberalismului, disponibilitatea de a adopta ideile neoliberale și argumentele și metodologiile tehnice asociate cu ele a fost o formă credibilă de a semnala despărțirea de trecut și de a acumula resursele de statut, materiale și profesionale, puse la bătaie de actorii internaționali investiți cu gestiunea tranziției postcomuniste. În plus, formarea de legături între partidele liberal-conservatoare interne și omologii lor occidentali avea loc într-un moment în care partidele occidentale creștin-democrate și liberale îmbrățișaseră neoliberalismul de mai mult de un deceniu și jumătate (Grande 1987; Van Kersbergen 1995; Duncan 2006).

Însă odată ce amenințarea comunismului a fost exilată, în 1991, în cărțile de istorie, donatorii europeni și americani nu au mai finanțat studii avansate la universități americane și europene pentru doritorii de afirmare pe scena difuziei ideilor neoliberale. Practic, aceștia își dădeau seama că nu era nevoie de un doctorat de șapte ani în SUA pentru a transforma un tehnocrat est-european într-un propovăduitor competent al doctrinei neoliberale. În condițiile predispozițiilor politice de dreapta din regiune, era nevoie de forme de (re)socializare profesională mult mai puțin sistematice, cum ar fi programe de pregătire de scurtă durată în instituțiile financiare internaționale, programe de schimb academic, rescrierea manualelor de economie etc.

RACORDĂRI INTERNAȚIONALE

Primul semnal de grup emis de tehnocrații neoliberali a constat în înființarea de instituții profesionale paralele, care-i diferențiau de *mainstream*. În 1991, ei au scindat principala asociație profesională a economiștilor, Asociația Generală a Economiștilor din România (AGER), și au înființat Societatea Română de Economie (SOREC) și un think-tank de cercetare, Institutul Român pentru Liberă Inițiativă (IRLI). SOREC și IRLI editau propria lor revistă economică *(Oeconomica)*. În prima jumătate a anilor '90, *Oeconomica* a devenit cunoscută ca principal debușeu profesional pentru articolele de cercetare/ opinie de orientare liberală despre tranziția economică din România. După cum s-a exprimat un reprezentant proeminent al economiștilor liberali, „SOREC și IRLI erau un fel de seră pentru creșterea viitoarei elite de politică economică a țării"[4].

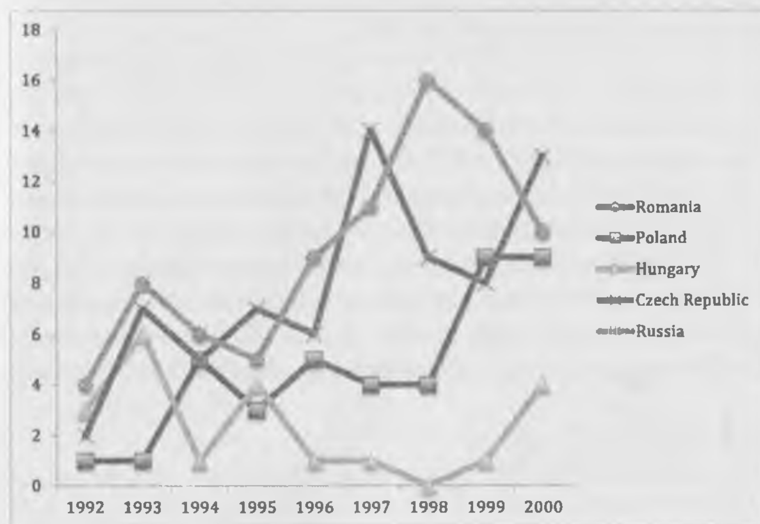
Acest semnal către donatorii internaționali a funcționat. În timp ce economiștii neodezvoltaționiști lâncezeau în universități locale, câțiva economiști proeminenți din Banca Națională, precum Daniel Dăianu și Cristian Popa, au beneficiat de burse Fulbright de un an la Harvard, în 1990-1991, respectiv 1994-1995. Ambii au fost bursieri invitați la Universitatea din Michigan și au ținut ocazional prelegeri despre știința economică a tranziției la LSE și în universitățile americane din Ivy League. În timpul anilor '90, Lucian Albu, colaboratorul lor de cercetare, a avut o medie de patru experiențe de pregătire/ cercetare pe an în universități din Europa Occidentală. O nouă generație de economiști sponsorizată de Institutul pentru o Societate Deschisă își începea studiile de masterat la Central European University din Budapesta, mulți dintre ei fiind angajați imediat după absolvire de către BNR, unde li se prefigura cariere strălucite și bine plătite, dacă făceau performanță[5]

[4] Interviu al autorului cu Daniel Dăianu, ianuarie 2012.

[5] Interviu al autorului cu Mugur Tolici, director de resurse umane la BNR, decembrie 2012.

Un alt canal de răspândire a ortodoxiei neoliberale în timpul primilor ani '90 au fost programele de pregătire ale instituțiilor de la Bretton Woods. După cum arată figura de mai jos, între 1990 și 2000 România a concurat cu Republica Cehă în a trimite cel mai mare număr de economiști la Joint Vienna Institute (un program de pregătire profesională susținut în principal de FMI) și la Institutul FMI, programul de pregătire al Fondului din Washington D.C. În 1993, economistul șef al Băncii Naționale, Daniel Dăianu, era bursier la Fond. La rândul lor, Lucian Croitoru, unul dintre economiștii cei mai apreciați ai BNR, și Mihai Tănăsescu, principalul tehnocrat al guvernului Năstase, au studiat la Joint Vienna Institute. Atât prim-ministrul Theodor Stolojan (1991-1992), cât și Mihai Tănăsescu au lucrat mai mulți ani la Banca Mondială.

Numărul angajaților băncii centrale și ministerului de finanțe pregătiți la Institutul FMI și Joint Vienna Institute.

Sursa: Institutul FMI, Joint Vienna Institute

În fine, la mijlocul anilor '90, o nouă elită economică se forma într-un program postuniversitar special finanțat de UE și Banca Mondială, intitulat Școala Doctorală de Finanțe și Bănci (DOFIN). Programul a fost înființat de Moisa Altar și a devenit unul dintre cele patru Centre de Excelență în economie ale UE.[6] Discretul profesor avea reputația și devotamentul cerute de un astfel de proiect. Unul din foștii săi elevi, acum profesor la o universitate europeană proeminentă, insista într-un interviu că „în universitățile occidentale, fie ele «mediocre» sau nu, anumite elemente ale unei pregătiri de bază a unui economist, care au fost și poate mai sunt discutabile în România, sunt considerate de la sine înțelese. Mă refer la două lucruri interconectate: utilizarea modelelor matematice în teoria economică și a econometriei în toate subdisciplinele, de la finanțe la geografia economică. Cei puțini care au avut curajul de a sprijini acest mod de a vedea știința economică – iar aici aș vrea să subliniez rolul profesorului Altar –, făceau asta cu riscul de a se marginaliza în profesiunea lor".

Pe bani puțini, DOFIN devenea practic un surogat de program postuniversitar occidental și contribuia decisiv la nașterea unei noi elite de tehnocrați neoliberali, în special pentru BNR. În timp ce majoritatea absolvenților DOFIN au ales cariere în sectorul bancar privat, aproape 20% dintre ei au mers să lucreze pentru Banca Națională a României, iar 15% în spațiul academic.[7]

DOFIN nu era o instituție academică provincială, așa cum sunt multe în România. Comitetul de susținere a dizertațiilor trebuia să fie prezidat de economiști din facultăți de economie proeminente din Europa Occidentală și Statele Unite, universitarii locali jucând,

---

[6] Începând cu 1998, DOFIN a primit finanțare de la Banca Mondială pentru achitarea cheltuielilor asociate cu conferințele și prelegerile doctorale ținute de economiști universitari occidentali, ca și pentru burse la universități partenere pentru doctoranzii și absolvenții DOFIN.

[7] Interviu al autorului cu Daniel Dăianu, ianuarie 2012.

în ansamblu, un rol foarte marginal.[8] În plus, programul oferea module predate de profesori de la instituții de vârf precum Sorbona (Paris), EUI (Italia), Universidad Autonoma de Barcelona (Spania), Universitatea Erasmus (Olanda), Reading (Marea Britanie), Chicago și Rutgers (SUA). Tematica cursurilor acoperea întregul spectru al studiilor avansate de finanțe, de la teorie, economie financiară internațională și instituții de politică monetară până la derivative, modele de valoare la risc și evaluare a activelor de capital. Nivelul activității studenților era unul neobișnuit de înalt, chiar și după standardele internaționale. Carol Alexander, profesor de management de risc la una dintre universitățile partenere ale DOFIN (Universitatea Reading) declara:

> Absolvenții DOFIN sunt printre cei mai buni din lume. În opinia mea, nivelul general al studenților DOFIN este de fapt mai bun decât cel al majorității școlilor de afaceri celebre din Statele Unite și Europa. Doi dintre cei mai talentați doctoranzi ai mei provin de la DOFIN și sper să am și mai mulți în viitor.[9]

Începuturile neoliberalismului românesc sunt așadar greu de disociat de eforturile Occidentului de a alinia țările fostului bloc comunist la noua arhitectură a economiei globale. Eforturile în chestiune s-au făcut rapid și fără a încărca nota de plată prea mult. Însă cum reformele neoliberale presupuneau o nesfârșită serie de tragice dislocări sociale, reconstruirea elitei tehnocrate nu era suficientă. Pentru a face procesul de aliniere la neoliberalism să pară mai voluntar și mai autohton, era nevoie de voci neoliberale în zona societății civile.

---

[8] Interviu al autorului cu Mugur Tolici, director de resurse umane la BNR, decembrie 2012.

[9] Cercetare din 2010 a DOFIN (http://www.dofin.ase.ro/).

DE LA ANTICOMUNISM LA NEOLIBERALISM CULTURAL

Așa cum am arătat în capitolul precedent, contopirea liberalismului politic și a celui economic a fost una dintre cele mai de succes strategii de contextualizare a proiectului neoliberal în țările postcomuniste. În România, traducătorii academici și tehnocrați ai neoliberalismului reproduceau adesea ei înșiși această Mare contopire, însă greul a fost dus adesea de organizațiile de elită ale societății civile liberale. Prin preluarea inițiativei în cadrul agendei de politici publice, aceste organizații au creat breșe în zonele de politici economice, care de obicei sunt rezervate economiștilor acreditați. Intervenția acestor economiști amatori în procesul de adoptare a politicilor economice a legitimat Marea contopire, contribuind, în același timp, la radicalizarea neoliberalismului.

Rolul societății civile de elită ca traducătoare a neoliberalismului cu greu poate fi considerat o evoluție predestinată. Contrar părerii comune, anticomunismul lor instinctiv nu s-a tradus inițial în neoliberalism. În 1990 și 1991, politica economică nu era o prioritate pentru intelectualii și ONG-urile pro-opoziție și nici măcar pentru partidele de centru-dreapta.

Aceste forțe sociale își revendicau legitimitatea de la o opoziție reală sau imaginară față de vechiul regim, legături cu elitele politice sau culturale ale ordinii politice precomuniste sau reputația de intelectuali publici (Mungiu-Pippidi 1996; Tănăsoiu 2004). În mod previzibil, reformele economice neodezvoltaționiste ale FSN au fost țintele lor ocazionale[10], iar liderii din ONG-uri proeminente ale opoziției civice, precum Grupul pentru Dialog Social, emiteau pledoarii retorice pentru „occidentalizare", „întoarcerea în Europa" și „economia de piață". Dar când li se cereau detalii, răspunsurile

---

[10] Stelian Tănase, „Nu perestroika!", *Revista 22*, 2 februarie 1990; Stelian Tănase, „Ceasuri liniștite", *Revista 22*, 16 februarie 1990.

nu indicau varietatea neoliberală a capitalismului, care inspira știința economică a tranziției în alte părți din regiune. În schimb, imaginația economică a acestor lideri civici bătea spre o „a treia cale" situată între capitalismele din Europa Occidentală și ceea ce părea a fi o formă de socialism reformat.

Să luăm în considerare agenda economică a Proclamației de la Timișoara, probabil cea mai importantă declarație ideologică a partidelor de opoziție și a organizațiilor anti-FSN.[11] Pentru cititorul contemporan este evidentă agenda vag „de stânga" ce marchează acest document. În loc de neoliberalism, în proclamație găsim o lungă listă de idei economice care combină susținerea pentru reforme de piață alături de statul bunăstării, neodezvoltaționism și auto-gestionare muncitorească. Mai exact, documentul solicita liberalizare și dereglementare, dar susținea în același timp investiții în bunuri publice neglijate de Ceaușescu (asistență medicală și salubritate), investiții străine legate de obiective interne de politică industrială și întreprinderi deținute de muncitori și avertiza că statul trebuie să păstreze un pachet de control după privatizare, astfel încât „s-ar oferi tuturor lucrătorilor șanse egale de prosperitate"[12]. Deși sprijineau „întoarcerea în Europa" și „inițiativa privată", semnatarii avertizau totuși că nu doresc „copierea sistemelor capitaliste occidentale, care își au neajunsurile și inechitățile lor". Aceasta era o viziune despre economia politică a tranziției care nu putea fi mai diferită de neoliberalismul promovat la acel moment în regiune de tehnocrația care îi guverna pe cehi, unguri sau polonezi (Eyal *et al.* 1997; Eyal *et al.* 1998; Eyal 2000; Eyal 2003; Shields 2003; Ost 2006).

---

[11] Analistul GDS Ruxandra Cesereanu descria proclamația drept „cel mai important text politic și civic din 1990" („Proclamația de la Timișoara și legea lustrației", *Revista 22*, 5 mai 2005). Vladimir Tismăneanu considera și el că proclamația a fost un „moment crucial al deșteptării societății civile românești" (http://tismaneanu.wordpress.com/2010/03/10/proclamatia-de-la-timisoara-si-ruptura-cu-trecutul-comunist).

[12] Punctele 9-11 din Declarația de la Timișoara (http://www.revolutie.ro/proclamatie.html).

Perioada următoare a adus, însă, o repoziționare ideologică în cercurile care vor domina procesul de luare a deciziilor economice. Prin 1992 era deja în curs o deplasare spre dreapta în organizațiile societății civile și în partidele de opoziție, inclusiv în Partidul Democrat. Dezbaterile pe care le-a găzduit *Revista 22*, cea mai respectabilă publicație săptămânală a opoziției, indică apariția a ceea s-ar putea numi „neoliberalism cultural". Această formațiune ideologică a furnizat, în anii ce aveau să vină, principalul cadru pentru aspectele mai puțin „tehnice" ale proiectului neoliberal. Ea consta din formularea de mituri despre trecutul precomunist glorios al României, nerecunoașterea procesului de modernizare economică petrecut sub comunism și proiecții extrem de optimiste despre viitorul țării în structurile economice ale Occidentului. În aceste narațiuni, versiuni simplificate ale ideilor economice neoliberale erau prezentate drept parte integrantă a strădaniilor elitei de a „decomuniza" țara prin disciplinarea muncii, privatizarea activelor de stat și înlocuirea intervenției statului cu mecanismele de piață. Într-adevăr, reformele neoliberale au fost văzute, în aceste descrieri, nu doar ca mijloace de producere a refacerii economice, dar și ca mecanism de semnalare a preferinței pentru ideologia occidentală „liberală" – și a opoziției față de Estul „colectivist" al lui *homo sovieticus*.

Acest contrast prezenta Occidentul în termeni idealizați, cu puține detalii analitice, și dădea la o parte problema marii diversități a relațiilor stat-piață care caracterizează Europa Occidentală și America de Nord. În același timp, orice formă de intervenție de stat în economie a fost contopită rapid cu patologiile tragice întruchipate de legendarul *homo sovieticus*. Astfel, acești antreprenori ideatici au trasat, pentru deceniile următoare, principalul clivaj ideologic din dezbaterile românești despre relațiile societate-piață.

Această transformare a fost declanșată de transnaționalizarea celor mai vizibili membri ai societății civile liberal-conservatoare, care au primit un șir de burse de studiu în Europa Occidentală și

în America de Nord. În ciuda faptului că instituțiile lor gazdă erau universități cunoscute pentru o tendință intelectuală spre stânga și centru-stânga, aproape toți s-au întors acasă cu discursuri neoliberale care se refereau nu doar la societățile în tranziție, ci și la cele occidentale. În viziunea acestor intelectuali transnaționalizați, punctul terminus al tranziției nu era o formă generică de „economie occidentală de piață", ci o societate de piață eliberată de solicitările populare de redistribuție și supusă îndrumării iluminate a „intelectualilor civici". Până și instituțiile asistențiale standard ale democrației sociale occidentale erau văzute drept patologii politice a căror implementare în Europa de Est ar împiedica decomunizarea economiei și societății. În mod ironic, bursele și vizitele finanțate de guverne și fundații occidentale – inclusiv unele scandinave – au facilitat difuzarea democrației liberale în același pachet cu o ideologie neoliberală epurată de pretențiile ei meritocratice și condimentată cu elitismul conservator[13] ce caracteriza distincția intelectuală a sensibilității anticomuniste românești[14].

Principala slăbiciune a neoliberalismului cultural din timpul primilor ani '90 a fost că susținătorii lui manifestau prea puțin

[13] După cum formula o analiză de discurs a unui proeminent intelectual GDS, Horia-Roman Patapievici: „dintr-o perspectivă conservatoare, stânga e respinsă din cauza egalitarismului, progresismului și radicalismului ei, ca întruchipare a unei obsesii patologice față de schimbarea revoluționară" (Preoteasa 2002: 274). A existat o luptă foarte puternică „împotriva feminismului, «corectitudinii politice», politicilor multiculturaliste și afirmative ca manifestări ale «comunismului american» sau ale unui nou tip de «rasism leninist-nazist» [...] o loialitate față de neoliberalismul economic, împreună cu o apărare conservatoare a tradiției, în special creștinismul și tradiția culturii occidentale «înalte» canonice, dar și a conservatorismului politic – înțeles, de exemplu, ca anti-radicalism: «ce putem să facem este nu să încercăm să recreăm din nou lumea (radicalism de stânga), ci să încercăm să retrăim cele mai fertile tradiții ale ei (conservatorismul de dreapta)»" (Preoteasa 2002: 275). Astfel de structuri au supraviețuit până astăzi, reproduse de o rețea de ONG-uri, think-tank-uri, partide politice, grupuri intelectuale de prestigiu, edituri, lanțuri de librării și canale media (Poenaru 2013).

[14] Marea masă a aspirațiilor neoliberale a fost grefată pe conservatorismul antebelic, inclusiv pe anti-modernismul ortodoxiei estice, puțini adoptând o variantă de neoliberalism seculară și mai atentă la instituții (Mungiu-Pippidi 1996).

apetit pentru a intra în detalii în ce privește implicațiile de politici publice sau întemeierea empirică a pretențiilor lor. La mijlocul anilor '90, acest gol a fost umplut de un nou participant, ce își făcea intrarea pe scena postcomunismului românesc: think-tank-ul de politică economică.

FUZIUNEA DINTRE LIBERALISMUL POLITIC ȘI NEOLIBERALISM

Convertirea unor ONG-uri axate pe cauza democrației liberale în think-tank-uri economice a fost o evoluție crucială în procesul de difuzare a neoliberalismului în România. Deși sinceritatea ideologică a celor care le-au constituit nu poate fi pusă ușor la îndoială, este plauzibil să spunem ca această transformare a fost cel puțin favorizată de considerente materiale. Practic, în urma consolidării formale a democrației în România, după victoria opoziției în alegerile din 1996, ONG-urile „pro-democrație" s-au confruntat cu deficite de finanțare și, prin urmare, au trebuit să-și diversifice portofoliul de expertiză.

În prima parte a deceniului, finanțarea acestora era asigurată de teama de colaps politic a tranziției, dar mai ales de riscul de război interetnic. În acei ani, mulți membri ai cercurilor influente de securitate din Occident se temeau de un război civil post-iugoslav în România. De exemplu, John Mearsheimer scria în 1990 în *Atlantic Monthly*:

> În lipsa ocupației sovietice în Europa de Est, România și Ungaria ar fi putut să intre în război din cauza acestei chestiuni până acum și e posibil ca între ele să izbucnească războiul în viitor (Mearsheimer 1990).

Pe acest fundal, drepturile omului, reforma justiției, educația civică și instituționalizarea partidelor politice erau teme de agendă

care asigurau finanțele acestor organizații civice. Dar, odată ce războaiele din Bosnia și Croația s-au stins, iar alegerile din 1996 au fost câștigate de o coaliție liberală, România a devenit un caz mai puțin problematic pentru donatorii occidentali. Imediat după 1996, această oaie neagră a tranzitologiei (Linz și Stepan 1996) era considerată acum o democrație consolidată (Linden 2000; Berg-Schlosser 2004). Asta însemna, de asemenea, că finanțarea occidentală mergea altundeva: în formularea de politici publice, inclusiv economice. În 1996, respectatul specialist în democratizare Thomas Carothers, trimis în România de influenta Fundație Carnegie, remarca faptul că finanțarea americană

> „a fost concentrată în ceea ce voi numi organizații ale societății civile – mici ONG-uri non-profit, care încearcă să influențeze politicile guvernamentale. Până în 1995, ajutorul societății civile americane s-a concentrat pe tipurile mai politice ale unor astfel de ONG-uri [...]. Odată cu recenta înființare a programului Democracy Network, ONG-urile *socioeconomice* intră și ele în efortul de asistență al societății civile americane, cu condiția să fie ONG-uri orientate către politicile publice [...]. Trei ONG-uri locale nu mai au ca principală zonă de lucru doar teme legate de politică, cum ar fi drepturile omului sau educația civică; ele se concentrează acum uneori pe preocupări mai legate de economie [...]. Pe scurt, programele de asistență care implică ONG-uri se leagă tot mai mult în mod explicit atât de promovarea democrației, cât și de reforma economică" (Carothers 1996: 65, 107; sublinierea mea).

Impulsul american a fost susținut de europeni. După includerea formală a României în procesul de aderare în 1997, exista o cerere crescândă de expertiză locală pe teme de politici economice din partea Comisiei Europene. În anii 1997-1998, criza bancară din Republica Cehă – un model pozitiv al tranziției – și criza financiară din Rusia au motivat FMI și Banca Mondială să modifice teoriile

economice ale tranziției prin adăugarea pe agendă a reformei instituționale (O'Dwyer și Kovalčík 2007). La rândul ei, Comisia Europeană cerea rapoarte detaliate care să o ajute să monitorizeze situația din țările candidate din Europa de Est. Cum guvernele adesea nu aveau capacitatea de a produce aceste rapoarte, apărea o piață de expertiză privată (Stone 1991; Stone 2005). În acest vid pășeau ONG-urile odată specializate în instituționalizarea democrației liberale, precum și câteva organizații noi.

Demersul inițial a fost făcut de Societatea Academică din România (SAR). Înființată în 1995, SAR a fost unul din ONG-urile „pro-democrație" finanțate de PHARE și Fundația Soros. Momentul cimentării SAR în think-tank nu putea fi mai bun, dat fiind că instituțiile economice internaționale începeau să se impacienteze în fața slabei capacități a terapeuților de șoc români de a vinde și implementa reforme. După cum observa directorul SAR:

> „După începutul entuziast din 1997, a devenit clar pentru experții locali și străini că guvernelor române le lipsea atât personalul, cât și experiența de a face față problemelor complexe ale economiei românești. Mai mult, îi lipsea o filosofie generală a transformării economiei de comandă, a statului centralizat și a instituțiilor lor durabile într-o societate cu adevărat concurențială și de piață, capabilă să aplice cu succes pentru Uniunea Europeană. Pentru această sarcină enormă, clasa politică românească [...] nu avea, în mod evident, nici modele, nici metode: avea nevoie de think-tank-uri care să arate calea."[15]

Deși marea majoritate a membrilor ei fondatori erau figuri importante în GDS[16], liderul necontestat al SAR era Alina

---

[15] Fragment din textul misiunii SAR (www.ong.ro/ong/sar/center.htm).

[16] Lista comună îi includea pe Andrei Cornea, Horia-Roman Patapievici, Stelian Tănase, Mihai Șora.

Mungiu-Pippidi, o tânără psihiatră cu un trecut dizident, bursieră Fulbright în științe politice la Harvard între 1994 și 1995[17] și o femeie cunoscută pentru combinația ei eficientă de activism ONG și profesionalism universitar. Mungiu-Pippidi a reformulat în mod eficient (și la început cam de una singură) semnificația fișei postului a intelectualului public. Ea s-a întors de la Harvard cu convingerea fermă că dependența opoziției „civice" de o perspectivă franceză a intelectualului-public-scriitor-de-eseuri-strălucitoare nu ducea nicăieri. În schimb, ea pleda pentru (și, de-a lungul anilor, a întruchipat) un intelectual public pregătit și implicat activ în chestiuni specifice de politici publice, gata să ia poziție în cadrul sistemului politic, monitorizând sustenabilitatea economică a procesului de promovare a politicilor publice. Democrația liberală și neoliberalismul românesc au avut în Alina Mungiu-Pippidi susținătorul lor cel mai strălucit.

La SAR, Mungiu-Pippidi s-a înconjurat de colaboratori cu un profil profesional hibrid: universitari, editorialiști, activiști, consultanți pentru organizațiile internaționale, consilieri politici ai partidelor de centru-dreapta și chiar funcționari publici din timpul guvernării Convenției Democratice. Aceste calități și capacitatea lor de a naviga între toate aceste domenii, mai degrabă decât calificarea profesională, îi făceau adesea atrăgători deopotrivă pentru donatorii străini și antreprenorii politici interni.[18] Cei mai mulți erau specialiști în științe sociale, care studiaseră în programele postuniversitare occidentale, unde dobândiseră o cunoaștere mai sistematică despre ceea ce în Occident era considerat drept „cele mai bune practici" ale liberalizării economice și politice. Văzându-se

---

[17] Mungiu-Pippidi a fost bursieră Fulbright la Facultatea de Administrație a Universității Harvard (1994-1995) și bursieră Shorenstein la Kennedy School a aceleiași universități (1998-1999).

[18] Cercetări sociologice recente arată că, într-o mare diversitate de chestiuni de politici publice, a avea un set de experiențe profesionale foarte diverse – chiar aleatorii – este mai bine decât să ai o expertiză îngustă (Henriksen 2013).

pe ei înșiși drept purtători ai unui proiect liberal românesc reînnoit, menit să aducă țara „înapoi în Europa", ei detestau profund stagnarea aparentă a României în proiectul neodezvoltaționist al foștilor comuniști.

Asemenea Alinei Mungiu-Pippidi, membrii SAR aveau atestări care păreau modeste după standardele internaționale – niciun doctorat de la universități occidentale –, dar care păreau excepționale în contextul românesc, unde experiențele academice occidentale erau rare, după mulți ani de izolare. De pildă, Sorin Ioniță, directorul de cercetare al SAR, era un fost jurnalist și absolvent recent al unui program de master în politică comparată al Central European University din Budapesta. Bogdan Chirițoiu, alt absolvent CEU, dispunea de asemenea de o experiență de muncă în sectorul de afaceri american, lucru foarte rar pe piața muncii din România acelor ani. Economiștii SAR (Daniel Dăianu, Lucian Albu și Dragoș Paul Aligică) aveau un nivel modest de experiență postuniversitară în spațiul academic european și american. În multe țări în curs de dezvoltare mai sărace ca Romania, o diplomă de licență și chiar de doctorat la o universitate americană sau britanică, folosită apoi în ministere și think-tank-uri, a fost aproape o banalitate a tranziției la neoliberalism. Nu însă în România postdecembristă, unde o mare parte a traducătorilor neoliberalismului nici măcar nu erau economiști.

Având principalul loc de muncă în facultăți respectabile, experții SAR își arogau autoritatea de a elabora propuneri de politici publice și încercau să restructureze orizontul de așteptări despre transformarea economică a țării.

În slujba acestei cauze, ei au atras contracte de la UNDP, Banca Mondială sau Freedom House. Cercetarea de politici publice a SAR a început să scoată la lumină realități necunoscute anterior despre societate, care au servit agendei neoliberale. Unele dintre rapoartele SAR din anii '90 arătau ca românii nu păreau să fie conștienți de costurile de impozitare „prohibitive" pe care le plăteau pentru

statul bunăstării și că accesul gratuit la educație universitară crea stimulente perverse pentru studenți și, prin urmare, taxele pentru studenți erau necesare. Altele susțineau ca guvernul manifesta o înclinație evidentă către cheltuieli exagerate și chiar faliment, dacă nu era limitat de practici neoliberale de management privat în administrație.[19] Copilul teribil al SAR, Sorin Ioniță a adus teme noi în dezbatere, cum ar fi „iluziile gradualismului economic", natura auto-distructivă a instituțiilor asistențiale și pericolele impozitării progresive.[20]

În plus față de noul conținut, SAR a început să utilizeze noi platforme pentru răspândirea discursului neoliberal. Încă din 1998, această organizație a început să publice în formate care înainte erau necunoscute în România analize, rapoarte de criză și rapoarte de avertizare. La începutul anilor 2000, echipa de cercetare a SAR edita argumentații de dimensiunile unei cărți despre reforme neoliberale „de al doilea val", precum privatizarea parțială a pensiilor sau marketizarea sectorului sănătății publice.

Dacă SAR s-a promovat abil mediatic, Centrul Român de Politici Economice (CEROPE) a proiectat o formă mai tăcută de putere epistemică, concentrându-se asupra producției de cercetare

---

[19] Printre exemple se numără lucrările lui Sorin Ioniță: „Împotriva curentului: argumente pentru introducerea taxelor de studii în învățământul superior de stat", Working papers nr. 6, SAR, București, 1998; „Tax Awareness in Romania and the Costs of the Welfare State", Working papers nr. 11, SAR, București, 1999; „The Ever-Expanding Government: The Structural Instability of the Romanian Cabinets and the Failing Institutional Reform", Crisis Alert Papers Series nr. 1, SAR, București, 2001. Vezi și lucrările lui Bogdan Chirițoiu: „Cadrul legislativ și investițiile străine directe", Academia Parlamentarilor, SAR, București, 1997; „Prețurile de referință în experiența internațională. Implicații pentru Europa Centrală și de Est. Un studiu de caz asupra Poloniei și României", Centrul pentru Reforma Instituțională, SAR, București, 1998; „Broken Mirror: The Evaluation Function in Romanian Social Ministries", Working paper, SAR, București, 2001.

[20] Printre exemple se numără: „Capitalismul românesc: O dezbatere fără sfârșit", *Revista de cercetări sociale*, vol. 3, nr. 1, 1996; „Iluziile reformei graduale în Estul Europei", *Sfera Politicii*, vol. 5, nr. 48, 1997; „Guvernul trebuie apărat de efectele contractului cu România: Aspecte fiscale", *Sfera Politicii*, vol. 5, nr. 51, 1997.

macroeconomică pentru un public internațional puternic. Înființat în 1998, CEROPE este un think-tank care constituie o interfață între Banca Națională și instituții de cercetare prestigioase. Echipa BNR era reprezentată la cel mai înalt nivel (Mugur Isărescu, Lucian Croitoru, Daniel Dăianu), ca și ASE (Cornel Târhoacă) și Institutul de Prognoză Economică al Academiei (Lucian Albu). În timpul mandatului de premier al guvernatorului Isărescu (1999-2000), mulți membri CEROPE au ocupat poziții importante în guvern.

Rapoartele CEROPE ofereau instituțiilor financiare internaționale și Comisiei Europene confirmări interne ale diagnozelor lor despre economia românească. Analizele, articolele academice și cărțile pe care le-a publicat i-au cimentat statutul internațional și au facilitat includerea ei în Global Development Network a Băncii Mondiale, aducându-i în același timp statutul de „evaluator de politici publice" din partea OCDE.

Până acum, acest capitol a cartografiat rețeaua epistemică neoliberală din România și conexiunile ei cu sursele internaționale ale difuzării ideilor neoliberale. Dar această analiză nu ne spune nimic despre versiunea locală a teoriei neoliberale, care constituie un aspect esențial al traducerii. Spre deosebire de Europa Occidentală, unde neoliberalismul a fost încastrat în preocuparea față de inegalitate și competitivitate a capitalului intern într-o piață globală deschisă, în România editarea teoriei neoliberale a radicalizat nucleul disciplinar de piață al neoliberalismului.

REPRODUCEREA TEORIEI NEOLIBERALE

A existat ceva evident utopic în mare parte a primului avânt spre neoliberalism din România anilor '90. Într-un moment în care această țară avea o economie dominată de stat și o infrastructură instituțională pentru piață incoerentă și netestată, neoliberalii locali au petrecut foarte mult timp pentru a purta din nou „războaiele de

palat"[21] dintre economiștii neokeynesieni și cei neoclasici, numai că în tabăra neokeynesiană nu se găsea nimeni. Era o reluare a bătăliilor teoretice ale anilor '70, sub formă de monolog.

Principalul avertisment se referea la o potențială utilizare a teoriei neokeynesiene în știința economică a tranziției, iar principala strategie era repetarea *ad nauseam* a mesajului lui Milton Friedman că acest troc între șomaj și inflație era neadevărat din punct de vedere empiric și condamnat să producă pierderi de productivitate pretutindeni (Croitoru 1994; Isărescu 1990; Dăianu 1994). Folosind narațiunea istorică neoliberală despre „eșecul keynesianismului" din timpul anilor '70, Lucian Croitoru a susținut într-o carte premiată[22] că cheltuielile fiscale anticiclice din timpul recesiunilor erau întotdeauna și pretutindeni o strategie perdantă.

Teoria neoliberalilor români despre șomaj a pus între paranteze teza keyensiană despre rolul prăbușirii cererii agregate în criza economică postcomunistă și a îmbrățișat pur și simplu diagnoza standard a OCDE despre șomajul din țările capitaliste dezvoltate: reguli rigide de angajare și concediere și piețe ale muncii bazate pe discrepanțe dintre angajații sindicalizați și nesindicalizați[23] (Croitoru 1993). Folosind teoria așteptărilor raționale, Geomina Țurlea avertiza împotriva adoptării salariului minim. Inspirându-se dintr-o direcție mai pop-academică a teoriei neoliberale, alții au mers până la a susține că acumularea de capital, creșterea economică și redistribuția veniturilor nu puteau fi urmărite simultan și că, în țări precum România, acumularea de capital trebuia să aibă prioritate.

Într-o altă reluare a dezbaterilor din anii '70 și la un deceniu după ce steaua monetarismului apusese în *mainstream* (Long 2000),

---

[21] Termenul de „război de palat" în contextul confruntărilor din interiorul liberalismului a fost consacrat în Dezalay și Garth 2002.

[22] Cartea lui Croitoru a câștigat premiul P. S. Aurelian, cea mai înaltă distincție a Academiei Române.

[23] „*Insider-outsider labor markets*", în original. [N. tr.]

neoliberalii români vedeau țintele monetariste de masă monetară ca singurele forme adecvate de politică monetară (Gabor 2010). Acest argument a fost atribuit adoptării complete a tezei neoliberale că, de vreme ce anunțurile publice ale devalorizărilor îi fac pe muncitori să se aștepte la devalorizări încă și mai rele, astfel de anunțuri fac doar ca solicitările salariale să fie incompatibile cu macrostabilizarea economică.

Declarații mimetice despre efectele inflaționiste ale liberalizării treptate a prețurilor au fost făcute prin reciclarea argumentației clasice monetariste și a așteptărilor raționale a anilor '70 că orice formă de manipulare guvernamentală a masei monetare implica în mod inerent riscuri inflaționiste. Gradul de mimetism era uimitor. Deși trăiau într-o țară prinsă într-o furtună instituțională și într-o ordine economică foarte eterogenă, în care rămășițele epocii comuniste se contopeau cu experimente capitaliste, economiștii neoliberali români susțineau că cel mai mare risc de politică macroeconomică era ca muncitorii raționali să solicite salarii/ subvenții încă și mai mari care să compenseze pierderea așteptată a puterii de cumpărare, provocată de liberalizările de prețuri anunțate de guvern. Dat fiind acest argument, singura opțiune era liberalizarea bruscă și comprehensivă a prețurilor, în paralel cu disciplinarea macroeconomică a sindicatelor (Croitoru 1993: 34; Isărescu 1990; Isărescu 1995; Dăianu 1992; Negrițoiu 1996: 48-49, 207)[24].

Un bun reprezentant al gradului de încorporare a teoriei financiare și macroeconomice neoliberale sunt aparatele analitice ale dizertațiilor absolvenților DOFIN, pepiniera de cadre a BNR și a sistemului bancar. O cercetare a arhivelor DOFIN dezvăluie o cunoaștere sistematică a ultimelor tendințe din știința economică *mainstream*[25]. De la strategiile lui Friedman de controlare a inflației

---

[24] Conform științei economice a tranziției, un spectru adecvat al inflației se înscria între 20% și 30% (Croitoru 1993: 161).

[25] Am ajuns la aceste concluzii după lectura dizertațiilor DOFIN redactate între 1995 și 2003. Printre exemplele sugestive se numără Anca Dimitriu, „Value at

și până la poziționările lui Robert Lucas față de politica fiscală sau factorul capitalului uman și argumentele lui Merton Miller și Ross Levine despre rolul finanțelor dereglementate pentru creștere, repertoriul ortodoxiei occidentale a devenit, în sfârșit, parte a pregătirii postuniversitare a economiștilor români.

Ideile neoliberale despre importanța independenței băncii naționale, finanțarea asigurărilor sociale, cele mai „pro-creștere" niveluri ale impozitării sau probabilitatea creșterii economice chiar și la niveluri foarte reduse ale inflației au devenit familiare și au fost „indigenizate" cu probe locale. Noi concepte (valoarea pentru acționari) și metodologii (valoare la risc) au fost aplicate și recalibrate în dizertațiile absolvenților referitoare la situația economiei românești. În ce privește teme ale științei economice a dezvoltării, singurele referințe care pot fi găsite în astfel de teze provin de la specialiști care pun educația și speranța de viață la același nivel cu un consum guvernamental și inflație reduse, ca factori fundamentali ai dezvoltării sustenabile (de exemplu, Doppelhofer, Sala-i-Martin). În sfârșit, modelele complexe și seriile longitudinale de date pentru țările UE erau astfel dispuse încât să susțină o politică de impozitare conformă cu teoria ofertei, anume că nivelurile ridicate de impozitare ale Europei au un efect negativ asupra creșterii economice, relația dintre cheltuielile guvernamentale și creșterea economică este una negativă, există o relație consecvent negativă între deficitele bugetare și creștere, iar consumul guvernamental are un efect

Risk Models. An Approach to Measuring Bank Foreign Exchange Exposure"; Bogdan Cozmânca, „The Transmission Mechanisms of Monetary Policy"; Marius Potoceanu, „Monetary Policy Analysis using Taylor Rules"; Corina Lăpușneanu, „Testing and Comparing VaR Models. An Approach to Measuring Foreign Exchange Exposure"; Mihai Tarău, „Financial Development and Economic Growth in Romania"; Marius Șerban, „Budget Deficit and Inflation"; Andreea Păunescu, „Determinants of Demand for Money in Romania"; Bogdan Moinescu, „Determinants of the Velocity of Money. The Case of Romanian Economy"; Radu Zara, „Inflation and Economic Growth".

negativ mult mai mare asupra creșterii producției decât cheltuielile guvernamentale totale.

Dar chiar și într-un context atât de periferic față de știința economică globală precum cel românesc, neoliberalismul nu a fost tradus întotdeauna prin reproducere. Neoliberalii locali schimbau scenariul neoliberal „original", grefând pe el propriile lor inovații, amestecându-l cu cadre economice alternative (instituționalism, structuralism) și străduindu-se să „pună între paranteze" diferențele dintre recomandările neoliberale pentru statele capitaliste dezvoltate și știința neoliberală a tranziției. Spre analizarea acestor exerciții de moderare – câteva dintre ele îmblânzind neoliberalismul, dar cele mai multe radicalizându-l – mă voi îndrepta în continuare.

EDITAREA TEORIEI NEOLIBERALE

Spre deosebire de anii 2000, în timpul anilor 1990 a existat puțin entuziasm pentru fundamentalismul *laissez faire* pur și dur. În interviuri, neoliberalii români se distanțau imediat de „talibani" (economiștii libertarieni analizați în secțiunea următoare) și mulți preferau să fie considerați economiști eclectici.[26] În opera lor publicată, ei contestau anumite presupuneri ale științei economice neoclasice și își extrăgeau recomandările de politici publice dintr-un spectru de tradiții teoretice ordoliberale, neokeynesiene și neoinstituționaliste (Iancu 1994; Dăianu 1996).

De exemplu, în loc să reproducă aversiunea automată a monetariștilor și economiștilor neoclasici față de sindicate, economiștii români se simțeau mai aproape de ordoliberalism atunci când vedeau condiții importante pentru o politică a veniturilor eficientă în unele instituții colective democratice precum negocierilor colective tripartite (Croitoru 1993: 62-63; Negrițoiu 1996:

---

[26] Interviuri ale autorului cu Daniel Dăianu, Valentin Lazea și Moisa Altar, ianuarie 2009.

196; Iancu 1994). De asemenea, unii dintre cei mai proeminenți neoliberali respingeau explicit soluția monetaristă radicală a consiliului monetar adoptată de țările baltice și Bulgaria la mijlocul anilor '90.

În stil neoliberal, câțiva subordonau reforma întreprinderilor macrostabilizării, identificând opțiunile de politică industrială utilizate de heterodocși (credite industriale subvenționate, scutiri de impozite pentru exportatori, tarife țintite) ca fiind responsabile pentru inflație și acumularea de arierate. Cu toate acestea, ei găseau că unele politici sectoriale constituie o opțiune dezirabilă când sunt executate în condiții de transparență (Negrițoiu 1996: 156-157). În acest scop, ei pledau pentru eliminarea treptată a companiilor în mod cronic ineficiente și pentru investirea resurselor statului în firme strategice și campioni industriali cu potențial de expansiune pe piețele străine (Dăianu 1992: 181-206; Dăianu 1993: 19-20; Negrițoiu 1996: 213-215).[27] Dar, spre deosebire de omologii lor spanioli, de exemplu, care aveau un angajament substanțial față de politica industrială, de-a lungul ultimilor ani '90, neoliberalii români au abandonat treptat interesul față de acest domeniu.

Dar editarea funcționa mai ales pentru a sprijini radicalizarea teoriei neoliberale în varianta ei împământenită. O parte a acestui radicalism se inspira mai puțin din știința economică *mainstream* și mai mult din tratatele neoliberale pop-academice învelite în anticomunism local. Până și un neoliberal atât de moderat și înclinat către eclectism ca Aurel Iancu vorbea despre „glorioșii ani '30" ai Europei, prin lentilele interpretării lui Milton Friedman (Iancu 1994: 83, 90). Iancu a pledat pentru independența Băncii Naționale, cu argumentul că existau doar două poziții acceptabile: poziția

[27] Pe acest teren, neoliberalii au cooperat cu heterodocșii, cum ar fi Emilian Dobrescu, și neokeynesienii, cum ar fi Vasile Pillat. În 1993, Pillat și Negrițoiu au elaborat un proiect de lege despre dirijarea ajutorului de stat către potențiali campioni industriali. Această metodologie a fost pilotată în 1994 pe 1.700 de companii de stat, dar inițiativa a fost stopată sub guvernarea de dreapta din 1996-2000.

democratică, cea care solicita independență completă, și poziția stalinistă, care solicita subordonare completă a Băncii Naționale față de executiv – aceasta din urmă fiind „susținută de foștii finanțiști și universitari pregătiți în URSS ai lui Ceaușescu" (Iancu 1996: 44). Alții credeau că liberalizarea economică și echitatea socială erau incompatibile cu stadiul de dezvoltare al României[28], că impozitarea progresivă aplicată activității economice era o formă a ceea ce ei numeau redistribuție „neocomunistă".

Însă mare parte a radicalizării era destul de tehnică, accentuând valoarea expertizei locale pe post de complement al teoriei neoliberale occidentale. Conceptul de „tensiune structurală" avansat de Daniel Dăianu și aplicat economiilor postcomuniste sugera că doar reforma rapidă și sistemică putea să soluționeze blocajul care împiedica economia să funcționeze eficient (Dăianu și Albu 1996). Sinteza neoclasic-instituționalistă a lui Daniel Dăianu a fost folosită pentru a sprijini pledoaria în favoarea terapiei de șoc. El a susținut că, atunci când era combinată cu faptul că economia avea multe companii ineficiente deținute de stat și o piață financiară subdezvoltată, inerția instituțională a companiilor de stat era menită să ducă la o economie gripată de datorii inter-firme. Prin urmare, susținea el, toate reformele trebuiau lansate rapid și simultan, mai degrabă decât treptat și secvențial (Dăianu 1993: 20).

La rândul lui, Cristian Popa, consilier al guvernatorului BNR și ulterior economist șef al acestei instituții, susținea că intervențiile de politică industrială ar trebui să se refere mai mult la selectarea perdanților care trebuiau închiși decât a câștigătorilor care trebuiau subvenționați. Tot în BNR începea ofensiva împotriva progresivității sistemului de impozite și taxe. Deși în primii ani '90 practica FMI și a Băncii Mondiale solicita ca sistemul de

---

[28] Interviu cu Isărescu, *Adevărul*, 11 iulie 1991; interviu cu Isărescu, *Adevărul*, 30 ianuarie 1992.

impozitare din Europa de Est să devină mai progresiv[29], traducătorii locali ai neoliberalismului erau sceptici, ei pledând în favoarea argumentului „dur" din teoria ofertei că progresivitatea reducea dramatic stimulentele pentru investiții și economisiri (Croitoru 1993). Lucian Croitoru, viitorul economist șef al Băncii Naționale, susținea, în linia teoriei ofertei, o progresivitate descendentă a sistemului de impozitare, ca soluție de atragere a investitorilor, folosind drept probă controversatele reduceri ale impozitelor pentru bogați ale lui Ronald Reagan (Croitoru 1993). El sugera că potolirea inflației ar trebui să fie urmată de reduceri de impozite pentru categoriile superioare de venit, o reducere generală a naturii progresive a sistemului de impozitare, eliminarea impozitelor menite să stimuleze anumite tipuri de comportamente considerate bune pentru economie, o mai mare ancorare în impozitele de consum și lărgirea bazei de impozitare (Croitoru 1993: 105-106, 161).[30]

O strategie importantă de editare era de a lua un aspect controversat de la periferia economiei neoclasice și de a-l trata ca și cum era unul central. Cu mult înainte ca această teză să fie îmbrățișată de Banca Mondială, la București se susținea că investițiile private în bunăstarea socială (pensii private, conturi de economii, investiții) erau superioare programelor publice de redistribuție (Negrițoiu 1996: 207, 210-211). Lucian Albu, un economist academic apropiat de Banca Națională, a tratat controversata curbă Laffer și argumentul din teoria ofertei că reducerile de impozite pentru companii se autosusțin financiar ca elemente științifice ale științei economice *mainstream* (Albu 1994: 37, 41-43).[31] În timp ce această teorie era contestată de economiștii neoclasici din *mainstream*, la acea

[29] De exemplu, în 1991 asistența tehnică a FMI în România solicita (și obținea) adoptarea unui sistem de impozitare a veniturilor și profitului accentuat progresiv (Pop 2006).

[30] Astfel de argumente erau avansate într-un moment în care clasa internă de investitori a României abia dacă exista, iar o companie străină medie din România investea o sumă infimă de 50.000 de dolari pe an.

[31] Interviu al autorului cu un economist FMI în București, 9 ianuarie 2009.

dată, la București, Albu o declara drept „nucleul politicii moderne de impozitare" (Albu 1994: 41). Creatori controversați de politici publice precum Leszek Balcerowitz erau citați ca și cum ar fi fost oamenii de știință imparțiali (Negrițoiu 1996).

MAREA BARICADARE

O strategie familiară a neoliberalilor occidentali fusese să dea vina pentru eșecul terapiei de șoc pe intensitatea insuficientă a șocului (Aslund *et al.* 1996; de Melo, Denizer și Gelb 1996, Fischer *et al.* 1996; Sachs și Pistor 1997). Neoliberalii români nu făceau excepție. Când austeritatea și reformele structurale au dezlănțuit o dezindustrializare masivă, cu falimente și șomaj la niveluri record, neoliberalii au început „Marea Baricadare", solicitând și mai multe astfel de reforme, subliniind reluarea creșterii sub mandatul de prim-ministru al guvernatorului Băncii Naționale Mugur Isărescu (Croitoru și Târhoacă 1999; Albu și Pelinescu 2000; Croitoru și Schaffer 2002; Isărescu *et al.* 2003; Croitoru și Târhoacă 2003a; Croitoru și Târhoacă 2003b; Altar 2003). Potrivit lui Dăianu, de pildă, terapia de șoc din 1997 nu a funcționat deoarece liberalizarea prețurilor rămase reglementate a alimentat explozia inflației, leul a devenit volatil, lucrătorii din companiile împinse în faliment au primit plăți compensatorii, economia era prea împovărată de monopoluri și politica monetară a fost relaxată prea timpuriu pentru ca terapia de șoc să funcționeze (Dăianu 2000: 16-18).

Radicalizarea a fost vizibilă în introducerea de noi teme pe agendă. Chiar în timp ce Banca Mondială și FMI își reevaluau ortodoxia macroeconomică după criza din 1998 din Asia și sugerau ceva mai multă sensibilitate față de inegalitate și sărăcie, mulți neoliberali au început să contextualizeze însăși ideea de redistribuție a prosperității drept cauză a crizei. Pe baza acestei diagnoze, ei solicitau reduceri mai mari ale cheltuielilor sociale și o

privatizare amplă a serviciilor publice. Tăierea impozitului pe profit era avansată ca soluție pentru un întreg spectru de probleme, de la slaba capacitate a statului de a colecta impozitele până la fluxurile reduse de investiții străine directe.[32]

Evenimente externe care chestionau cauza neoliberală precum criza din Argentina din 2002 nu au oprit solicitările pentru mai multă austeritate fiscală, eliminarea impozitării progresive, țintirea inflației, privatizarea parțială a sistemului de pensii, reguli de angajare și concediere flexibile și dereglementare a angajării temporare (Dăianu *et al.* 2004). Într-o societate care experimenta un ritm amețitor de creștere a inegalității sociale (Milanovic 1999; Stănculescu și Pop 2009), tabăra neoliberală solicita nu doar reduceri de impozite la vârful piramidei sociale, ci și creșteri la baza ei și o întemeiere mai mare a bugetului public pe o taxă regresivă pe valoare adăugată (Croitoru și Schaffer 2002; Albu *et al.* 2002).[33]

În 2003, această poziție s-a radicalizat atunci când SAR și susținătorii ei au lansat ideea unei „cote unice" pe toate veniturile și capitalurile, eliminând *de facto* impozitarea progresivă.[34] Unii s-au alăturat efortului adepților „cotei unice" de a ataca sistemul de impozitare al țării conceput de Banca Mondială, care, în ciuda mai multor valuri de reforme care i-au redus dramatic caracterul progresiv, încă era considerat „socialist".

Influența neoliberalilor asupra partidelor politice și Băncii Naționale în timpul anilor 2000 a contribuit la o multitudine de

[32] Forța teoriilor despre impozitare conforme cu teoria ofertei a fost deosebit de izbitoare, dat fiind că „recesiunea transformațională" creată de terapia de șoc din 1997 a forțat atât companiile publice, cât și pe cele private să recurgă la neplata impozitelor. Potrivit unui studiu comandat de CEROPE, „aproape toate companiile au creșteri ale datoriilor la impozitele față de stat mai mari decât impozitele achitate" (Croitoru și Schaffer 2002: 19).

[33] De exemplu, Lucian Croitoru și Mark Schaffer sugerau introducerea unor mecanisme de administrare din oficiu alături de lichidarea unor mari creatori de pierderi (Croitoru și Schaffer 2002: 20).

[34] Singurul economist care a luat poziție publică împotriva adoptării cotei unice a fost Liviu Voinea (Voinea și Mihăescu 2012; Voinea 2013).

măsuri care au constituit o „Mare Transformare" a economiei politice românești: regim de cotă unică, privatizare parțială a pensiilor și utilităților și un sector industrial dominat de capitalul multinațional. Dar poate că cea mai importantă transformare a fost împământenirea unui sistem bancar transnaționalizat, pus în mișcare de speculații valutare și sprijinit de o Bancă Națională al cărei „discurs de politică monetaristă simula controlul, legitimând și normalizând practici croite să atragă capital speculativ, în același timp condiționând deciziile băncilor străine de considerente de stabilitate financiară" (Gabor 2010). Atunci când s-a cuplat cu sosirea de investitori nerezidenți, acest sistem financiar a dat naștere unei bule de consum a cărei explozie din 2008 a creat dezastru în economie, deschizând calea pentru încă un val de transformări neoliberale.

CONCLUZII

Acest capitol a început cu următoarea provocare: dacă gândirea economică românească a fost în mod tradițional ostilă economiei neoclasice din care a crescut neoliberalismul, cum au putut să germineze semințele neoliberale într-un astfel de sol nefertil? Probele analizate sugerează că, la mijlocul anilor '90, organizațiile financiare internaționale, programele de cercetare transnaționale și accesul la programe postuniversitare autorizate de Occident, dar organizate pe plan intern furnizau deja neoliberalismului economic o masă critică de decidenți și intelectuali publici.

Traducerea neoliberalismului făcută de aceștia s-a dovedit a fi de la început mai puțin etatistă și mai puțin redistributivă decât în variantele de neoliberalism real-existent din Europa de Vest sau chiar dintre unele țări din regiune. Acești traducători au radicalizat unele din pozițiile neoliberale „clasice" referitoare la impozitare, redistribuția veniturilor și politica industrială, în același timp rămânând deschiși, cel puțin la început, față de instituțiile

neocorporatiste. Tradiția structuralistă, de exemplu, era folosită acum pentru a sprijini solicitări pentru o versiune locală de terapie de șoc neoliberală, care lăsa foarte puțin spațiu pentru protejarea celor privați de drepturi economice. Concepte și teorii periferice în neoliberalismul occidental au fost prezentate drept instrumente științifice necontestate și au inspirat adoptarea unui regim de impozitare regresiv.

Marea Transformare a României a fost un proces intens politic, prin care agenți externi au oferit autoritate traducătorilor neoliberalismului și i-au marginalizat și/ sau cooptat pe inamicii de până atunci ai acestuia, printr-o combinație de mecanisme de coerciție și socializare.

VII

Marea recalibrare a neoliberalismului mondial

PUTEREA STRUCTURALĂ A FINANȚELOR ȘI AUSTERITATEA FĂRĂ SFÂRȘIT

ECONOMIA POLITICĂ a crizei europene se suprapune, în mare parte, politicii legate de datoria publică. După cum a arătat Mark Blyth, în centrul acestei politici stă o operațiune de publicitate înșelătoare[1], care a transferat o mare parte a datoriei private generate de reformele neoliberale începute în a doua parte a anilor '70 asupra bugetelor statale (Blyth 2013). Practic, financiarizarea piețelor de obligațiuni suverane, capacitatea Germaniei de a controla mecanismele de coordonare interguvernamentale ale UE și ezitarea BCE de a deveni un creditor de ultimă instanță s-au unit pentru a crea anumite forțe structurale care au folosit Marea Recesiune ca oportunitate pentru a continua consolidarea funcțiilor neoliberale ale statului.

Practic, la o lectură mai atentă a mecanismelor crizei putem constata că trecerea de dinaintea crizei la un sistem financiar transnaționalizat și bazat în mare măsură pe folosirea de gajuri

---

[1] *„Bait and switch"*, în original, metodă a agenților comerciali de atragere a clienților prin promiterea unor prețuri reduse fictive și apoi reorientarea lor către alte produse mai scumpe. [N. tr.]

sub forma de titluri de stat[2] au prins băncile și statele suverane într-o îmbrățișare care le-a împins pe cele din urmă spre austeritate. Motivul a constat în faptul că o mare parte a gajurilor utilizate de bănci pentru accesarea transnațională de resurse financiare era sub formă de obligațiuni suverane, iar orice perturbare majoră a valorii subiacente a acestor obligațiuni crea panică pe piața obligațiunilor, lucru care s-a întâmplat în 2010 din cauza lipsei de solidaritate cu Grecia. Rezultatul este o tragică transformare a funcției elementare a statului. Potrivit lui Wolfgang Streeck, Marea Recesiune a dat naștere „statutul consolidării", statul fiind redus practic la funcția de „a reface în mod credibil capacitatea de a furniza oportunități sigure de investiții pentru deținătorii de active financiare". Statul consolidării face asta asigurându-i pe creditori că revendicările lor vor avea prioritate față de revendicările sociale emise de cetățeni, expropriind efectiv drepturile sociale ale acestora și eliminând impozitarea progresivă care folosea menținerii sub control a inegalității" (Streeck 2013: 155).

Cum s-a ajuns aici? Până în 2008, zona euro a fost o regiune economică pe care toată lumea o considera un „paradis al investitorilor": stabilă, credibilă, sigură. Însă deciziile politice ale Comisiei Europene și ale BCE menite să îi „elibereze" pe investitorii în obligațiuni de reglementare au dus la transformarea investitorilor în obligațiuni suverane într-un mediu social ale cărui percepții despre datoriile de stat europene puteau oscila aproape instantaneu de la

[2] Aceasta a fost o decizie politică ancorată într-o elită epistemică transnațională anume, ai cărei membri se regăseau în mai multe puncte esențiale ale guvernanței europene: bănci europene, contabilii și avocații lor, BCE, Comisia și spațiul academic. Regimul internațional creat de ei a furnizat mai multe garanții, cu costul erodării loialității băncilor față de obligațiunile statului lor, în timp ce baza diversificată a investitorilor și disponibilitatea surselor alternative de garanții au redus costurile *exit*-ului pentru băncile care se confruntau cu riscuri suverane. Pe scurt, moneda euro și executarea silită au transformat o creditare aparent europeană în creditare internațională într-o monedă comună, cu rezultate dezastruoase atunci când s-a produs stoparea ei bruscă.

calm la panică, de la loialitatea față de statele suverane ale căror obligațiuni le cumpărau la lipsa acesteia.

Există probe covârșitoare că investitorii în obligațiuni suverane au ajuns la această „tulburare bipolară" deoarece UE și elitele naționale au acceptat ideea popularizată de economiștii neoliberali și de lobby-urile sectorului financiar că a face din obligațiunile guvernamentale cea mai importantă garanție utilizată de bănci pentru a împrumuta unele de la altele servea drept lubrifiant al integrării financiare europene. Cu alte cuvinte, datoria guvernamentală a devenit însuși combustibilul pe baza căruia motorul financiar european transnațional putea să-și asume riscuri tot mai mari înainte de 2008. Întregul eșafodaj se baza pe presupunerea eroică potrivit căreia toate obligațiunile guvernamentale folosite drept garanție aveau să-și păstreze valoarea atâta vreme cât ele erau utilizate în aceste tranzacții, presupunere pe care evenimentele de după criza Greciei au invalidat-o cu mare repeziciune și costuri catastrofice pentru mijloacele de trai a sute de milioane de oameni.

Aceasta nu era vreo dinamică „naturală" a „piețelor", asupra căreia puterea politică europeană nu avea nicio influență. Era un proiect ideologic menit să lărgească tot mai mult domeniul pieței, chiar până la punctul la care însăși promisiunea de a plăti a societăților europene (la urma urmei, asta e ceea ce sunt obligațiunile de stat) a devenit o simplă anexă a deciziilor actorilor financiari.

De vreme ce acest tip de finanțe oferă investitorilor în obligațiuni suverane multe oportunități de a-și vinde obligațiunile, în loc să le țină până la maturitate, acești investitori se vor dovedi neloiali față de statele suverane de la care au cumpărat obligațiuni, optând pentru *exit*.[3] De vreme ce întregul sistem depindea de faptul că

---

[3] Chestiunile care îi fac pe investitori să fie neloiali sunt expunerea lor redusă, disponibilitatea unor oportunități de investiții alternative, acumularea unor portofolii de garanții diversificate și o piață dominată de tehnici de evaluare la valoarea curentă a pieței. Deși aceste perspective au fost create cu gândul la piețele emergente, descoperim că investitorii în obligațiunile suverane ale „periferiilor"

toate obligațiunile europene au aceeași valoare ca garanții, punerea la îndoială a valorii obligațiunilor grecești în 2010 a declanșat o vânzare la preț redus a obligațiunilor periferice. Drept rezultat, managerii de gajuri din bănci nu au avut altă opțiune decât să reducă expunerea față de obligațiuni cu valoare redusă, chiar dacă acestea erau ale propriului lor stat. În acest mod, loialitatea băncilor față de statul lor a devenit strâns legată de calitatea garanțiilor datoriei (Gabor și Ban 2013).

În acest tip de criză, existau trei modalități de a-i liniști pe investitorii în obligațiuni: solidaritatea între membrii uniunii monetare, intervenția Băncii Centrale ca creditor de ultimă instanță sau austeritatea. Este bine documentat faptul că, în locul solidarității, statele membre UE au ajuns la o atitudine de recriminări reciproce, amestecată cu povești moralizatoare și stereotipuri rasiale (Blyth 2013; Fourcade *et al.* 2013; Streeck 2013). În aceste condiții, emiterea unei euro-obligațiuni menite să stabilizeze piața s-a lovit de zidul reprezentat de hegemonia economică în ascensiune a Germaniei, țară al cărei guvern fusese ostil timp de decenii politicilor de expansiune monetară și ale cărei politică internă și sistem juridic făceau ca solidaritatea europeană să fie foarte dificilă (Berghahn și Young 2013; Crespy și Schmidt 2014). Această situație lăsa funcția de creditor de ultimă instanță a BCE ca următoarea cea mai bună opțiune.

Din nefericire, atunci când criza obligațiunilor suverane a început, în primăvara lui 2010, Banca Centrală Europeană nu s-a angajat ferm să repare funcția avariată de garanție pe care o aveau obligațiunile suverane „periferice". Exact în timp ce retrogradările obligațiunilor suverane erodau valoarea de garanție a acestor obligațiuni, făcându-i pe investitori să fie tot mai neloiali, BCE a anulat intervențiile extraordinare cu lichidități. În aceste condiții,

liberale și mixte ale zonei euro se comportă la fel de nerăbdător ca și investitorii în piețele de obligațiuni foarte financiarizate pentru economiile emergente.

guvernele liberale și cele mixte au trebuit să abordeze perturbarea piețelor garanțiilor, temându-se că panicile bancare vor distruge sistemele bancare ale țărilor lor și, astfel, vor scufunda economiile naționale.

De vreme ce încercarea de a absorbi aceste costuri printr-o politică fiscală de expansiune monetară nu putea, date fiind aceste constrângeri, decât să agraveze problema, căci ar fi dus la continuarea retrogradărilor, a revenit guvernelor europene și societăților guvernate de ele sarcina de a plăti prețul stabilizării piețelor garanțiilor. După cum arată cazul FED sau al Băncii Angliei, băncile centrale pot să creeze oricând mai multă masă monetară pentru a cumpăra obligațiuni guvernamentale. Într-adevăr, cu greu poate fi considerată o coincidență faptul că cele două economii liberale care au conservat statutul de „active sigure" pentru obligațiunile lor guvernamentale, cea americană și cea britanică, au avut bănci centrale dispuse să se angajeze în runde repetate de relaxare cantitativă, adică achiziționare nemijlocită de obligațiuni guvernamentale.

În absența condițiilor politice și ideologice pentru astfel de intervenții, guvernele au rămas singurele instituții de stabilizare a pieței datoriei țărilor lor. Politicile fiscale de expansiune monetară care să genereze creștere puteau fi o opțiune, însă intervalul de timp implicat de expansiunile fiscale ar fi însemnat că, mai întâi, cheltuielile mai mari vor spori necesitățile de finanțare dintr-o piață financiarizată și ghidată de considerente pe termen scurt. Mai mult, piețele financiarizate de obligațiuni suverane sunt incompatibile cu strategiile pe termen mediu. Dat fiind faptul că politica zonei euro împiedica devalorizările, inflația sau lăsarea băncilor să dea faliment, opțiunea care rămânea era de a reduce datoria guvernamentală și de a paria pe faptul că reformele structurale vor avea efecte de inducere a creșterii. Aceasta a fost calea pe care au ales-o toate economiile europene amenințate, indiferent de varianta de capitalism căreia îi aparțineau, transferând efectiv o cotă tot mai mare din resursele societății de la cetățeni la creditori, în același

timp reducând suma totală a resurselor disponibile (Streeck 2013). De fapt, daunele colaterale garantării au fost, în mare parte, austeritatea și „reformele structurale" (Gabor și Ban 2013).

Aceste constrângeri materiale și instituționale au fost importante în modelarea răspunsurilor la criză, însă ele nu ne spun de ce consolidarea fiscală a însemnat aproape întotdeauna o reducere a cheltuielilor, și nu o distribuire mai progresivă a poverii ajustării, prin intermediul creșterii impozitelor pentru cei avuți și pentru sectorul de afaceri, așa cum au sugerat unii (Piketty și Saez 2006; Diamond și Saez 2011; Piketty și Saez 2013a; Piketty și Saez 2013b; Piketty 2014). Luând în considerare faptul că, adesea, statele au refuzat să își plătească datoriile sau au practicat represiunea financiară, forțând practic pierderi în sectorul bancar (Reinhart și Rogoff 2009; Blyth 2013), puterea structurală a finanțelor lasă de asemenea neabordate mecanismele prin care conflictul dintre creditori și cetățeni, care se află în centrul politicii datoriei publice, este soluționat în favoarea primilor (Streeck 2013). Următoarea secțiune sugerează că acest fapt a fost rezultatul a doi factori: slăbiciunea mișcărilor progresiste anti-neoliberale și recalibrarea precautăa neoliberalismului de către elita transnațională a economiștilor de politici publice, care au folosit ușa turnantă dintre universitățile globale, băncile centrale și organizațiile economice internaționale.

MICA INDIGNARE

În loc să capteze indignarea populară față de criză, stânga parlamentară a avut o performanță mediocră comparativ cu perioada echivalentă din anii '30. Mai mult, o literatură amplă a demonstrat că, în timpul ultimilor 30 de ani, centrul politic s-a deplasat spre dreapta în chestiunile economice, mutând identitatea politică a partidelor de extrema stângă mai aproape de cea a social-democraților în timpul anilor '60, în același timp împingându-i pe social-democrați

înspre pozițiile centriste, social-liberale, asociate cu „A Treia Cale" sau „Noua" Democrație Socială (Callaghan 2000; Rhodes 2000; Glyn 2001; Green-Pedersen și Kerberger 2002; Hall 2002; Clift 2002; Blyth 2002; Jessop 2003; Paterson și Sloam 2006; Lavelle 2013).

Într-adevăr, unele dintre cele mai importante privatizări, reforme de dereglementare sau programe de condiționare a ajutoarelor sociale de o contribuție în muncă au fost introduse de partidele pretins social-democrate, care s-au lăsat influențate de economiști și think-tank-uri neoliberale (Pautz 2012). Această corupere ideologică a creat o problemă de credibilitate. După cum s-a exprimat un analist atent al problemei, „social-democrația europeană se suprapune atât de strâns sistemului care e în criză, încât nu mai este deloc în poziția de a oferi o alternativă la el" (Ryner 2010: 555).

Sindicatele nu s-au descurcat nici ele mai bine, iar asta nu din cauza lipsei sprijinului public sau a ideilor. Sondaje la nivel european arată că o majoritate consistentă a europenilor percep nevoia de sindicate puternice care să le protejeze interesele.[4] Dar ele arată, de asemenea, că aceste percepții erau cele mai pozitive acolo unde regimul instituțional care guvernează activitățile sindicatelor era cel mai puternic (Turner și D'Art 2012). În 2008, spre deosebire de social-democrați, sindicatele nu erau la fel capturate de neoliberalism, iar cele mai multe dintre ele au propus o alternativă clar keynesiană la austeritatea neoliberală și la reformele structurale.

Dar, în comparație cu perioada de după Marea Depresiune, forța de muncă europeană contemporană se găsea într-o poziție mult mai slabă. În afara Scandinaviei și Belgiei, dezindustrializarea și legislația neoliberală referitoare la relațiile industriale au dus la o prăbușire pan-europeană a numărului de membri de sindicat. Mai mult, cooptarea în procesele de financiarizare, prin intermediul

[4] Și totuși, tocmai acest regim instituțional este cel care a fost slăbit de reformele de dinaintea crizei, tendință care a continuat și în timpul crizei (Peters 2012; Epstein 2014).

implicării sindicatelor în fondurile de pensii tot mai transnaționale (Ebbinghaus 2011; Esping-Andersen 2013; Gospel *et al.* 2014), le-a slăbit hotărârea de a merge prea departe în contestarea *statu quo*-ului. Dacă în timpul anilor '30 și/ sau '40 sindicatele și partidele politice care le susțineau revendicările formau coaliții puternice, capabile să facă presiuni pentru schimbarea paradigmei economice dominante, la sfârșitul anilor 2000 legăturile sindicatelor cu partidele fuseseră deja mult slăbite și, cel mai important, identitatea ideologică a partidelor social-democrate și creștin-democrate fusese amplu remodelată de ideile neoliberale (Piazza 2001). În sfârșit, spre deosebire de anii '30, în 2008 influența sindicatelor fusese deja slăbită de veștejirea stângii radicale, a cărei putere electorală fusese subminată, paradoxal, de inegalitatea crescândă (Visser *et al.* 2014).

Acești factori au creat o situație în care, în ciuda protestelor de stradă adesea impresionante pe care erau în măsură să le organizeze în capitalele naționale, sindicatele s-au dovedit a fi neajutorate în a împiedica „reformele structurale" care au slăbit și mai tare poziția lor în raport cu capitalul (Fishman 2012; Stoleroff 2013; Ban 2013b). De asemenea, chiar în timp ce amplasamentele puterii se mutau din capitalele naționale în Bruxelles și Frankfurt, sindicatele au temporizat dezvoltarea de forme transnaționale de mobilizare anti-austeritate, rămânând cantonate în agende interne. O cercetare recentă a puținelor evenimente cu adevărat pan-europene co-organizate de sindicate, a descoperit că acestea erau surprinzător de puține, discontinue și lipsite de persistență (Pianta și Gerbaudo 2013).[5] De o importanță critică în acest sens este faptul că puternicele sindicatele din sectorul industrial german

---

[5] Printre astfel de evenimente se numără: protestul Global Change din 15 octombrie 2011; protestele Blockupy Frankfurt din mai 2012 și 2013; Forumul 10+10 de la Florența din noiembrie 2012; greva/ ziua de acțiune europeană convocată de Confederația Europeană a Sindicatelor pe 14 noiembrie 2012; demonstrația din Bruxelles împotriva întâlnirii de primăvară a Consiliului European din martie 2013; AlterSummit de la Atena din iunie 2013.

nu au dat dovadă de solidaritate cu europenii supuși austerității Troicii (Stockhammer 2011).

Alte forme de rezistență socială nu au fost capabile să preia rolul sindicatelor. Mișcările Occupy/ Indignado declanșate de criză nu au reușit să reprezinte o contestare credibilă a reafirmării ideilor și politicilor neoliberale după 2010. În cazul Occupy, Todd Gitlin (2012, 2013) susține că protestele au reprezentat un „moment social" care nu a reușit să facă tranziția către o „mișcare socială" capabilă să canalizeze activismul în campanii pentru reforme politice și economice. Tensiunea centrală identificată de Gitlin este sciziunea considerabilă dintre o „mișcare internă" a unor activiști dedicați principiilor anarhiste și o „mișcare externă" a sindicatelor și organizațiilor liberale non-profit, precum MoveOn. Aceste două grupuri au cooperat, dat fiind că mișcarea internă a oferit energie și atenție cauzelor sindicatelor muribunde, în timp ce grupurile mișcării externe au furnizat resurse materiale și i-au raliat pe membrii lor. Însă ostilitatea nucleului intern față de orientarea grupurilor externe către politica electorală și organizarea ierarhică a alimentat ceea ce Gitlin numește „fobia cooptării" și, în consecință, mișcarea externă a fost ținută la distanță. Cuplată cu intențiile mișcării externe față de anul electoral și aversiunea ei față de „dezordinea participativă" a taberelor Occupy, această precauție s-a dovedit a fi profund limitativă, imediat ce spațiile pentru un protest unificat au fost dispersate (Gitlin 2013: 21-22). Sciziunea a ajuns de nedepășit și, după o scurtă revenire de 1 mai 2012, mișcarea Occupy a dispărut.

Fragmentarea internă identificată de Gitlin contribuie la principala limitare a mișcărilor globale Occupy și Indignado: un eșec de a concilia impulsul expresiv – indignarea, entuziasmul și afirmarea colectivă – cu obiective strategice și cu structura organizațională, după ce taberele cele mai importante au fost evacuate de aparatele de securitate ale statului și/ sau primăriilor. Craig Calhoun observă, în mod pătrunzător, că această transformare blocată nu a fost

rezultatul unor încercări ineficiente; mai degrabă, ea a provenit din etosul anarhist care susținea protestele și care alimenta dezinteresul, iar în unele cazuri opoziția explicită față de posibilitatea de a construi organizații, alianțe sociale și campanii viabile în afara taberelor de ocupare (Calhoun 2013: 36-37; Gitlin 2013: 22).[6] Astfel, chiar în virtutea tacticilor și principiilor lor, protestele au fost în mod necesar efemere, mai predispuse să lase urme durabile asupra culturii și memoriei publice decât asupra politicilor publice sau instituțiilor.[7]

Mai mult decât atât, atunci când descrie vectorii multipli ai posibilei influențe a Occupy Wall Street, Gitlin subliniază faptul că prea puțină din energia Occupy a fost direcționată spre încercări de contestare și reconstruire a teoriilor economice dominante, adică tocmai infrastructura ideologică a ordinii socioeconomice pe care o contestau (Gitlin 2013: 42-43). Campaniile derivate din Occupy, cum ar fi mișcarea Strike Debt, au optat pentru favorizarea tacticilor acțiunii directe (de exemplu, cumpărarea și anularea datoriilor medicale ale unor persoane cu probleme) față de elaborarea unui efort în spațiul academic pentru discreditarea aspectelor distructive din punct de vedere social ale teoriilor economice neoliberale.

---

[6] Gitlin scrie despre nucleul interior al mișcării că „nu voia politici diferite; voia un mod de viață diferit; sau, mai exact, el voia să *fie*, în funcționarea lui zilnică, în democrația lui directă și în furnizarea de servicii, acel mod de viață" (Gitlin 2013: 8).

[7] Mișcarea Occupy din SUA s-a bucurat de un volum anormal de mare de acoperire în media; de exemplu, protestele din 1999 împotriva OMC au primit mai puțin de 10% din acoperirea primită de protestele Occupy în primele lor două luni. Opinia publică a reflectat creșterea atenției media, dat fiind că sondajele arătau că în decembrie 2011, 66% din public credea deja că există conflicte „foarte puternice" sau „puternice" între bogați și săraci, reprezentând un salt de 19% față de 2009. Unii au susținut că această schimbare a influențat rezultatul alegerilor prezidențiale din 2012, dat fiind că Mitt Romney, care își câștigase averea în sectorul financiar, s-a luptat să depășească percepția că el întruchipa acel „1%". Observații similare pot fi făcute despre victoriile SYRIZA în alegerile legislative grecești din 2012, care au venit după doi ani de proteste anti-austeritate intensificate, ca și despre alegerile municipale proeminente din New York, unde inegalitatea a fost piesa centrală a campaniei reușite pentru primărie a lui Bill de Blasio.

MAREA RECALIBRARE ÎN EST

În general, criza a accentuat tendințe deja existente în capitalismele pe care țările din Europa de Est le-au edificat după 1989. Îi avem mai întâi pe baltici, unde modelul liberal s-a reîncarnat în forme radicalizate, apropiate de aspirațiile libertarienilor, adică dreapta dură a liberalismului economic. În raport cu Europa Centrală, în aceste țări bugetul public e anemic și democrația este în același timp cel mai puțin liberală (excluderea minorității ruse) și cel mai puțin socială (pedepsirea celor necompetitivi din punct de vedere economic, printr-un stat social costeliv). Aici austeritatea s-a făcut în formele ei cele mai antisociale.

Mergând spre vest, avem țările Vișegradului, unde compromisul între piață și solidaritate e mai pronunțat și unde se vorbește de un liberalism economic redistributiv, deși în Ungaria acesta a început să capete forme ce amintesc mai degrabă de fascism social combinat cu neoconservatorism. În Cehia, Polonia și Ungaria găsim cheltuieli sociale la nivelul țărilor mai sărace din vechea UE, făcând ca democrația să se bazeze pe compensarea celor necompetitivi, dar nu pe includerea celor ce-și vând munca, decizia economică fiind aici închisă sindicatelor. Spre deosebire de rahiticele bugete publice baltice, punga statelor Vișegradului este proporțional mai mare, aproape jumătate din PIB.

Mergând spre sud, găsim modelul neocorporatist sloven, cu un buget public masiv, unde competitivitatea economică merge mână în mână cu incluziunea socială a celor slabi și cu compromisul contractual între capital și munca sindicalizată. Un fel de clonă a capitalismului negociat specific Austriei. Mergând mai departe tot spre sud, în Romania și Bulgaria, dăm de un capitalism eclectic. Aici sistemul fiscal, bugetul public exprimat ca procent din PIB și mărimea statului social sunt de tip libertarian. La fel ca la baltici, în România și Bulgaria este adesea nevoie de FMI pentru a opri ofensivele de eviscerare a statului prin politici fiscale

specifice dreptei economice fundamentaliste sau, pur și simplu, prin retragerea strategică a aparatului fiscal din anumite părți ale economiei. Sănătatea, învățământul, asigurările sociale sunt grav subfinanțate și parțial privatizate. Până la începutul anilor 2000, se puteau întâlni insule de neocorporatism și reglementări de muncă favorabile angajatului (aflate însă sub constantă amenințare), o brumă de servicii sociale universaliste încă nedemolate, câteva politici macroeconomice uneori neortodoxe. Însă criza a dus la eliminarea acestor caracteristici, România și Bulgaria apropiindu-se de radicalismul neoliberal din țările baltice, fără a avea însă capacitatea instituțională mai mare a unei țări ca Estonia.

Ce ne spun cifrele despre atractivitatea acestor modele de capitalism din punct de vedere al raportului între creștere și sărăcie? Per total, modelul libertarian dădea cele mai mari rate de creștere și avea cele mai mici rate de îndatorare publică înainte de criză. Înainte de criză, modelul balcanic arăta și el bine din punct de vedere al creșterii. Însă și modelul neocorporatist a crescut viguros, stabil și cu o modestă datorie publică. Actuala criză a arătat însă că la baltici era vorba de o creștere bazată pe datorie privată, speculație imobiliară și financiarizarea economiei. Un balon de săpun, care până deunăzi era dat ca model de reforme. Criza a trimis modelul libertarian baltic în vria cea mai dramatică, rata colapsului economic bătând anul trecut spre 20%, nivel neatins de nimeni altcineva în regiune. Prin contrast, slovenii au trecut prin criză fără prea mult dramatism, fără să-și demanteleze statul social și fără să atace puterea sindicatelor. Chiar dacă balticii și balcanicii vor recupera în mai puțin de un deceniu, modelul lor de creștere nu era foarte competitiv și instituia cele mai severe forme de represiune socială. Ca urmare a cheltuielilor sociale reduse, în jur de 20% dintre baltici trăiau într-o sărăcie la fel de dickensiană ca vecinii lor balcanici, cu ale lor economii mai instabile și mai oligarhizate.

Spre deosebire de modelul baltic și de cel balcanic, liberalismul redistributiv al Vișegradului a avut rate de creștere mai modeste,

dar mai constante. Cu excepția Ungariei, țările care au adoptat acest model au trecut prin criză cu scăderi mici de PIB. Polonezii chiar au evitat-o. Ceva mai circumspecți față de fundamentalismul pro-piață, au edificat societăți mai puțin brutale cu săracii. Cehii și slovenii au construit state sociale ce au contribuit la reducerea sărăciei (care afectează în jur de 10% din populație), aproape ca în invidiata Scandinavie. Ungurii nu au fost nici ei departe, dar au făcut-o pe datorie. Așadar, chiar în condiții de capitalism, politicul poate reduce sărăcia la niveluri aproape nordice sau o poate duce spre lumea a treia, fără ca această dinamică să afecteze prea mult competitivitatea economică propriu-zisă.

Dacă ne uitam apoi la dinamica producției industriale, aflăm că modelul libertarian este cel care dezindustrializează masiv și are rata cea mai mică de exporturi complexe. Este un model care îți oferă o economie apropiată de cea a țărilor puțin dezvoltate, unde economia se bazează pe o producție bazată pe resurse primare și forță de muncă puțin calificată. În medie, modelul neoliberalismului redistributiv este de zece ori mai performant din acest punct de vedere decât modelul libertarian. Modelul neocorporatist este, la rândul lui, net superior celui libertarian, deși experimentele neoliberale făcute de dreapta slovenă aproape că au dus țara în faliment. Din date reiese că, singure, investițiile inflexibile au rezultate mai slabe decât atunci când sunt combinate cu subvenții deștepte. Lucru pe care cehii l-au învățat rapid, în ciuda istericalelor libertariene ale lui Vaclav Klaus. În fine, spre deosebire de baltici, prin investiții străine, românii și bulgarii au reușit o mică reindustrializare și chiar o creștere a gradului de complexitate al exporturilor în ultimul deceniu, dar nici aici guvernele nu s-au ferit să redistribuie ceva subvenții indirecte marilor multinaționale considerate strategice. Departe de a fi un joc cu sumă zero, relația dintre stat și capital privat, precum și cea dintre intervenționism și eficiență este mult mai complicată.

CONCLUZII

În 2008, mulți se așteptau ca indignarea larg răspândită și dislocarea economică provocate de criza financiară să ducă la înlocuirea paradigmei neoliberale în politicile publice. În schimb, anii următori au adus doar o recalibrare care a limitat și a lărgit deopotrivă spectrul neoliberalismului, mărturie a adaptabilității sale la evoluțiile adverse, politice și economice.

Pe de o parte, criticii neoliberalismului au fost uluiți să asiste la salvări publice de miliarde de dolari ale unor instituții financiare „prea mari pentru a falimenta", pachete de stimulare monetară și introducerea de bariere pentru fluxurile transnaționale de capital financiar (Blyth 2013; Gallagher 2014). Instituțiile care reglementau finanțele internaționale, precum Forumul de Stabilitate Financiară, au suferit o transformare radicală a gândirii lor referitoare la reglementarea macro-prudențială (Baker 2013b). După decenii de tăcere în *mainstream*, discuțiile despre flagelul inegalității de venituri au devenit *mainstream* în bastioane ale neoliberalismului precum FMI sau Banca Angliei. După ce a lăudat cartea lui Thomas Pikkety, *Capitalul în secolul al XXI-lea*, un director al FMI a concluzionat că, în locul vechiului interes față de creștere economică, subiectul „distribuirii produsului creșterii va fi cel care va modela natura economică și politică a societății în următorii 25 sau 50 de ani."[8] Mai mult, directorul executiv al Fondului a supralicitat, declarând că inegalitatea crescândă pune în pericol democrația însăși.[9] După cum s-a exprimat un critic acerb al FMI, acest revizionism pare a

---

[8] Vezi http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/2014/06/books.htm; pentru cercetarea FMI asupra inegalității, vezi Ostry și Berg 2011.

[9] Potrivit directorului executiv Christine Lagarde, „o mai mare concentrare a prosperității ar putea – dacă nu e ținută sub control – chiar să submineze principiile meritocrației și democrației. Ar putea submina principiul drepturilor egale"; vezi *The Guardian*, 27 mai 2014.

fi parte a unui „interregn plin de posibilități de evoluție" (Grabel 2011).

Cert este, însă, că transformările așteptate au fost modeste – chiar și atunci când au existat deschideri, ele s-au dovedit a fi de scurtă durată. Nu numai că politicile fiscale keynesiene au fost anulate după 2010, dar programele de austeritate ulterioare au fost apărate în capitalele europene cu argumentul controversat că austeritatea duce la creștere (Blyth 2013). Spre deosebire de „keynesianismul de zece luni" care a urmat imediat după criza Lehman (Blyth 2013), începând cu 2010 austeritatea a devenit permanentă și constituționalizată prin acorduri la nivelul UE, de genul Pactului de Stabilitate Fiscală. În acest mod, politica fiscală, o temă care se află chiar în centrul politicii democratice înseși (Levi 1988), a fost înlăturată categoric din spațiul de deliberare democratic, aruncând o umbră lungă asupra democrației occidentale, care până ieri oferea modele de manual țărilor trecute prin experiențe autoritare recente (Schmidt 2013; Blyth 2013; Streeck și Schafer 2013; Culpepper 2014).

Aprofundarea programului neoliberal a avansat și pe alte fronturi, radicalismul intelectual inițial conturând dezbaterile despre reglementarea financiară în primele stadii ale crizei (Mügge 2006; Mügge 2011; Mügge 2014; Baker 2013a; Moschella și Tsingou 2013). În loc să fie o sursă a unei reînnoiri industriale sustenabile, capabile să atace tragedia șomajului persistent (mai ales la tineri), discursul despre „reformele structurale" a devenit un fel de plasă de camuflaj al continuării demontării drepturilor angajaților și slăbirii pe mai departe a sindicatelor. Într-adevăr, multe țări vest-europene au suferit un val fără precedent de privatizare și marketizare a asistenței medicale și sănătății, val care amintește de experiența Europei postcomuniste (Meardi 2012; Fraser *et al.* 2013; Hermann 2014). În schimb, cu excepția câtorva inițiative unilaterale, evitarea impozitării cu ajutorul paradisurilor fiscale

a continuat în mare parte neabătut, mai ales în Europa (Palan și Wigan 2014; Wigan 2014).

Fără doar şi poate, în spatele acestei consolidări prin recalibrare a capitalismului neoliberal se afla conservatorismul elitelor economice, hotărâte să-și apere privilegiile. Însă ceea ce apare mai puțin în discuțiile curente este faptul că mecanismele prin care interesele acestei clase sociale dominante se realizează în politică include transformarea unor teorii economice în ideologia dominantă a sferelor în care se elaborează politicile socioeconomice. Lucrurile au stat altfel după Marea Criză din 1929 și după al Doilea Război Mondial, perioada când economia neoclasică, baza ideologică a capitalismului liberal, era eliminată de gândirea economică keynesiană. Această schimbare de paradigmă nu a fost însă rezultatul unor deliberări relaxate la vârful elitelor conducătoare. Alianța dintre partidele politice cu agendă socială, sindicalism și alte mișcări sociale a primit întăriri din partea unei noi generații de economiști formați de revoluția keynesiană. Rezultatul a fost o hegemonie intelectuală progresistă, căreia lumea îi datorează capitalismul cu față umană – sau „încastrat social", cum îi spunea Karl Polanyi –, în care interesele capitalului erau mediate politic de interesele salariaților într-o măsură fără precedent în istorie (Ruggie 1982; Helleiner 1996; Blyth 2002; Blyth 2013; Judt 2010). Practic, tensiunea inerentă între capitalism și democrație părea să se rezolve prin armistițiul cunoscut drept „cei treizeci de ani glorioși". După cum scria Streeck, „istoric vorbind, capitalismul democratic este un fenomen recent. El a devenit ferm instituționalizat ca regim politic doar după 1945, sub hegemonia internațională a New Deal-ului din Statele Unite și, în Europa, a tradițiilor social-democrate" (Streeck 2013: 144).

Acest capitol a arătat că niciuna dintre aceste condiții nu a fost instituită după Marea Recesiune și, în consecință, infrastructura instituțională care a difuzat și consolidat neoliberalismul în timpul celor trei decenii postbelice de liberalism încastrat a acționat acum

ca zid de protecție al lui. El începe prin a arăta modul în care o schimbare de paradigmă a devenit mai dificilă, dată fiind puterea structurală pe care investitorii transnaționali în obligațiuni suverane o au față de state și societăți. Dar, de vreme ce istoria economiei politice capitaliste este presărată cu episoade în care statele și societățile s-au revoltat împotriva pieței de obligațiuni statale prin intrare în incapacitate de plată, distrugere a datoriei prin inflație sau impozitare a bogăției, următoarea secțiune discută motivele pentru care furtuna de proteste ale cetățenilor a fost însoțită de mai mult, nu de mai puțin neoliberalism.

Pentru a simplifica, cei care aveau acces la sfera politică aveau prea puțină credibilitate și niciun fel de idei economice alternative (social-democrații). Cei care îi reprezentau pe unii dintre cei care pierduseră cel mai mult din cauza crizei aveau idei economice alternative, dar prea puțină influență asupra sferei politicilor publice (sindicatele). În sfârșit, cei care întruchipau cel mai mult indignarea populară față de mecanismele capitalismului neoliberal (mișcările Occupy/ Indignado) au fost incapabili să creeze coaliții mai largi sau să propună coaliției dominante un program alternativ de politici publice. Numai odată cu apariția de partide politice ieșite din aceste mișcări sociale, partide capabile să traducă furia în agende politice clare într-o masă critică de țări capitaliste, vom putea vorbi de emergența unui subiect politic emancipator la modul concret. Dacă acest lucru nu se va întâmpla, va rămâne valabilă vorba unui critic recent al noului capitalism ieșit din criză:

> „Este posibil ca neoliberalismul să-și fi pierdut încă una dintre cele nouă vieți în Marea Recesiune din 2008-2009. Dar el este încă foarte prezent. [...] În virtutea unui model consacrat deja până în anii '70, crizele au servit în mod repetat drept momente de (re)animare și reînnoire pentru proiectul neoliberal, iar Marea Recesiune nu face excepție. În loc ca această criză să vestească moartea neoliberalismului, este

posibil să asistăm la alt moment de inflexiune al proceselor de mutație ale neoliberalizării." (Peck *et al.* 2012: 265)

În acest proces de recalibrare transnațională a capitalismului, România a experimentat noi forme de fundamentalism de piață, dar și de redistribuire a bogăției naționale înspre rețelele neofeudale și acționarii corporațiilor multinaționale și locale, ce domină economia și agricultura românească. În loc de recalibrare, în transformările induse de criză s-a cimentat un capitalism neoliberal de dependență, predispus la a asigura creștere economică volatilă, în paralel cu regres social și de mediu pe mai toate palierele.

Epilog
Dependența neoliberală

IEȘIREA DIN DEPENDENȚĂ ȘI DEZVOLTAȚIONISMUL

Inspirată de lucrările de pionierat ale economistului român Mihail Manoilescu, în anii postbelici, teoria dependenței sugera că dezvoltarea economică avea șanse minime în țările în curs de dezvoltare în lipsa adoptării unor politici industriale inteligente, care să creeze o bază industrială capabilă să facă față competiției cu țările centrului capitalist global. În forme mai mult sau mai puțin radicalizate, această perspectivă a dat naștere dezvoltaționismului, un corp de idei în centrul căruia se afla ideea dezvoltării industriale cu ajutorul tehnicilor dirijiste și protecționiste, menite a asigura supraviețuirea capitalismului local în condițiile competiției internaționale, prin susținerea în ritm alert a investițiilor interne.

Așa cum am arătat în introducere, nu toate modelele de dezvoltare inspirate de această teorie au reușit să se rupă de periferie sau să se apropie sensibil de eliberarea de blestemele acesteia. Cel mai mare succes l-au avut dictaturile de dezvoltare din Coreea de Sud, Singapore și Taiwan, la polul opus aflându-se India și Nigeria, cazul Braziliei fiind unul de succes intermediar. Consensul studiilor serioase pe această temă (Evans 1995; Chibber 2003; Kohli 2004; Wade 1990; Amsden

1992) arată că acolo unde statul nu a avut suficientă autonomie de gândire și acțiune în raport cu capitaliștii care beneficiau de aceste politici, lăsându-se capturat de aceștia, rezultatul a fost stagnarea de tip indian. Acolo unde acest lucru s-a întâmplat, rezultatul a fost migrația de la periferia la centrul economiei mondiale, Coreea de Sud fiind, în acest sens, cazul clasic. În scenariul cu stat slab și capitaliști puternici, tipic multor state africane și latino-americane, după unele succese inițiale, protecționismul și subvențiile au întărit doar privilegiile capitaliștilor locali, plafonând dezvoltarea industrială și accentuând polarizarea socială. Prin contrast, în scenariul cu stat puternic care condiționa protecția firmelor locale de performanța lor în competiția mondială, prosperitatea capitaliștilor locali nu era garantată de simplul fapt că aveau cetățenia statului, trebuind să se conformeze an de an țintelor de performanță stabilite de birocrația statală (care le ținea spatele cu subvenții, protecționism selectiv, condiționat și temporar, garanții de credite și așa mai departe).

Însă nu orice formă de putere a statului a ajutat deperiferalizarea, ci numai ceea ce literatura de specialitate, de la Peter Evans încoace, numește „autonomia încastrată". Acest concept se referă la situația în care birocrația statală din agențiile de dezvoltare are mandate legate strict, cu ținte de dezvoltare industrială pe termen mediu și lung. Acești tehnocrați ai dezvoltării erau, în același timp, suficient de apropiați de capitaliști pentru a le înțelege prioritățile, dar erau și suficient de motivați pecuniar și social să nu devină simpli agenți ai capitalului privat, putându-l disciplina în cazul în care capitaliștii nu atingeau țintele de complexitate tehnologică sau de export promise.

Economiștii neoliberali ai anilor '80 puși pe demantelarea acestor sisteme aveau dreptate când spuneau că economiile mai deschise din Asia de Est au avut o performanță superioară economiilor mai închise din alte periferii, însă, lipsiți de o teorie a relațiilor dintre stat și societate, erau incapabili să vadă, în această poveste, cruciala importanță cauzală a autonomiei încastrate a statului.

DEZVOLTARE DEPENDENTĂ SUB NEOLIBERALISM

Deși cadrele globalizării neoliberale (comerț liberalizat, puterea sporită a piețelor de capital eliberate de controalele pe fluxuri financiare transfrontaliere etc.) sunt mult mai constrângătoare decât cele pe care cazurile de succes din Asia le-au cunoscut în perioada lor de creștere spectaculoasă, dependența nu duce neapărat la subdezvoltare nici în epoca neoliberală în care trăim (Gallagher 2005). Însă este adevărat că ea nu duce la genul de dezvoltare care să facă posibilă ieșirea din periferie și, cu atât mai puțin, progresul social în cadrele economiei de piață capitaliste (Gallagher și Zarsky 2007). Rezultatul este un blocaj în niveluri mediocre de sofisticare economică, a căror valoare adăugată redusă poate asigura cel mult îmbunătățiri modeste ale standardului de viață al ansamblului societății.

Condiția de dependență este una în care societatea nu beneficiază de impozitarea și redistribuirea bogăției generate de inovația tehnologică, trăind din activități cu valoare adăugată mult mai redusă, cum ar fi asamblarea produselor inovate în alte țări. O țară prinsă în constrângerile globalizării neoliberale se poate dezvolta atâta timp cât iese din faza exportului „pe lohn" și asigură un nivel ridicat al investițiilor străine directe în sectoare relativ complexe, precum automobilele, electronica etc. Teoretic vorbind, atâta timp cât relațiile dintre stat și societate sunt de așa natură încât statul redistribuie prin impozitare o parte din bogăția creată de acest model de dezvoltare, rezultatul nu trebuie să fie neapărat un regres continuu pe frontul drepturilor sociale sau pe cel al raportului dintre clase.

Statistic vorbind, economiile dependente industrializate de genul țărilor Vișegrad au avut ritmuri de creștere destul de robuste și, în general, au oprit declinul serviciilor publice, asigurând cetățenilor lor niveluri de trai modeste în raport cu așteptările și potențialul lor, dar net superioare celor ce trăiesc în alte periferii globale.[1] În ciuda

[1] Pentru o analiză comparativă, vezi Haggard și Kaufman 2008; Cook 2013.

politicilor sociale neoliberale[2] și pe alocuri de-a dreptul postfasciste (Tamás 2014), calitatea vieții celor aflați la baza piramidei sociale în aceste țări este superioară omologilor din țările BRICS sau din periferia sudică a SUA. De asemenea, standardele de viață de la care s-a plecat în 1989 erau mult mai înalte în țările Vișegrad, evitându-se colapsul social din zona fostei URSS.

Cum s-a ajuns, însă, la acest tip de dezvoltare dependentă? Difuzarea teoriilor economice neoliberale în clasa politică după 1989 a facilitat acest lucru, blocând imaginarea unor scenarii de dezvoltare alternative. Conform acestor teorii, în lipsa unor niveluri adecvate de investiții interne, salvarea nu putea veni decât de la capitalurile externe, care să construiască noi nișe de avantaj comparativ în regiune, în condițiile adoptării de politici macroeconomice și structurale conservatoare dorite de investitorii străini. Condiționalitățile instituțiilor financiare internaționale, lipsa unei burghezii naționale suficient de dezvoltate și dificultățile experimentelor neodezvoltaționiste din țări ca România, au facilitat traducerea în practică a acestor idei.

În aceste condiții politice, scenariul dorit a fost construirea unui capitalism național inserat în lanțuri globale de producție și investiție. Într-un studiu publicat în cea mai venerabilă revistă de științe politice, *World Politics*, Andreas Nölke și Arjan Vliegenthart au arătat că, în cadrele globalizării neoliberale, economiile industrializate dependente din Europa Centrală și de Est și-au asigurat o nișă sub forma producției de bunuri relativ complexe și durabile. Acest avantaj comparativ a fost obținut prin crearea de complementarități instituționale între existența unor angajați calificați și ieftini și transferul foarte rapid de inovații tehnologice prin intermediul firmelor multinaționale, care constituie cea mai mare parte a capitalului productiv din regiune.

Integrarea în aceste rețele transnaționale de industrii complexe explică în mare măsură situația economică superioară pe care țările Vișegrad o au în raport cu țări cândva la fel de industrializate,

[2] Pentru o analiză a diversității rezultate din aceste reforme, vezi Aidukaite 2011.

cum ar Ucraina. Însă această superioritate relativă ascunde multe vulnerabilități. Mai întâi, întregul eșafodaj depinde de fluxuri relativ constante de investiții străine directe, ceea ce face ca aceste economii să fie mult mai dependente de deciziile luate de capitalul multinațional decât alte tipuri de capitalism, de genul capitalismului liberal sau al celui coordonat. Aceasta înseamnă mai întâi vulnerabilitatea agendei sociale generate mai peste tot de democrație în fața cerințelor capitalului multinațional. Căci pentru a menține atractivitatea economiei în condițiile capacității instituționale modeste a statului de a asigura alte surse de atractivitate sau de a genera capacitatea adecvată locală de a investi și inova, singura opțiune rămasă este ținerea sub control a costului muncii prin (a) continuarea mutării poverii fiscale dinspre capital spre muncă și consum, (b) eliminarea treptată a instituțiilor care pot mări costurile capitalului augmentând salariile și echilibrând raportul dintre patron și angajat, cum ar fi sindicatele și instituțiile de dialog social, și (c) înăsprirea accesului la ajutoare de șomaj și la servicii sociale. Crizele balanței de plăți pot oferi ancora externă necesară acestor măsuri, îndeosebi prin deflația internă obținută de recurgerea la austeritate prin tăierea de cheltuieli publice, care atrag cu ele comprimarea salariilor. În acest context, afirmația că statul capitalismului dependent devine un fel de agenție de garantare a dreptului de a fi exploatat pare tot mai puțin hiperbolică.

În al doilea rând, alimentat fiind de ideologia neoliberală, statul capitalismului dependent își poate imagina numai cu mare greutate scenariul dezvoltaționist de tip asiatic, în care autonomia încastrată a tehnocrației asigură integrarea investițiilor străine într-o strategie națională de antrenare a resurselor de inovație locală în cadrele capitalului local. Și chiar dacă și-ar putea imagina acest scenariu, îi va fi greu acestui stat – șubrezit de austeritate fiscală și de decenii de ideologie antistat în propriile sale rânduri – să se doteze cu genul de meritocrație dezvoltaționistă și agenții de dezvoltare de care a beneficiat și beneficiază o parte a Asiei de Est. Prin urmare, în cel mai bun caz, statul capitalismului dependent poate ținti subvențiile,

scutirile de taxe și garanțiile de credite ce țin de politica industrială orientată către investițiile străine în inovație și producție din sectoare relativ complexe, ca parte a unei strategii de a urca economia pe scala complexității industriale. Deși poate fi considerată o strategie mai luminată decât retragerea din economie, în virtutea principiului fundamentalist „lăsăm piața să taie în carne vie", această decizie de redistribuire a bogăției spre capitalul cu valoare adăugată mare va fi o simplă compresă pe rana acumulării decalajelor în lipsa unor sisteme publice de sănătate, educație și cercetare finanțate și organizate adecvat. Dezvoltarea complexă cu o populație tot mai expusă riscurilor medicale, cu acces la educație de calitate tot mai legat de originea de clasă și cu o finanțare publică tot mai redusă a cercetării nu este decât o himeră demnă de colecțiile ideologice nouăzeciste despre armonia perfectă dintre capitalismul neoliberal și democrație.

În al treilea rând, această creștere dependentă e foarte volatilă. Motivul este că dependența extremă de deciziile capitalului multinațional face ca acesta să acționeze ca o curea de transmisie între crizele economice internaționale și situația socioeconomică internă. Căderea abruptă a creșterii în piețele de export înseamnă presiune de a reduce și mai mult costul muncii, pentru a menține atractivitatea față de investitorii străini deprimați de criza cererii externe. La rândul lor, crizele financiare internaționale pot duce la riscul retragerii masive de active financiare de către băncile străine care controlează sistemul financiar local. Riscul drenării sistemului financiar poate fi oprit doar cu costul umflării datoriei publice, prin costisitoare acorduri internaționale care să le garanteze băncilor tentate să plece oportunități de profit rezultate din comerțul cu creanțele statului.

După deturul său din anii 1990, în anii 2000 România a început să conveargă cu modelul de capitalism dependent din țările Vișegrad, păstrând însă elemente liberale care o apropie mai mult de neoliberalismul pur și dur din țările baltice.

INVESTIȚII DEPENDENTE

Literatura de specialitate arată că, spre deosebire de alte variante de capitalism, economiile de piață dependente (EPD) sunt importatoare masive de capital. Cu alte cuvinte, sursa primară a investițiilor în această variantă de capitalism sunt investițiile străine, nu bursa, ca în economiile de piață liberale (EPL), sau băncile locale, ca în economiile de piață coordonate (EPC). Această caracteristică dă acestui tip de capitalism un nivel mai ridicat de dependență externă față de ciclurile economice străine decât în EPL-uri sau EPC-uri.

Privită din avion, România nu face excepție și nu mai este blocată în capitalismul de tip „cocktail" (mix de liberalism, etatism și coordonare), capitalism specific anilor 1990 și începutului anilor 2000, analizat pe larg de Lucian Cernat[3]. Există motive destul de bune pentru a crede că, dată fiind lipsa unui capital local suficient și adaptat competitivității internaționale, precum și lipsa unei administrații statale animate de proiecte de dezvoltare pe termen lung și dotate cu capacitatea instituțională de a face acest lucru, economia românească s-ar fi putut găsi într-o formă de dependență chiar mai lipsită de speranță. O scurtă privire la Ucraina sau Macedonia ne poate da o idee în acest sens, iar viitoare cercetări vor stabili mai precis scenariile alternative.

Între 2002 și 2010, nu mai puțin de 106 miliarde de euro au intrat în România, reprezentând investiții străine directe (ISD) și fluxuri financiare, ceea ce a contribuit la triplarea creșterii PIB-ului. Mai exact, de la 10% din PIB în 2000, ISD au crescut la aproape jumătate din PIB în 2010, creștere care a jucat un rol esențial în formarea capitalului brut. Practic, pentru fiecare miliard de creștere a PIB, economia a primit 1,4 miliarde în investiții străine.

---

[3] Vezi Cernat 2006.

Indicatori de bază ai României și ai altor capitalisme dependente

	Totalul intrărilor de ISD ca procent din PIB (2010)	ISD ca procent din formarea capitalului brut (2008)	Creditul intern către sectorul privat ca procent din PIB (2008)	Capitalizarea bursieră a companiilor listate (2007)
Ungaria	71	22	69	35
Republica Cehă	67	13	50	40
Slovacia	58	20	44	8
Polonia	41,2	14	49	48
România	43,9	20	45	26

Surse: Totalul intrărilor de investiții străine directe ca procent din Produsul Intern Brut (1990-2010), Unitatea de Comunicare și Informare a UNCTAD, baza de date FDI/TNC

Dependența de capitalul transnațional este și mai evidentă dacă ne uităm la ponderea acestor capitaluri în exporturi. În mod evident, România aparține taberei EPD, dar cu câteva amendamente. Cel mai important, ar trebui să distingem între două categorii de EPD-uri: EPD-uri mici de export, în care exporturile reprezintă 80% din PIB (Republica Cehă, Slovacia, Ungaria), și EPD-uri de mărime mijlocie, în care acestea reprezintă între 30% și 40%, dinamica cererii interne jucând un rol mai important (Polonia și România). Asta înseamnă că, în acestea din urmă, care sunt mai puțin dependente de piețele de export, managementul investițiilor interne și al consumului este esențial. Acestea sunt și cele două aspecte vitale în care România pare mai vulnerabilă decât Polonia, date fiind statul și băncile mai slabe ale țării.

Asemenea unei EPD tipice, industria constituie o mare parte a PIB-ului României, iar perspectivele sunt destul de bune. De exemplu, între 2004 și 2008, ritmul de creștere al cifrei de afaceri – sau al totalului vânzărilor – din sectorul industrial a fost mai mare în România nu doar comparativ cu modelele baltice liberale, ci și cu toate celelalte EPD-uri, conform datelor Eurostat din 2012. Energia, industria auto, siderurgia și industria chimică domină topul celor mai

mari 50 de firme ca mărime. Cu 21% din PIB, proporția sectorului industrial din economie plasează România mai degrabă în aceeași ligă cu Slovenia, Slovacia și Ungaria, decât cu statele baltice, mai puțin industrializate, sau cu Bulgaria. Aceasta a fost o realizare importantă, ținând cont de măsura în care baza industrială a țării fusese distrusă în timpul anilor '90 sau de gradul de dezindustrializare din Ucraina, Moldova sau Balcanii de Vest (mai puțin Slovenia).

În pragul crizei din 2008, devenea tot mai clar că multinaționalele formau coloana vertebrală a economiei și că ajunseseră principalele motoare ale unei creșteri susținute de exporturi. Practic, principalul motor al creșterii din anii 2000 a fost recuperarea rapidă de productivitate, făcută posibilă de integrarea susținută de capitalul vest-european în rețelele de producție internaționale. La sfârșitul anilor 2000, companiile austriece, germane, franceze și italiene (în această ordine) erau responsabile pentru aproximativ două treimi din exporturile României. În 2011, din topul celor 100 de companii care acopereau jumătate din toate exporturile, 96 erau subsidiare ale unor multinaționale. Grație acestor investiții, exporturile au crescut vertiginos. În comparație cu anii 1990, în 2010 exporturile erau cu 600% mai mari. Iar când austeritatea din 2010 a redus cererea internă, proiecțiile de creștere au devenit strict legate de dinamica exporturilor, care, la rândul lor, erau legate de ceea ce se întâmpla cu cererea agregată tot mai volatilă a zonei euro lovite de criză (Canagarajah *et al.* 2012).

La originea acestei transformări a stat faptul că, de-a lungul anilor 2000, guvernele României au urmat asiduu o strategie de creștere care țintea transformarea nucleului economic românesc într-o linie de asamblare a marilor corporații industriale europene, în baza tezei că, în lipsa acestei integrări, nucleul s-ar fi depreciat și mai tare. În mod vital, sectorul multinațional nu doar a crescut mărimea exporturilor sau a redus ritmul dezindustrializării postcomuniste[4], ci a sporit și complexitatea lor. Rețeta

[4] În fiecare an dintre 2001 și 2008, proporția industriei din PIB a scăzut cu aproape 1% pe an, iar ocuparea industrială a continuat să scadă. Comprimarea industriei nu a reflectat o creștere în sectorul serviciilor, a cărui creștere a fost lentă, ci un *boom* al construcțiilor, care s-au mărit cu 70% și au absorbit mare parte din creșterea ocupării.

promovării acestui model de creștere nu era însă de tip *laissez faire* pură și dură, ci de intervenționism statal în favoarea capitalului industrial străin.

Este greu de crezut că aceste investiții ar fi venit de la sine. Căci nu doar reglementările pro-business și impozitele mici aduc capital, ci, ca peste tot în statele mediu dezvoltate, ele vin atrase de ajutoare de stat care țintesc sectoare de complexitate medie și înaltă, lăsând pieței activitățile primare gen textile, încălțăminte și exploatări forestiere. Drept rezultat, în 2012, România nu mai era doar o „țară de lohn". Ironia este că, la fel ca planificatorul socialist, statul român momea investitorul străin spre energie, industrie chimică, mijloace de transport, echipamente industriale, mineritul și oțelul fiind la coada listei acestor strategii statale. Textilele și încălțămintea, nișa de export de odinioară a economiei românești, au primit doar 1,4% din investițiile străine, de trei ori mai puțin decât sectorul IT[5]. Industria a atras mare parte din aceste investiții (44%), oferind salarii mici și calificări construite de învățământul dual de sub socialism.

Mașinile și piesele auto au devenit o nișă industrială românească. Atunci când Renault a anunțat că va deschide o mare unitate de cercetare și dezvoltare la Titu, lângă București, și a început angajări masive în facultățile de construcții de mașini din campusurile românești, mulți au avut impresia că mutația de dezvoltare de la asamblarea de produse occidentale la proiectarea și producerea lor pe plan local era aproape. Mai mult, în mijlocul crizei, o amplă anchetă a sute de investitori a descoperit că se aștepta ca sectoarele IT, telecom, energie și farmaceutice să contribuie substanțial la creșterea viitoare și că România era percepută în cercurile de investitori ca țară ale cărei nuclee emergente de competitivitate semnalau cu mare probabilitate continuarea dezvoltării high-tech[6].

---

[5] Marin Pana, „Un «motor» de creștere: Investițiile străine și aportul lor la economie, de la Guvernul Roman la Guvernul Boc", *Curs de Guvernare*, 30 septembrie 2012 (http://cursdeguvernare.ro/un-%E2%80%9Dmotor%E2%80%9D-de-crestere-investitiile-straine-in-ultimii-ani-si-aportul-lor-la-economie-de-la-guvernul-roman-la-guvernul-boc.html).

[6] http://www.ey.com/Publication/vwLUAssets/Attractiveness_2012_europe/$FILE/Attractiveness_2012_europe.pdf.

În termeni relativi, această transformare face exporturile româneşti destul de similare cu cele ale modelului EPD. În ierarhia complexității exporturilor alcătuită de Economic Observatory de la MIT, nivelul complexității exporturilor românești a trecut de la un nivel scăzut la începutul anilor 2000, la un loc apropiat de cel al Olandei, însă sub cel al Ungariei, Republicii Cehe sau Slovaciei. Nivelul acesta era însă mai bun decât în Bulgaria și țările baltice, precum și în fața Spaniei și Portugaliei[7]. În cadrul lumii EPD, profilul de export al României e greu de diferențiat de cel al Poloniei, în termenii complexității lor (Figurile 1-2). În schimb, țările baltice și Bulgaria au profiluri de export care le plasează în compania exportatorilor de bunuri de consum (Brazilia, Canada), a economiilor axate în mod tradițional pe producția industrială ieftină (Portugalia) sau a economiilor devastate de război (Liban, Serbia, Bosnia).

În timpul anilor 2000, România a început de asemenea să semene mai mult cu Polonia decât cu micile economii orientate spre export precum Slovacia, Republica Cehă sau Ungaria, în ceea ce privește alcătuirea fluxurilor de ISD: de trei ori mai multe investiții au intrat în bunurile de consum și în activitatea bancară decât în produsele complexe. De asemenea, dacă remitențele emigranților joacă un rol minor în EPD-uri (cu excepția Poloniei), ele au o importanță semnificativă în România (Ban 2012b).[8] Ca și în Polonia, rolul capitalului străin ar trebui amendat și de faptul că întreprinderile de stat rămân concurenți importanți în sectorul industrial; 13 companii deținute de stat sunt responsabile pentru 20% din cifra de afaceri din topul 100 al companiilor industriale, iar în termeni de active, 6 companii din top 10 sunt deținute de stat, o companie de stat (Hidroelectrica) dispunând de active de 7 ori mai valoroase decât cele ale celei mai mari multinaționale (Dacia Renault). În termenii profitului net, compania petrolieră aflată în proprietate austriacă (Petrom) este urmată de două companii energetice deținute de stat, ale căror profituri însumate sunt aproape la fel de mari ca ale restului companiilor din top 10 al

[7] MIT, The Observatory of Economic Complexity (http://atlas.media.mit.edu/rankings/).

[8] Date procesate de Myant și Drahoukopil 2011.

corporațiilor românești[9]. În sfârșit, cei mai importanți doi angajatori din sectorul economic sunt deținuți de stat (poșta și căile ferate), urmați de compania petrolieră națională, deținută de OMV-ul austriac, și de uzina Dacia, deținută de Renault, un succes pe plan internațional.

Figura 1: Ce exporta Polonia în 2010?

[9] Nu există în top 10 nicio singură companie deținută de o entitate românească privată.

Figura 2: Ce exporta România în 2010?

CAPCANA INVESTIȚIILOR DEPENDENTE

Criza izbucnită în 2008 a subliniat limitele variantei românești de capitalism dependent. După 2009, investițiile străine au scăzut de la o medie de 6 miliarde pe an la aproximativ 2 miliarde pe an, în timp ce datoria publică a crescut cu 400%, între 2008 și 2011. Odată ce vasta rețea de avantaje cu care fuseseră atrase aceste investiții a început să se restrângă, unele multinaționale și-au dezvăluit nerăbdarea și

neloialitatea. În timp ce unele doar și-au redus activitatea, ca rezultat natural al scăderii cererii în Europa Occidentală, altele (Nokia, Mechel) și-au abandonat complet operațiunile, îndreptându-se spre economii cu salarii și condiții de muncă încă și mai precare. Spre sfârșitul lui 2012, mari companii străine pentru care curentul electric subvenționat produs de hidrocentralele deținute de stat constituise motivul principal pentru a veni în România începeau să ia în calcul aceeași opțiune, odată ce liberalizarea energetică și restructurarea Hidroelectrica a început să restrângă aceste avantaje de preț[10]. Mai mult, criza fiscală a statului a determinat dezvăluirea faptului că 5 companii energetice din Europa Occidentală, care controlează rețeaua electrică, au economisit 250 de milioane de euro neinvestind în modernizarea ei[11], ceea ce a provocat perturbări importante ale furnizării de energie electrică[12].

Însă fața mai puțin optimistă a dependenței a început să iasă la lumină mai ales în zona bancară. La fel ca în țările baltice sau în Ungaria, în Romania cele mai importante decizii referitoare la finanțarea investițiilor și consumului erau luate în străinătate. Acesta era rezultatul natural al poziției dominante a subsidiarelor băncilor străine din sectorul financiar, după valul de internaționalizare bancară care a afectat „periferia" estică a UE în anii 2000.

FINANȚAREA DEPENDENTĂ

Dacă în timpul anilor 2000 băncile din „centrul" UE au făcut averi în Europa de Sud în mare parte prin intermediul unor piețe

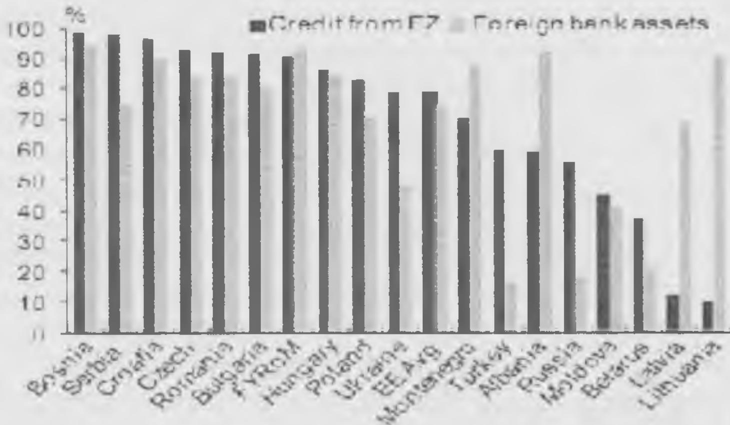
[10] Interviu cu Doru Lionăchescu, consultant, Managing Partners, *Evenimentul Zilei* (http://www.evz.ro/2012-apogeul-crizei-Stlpii-economiei-prsesc-Romnia-1008417.html).

[11] *Ziarul financiar*, 7 februarie 2012 (http://www.zf.ro/companii/cel-mai-important-proces-pentru-stat-electrica-cere-la-paris-penalitati-de-250-mil-euro-de-la-cez-enel-si-e-on-10550057).

[12] Raport al investigației întreprinse de Comisia pentru Privatizare și Administrarea Activelor Statului, nr. 816, 31 mai 2010. În arhiva autorului.

en gros care au explodat sub impulsul convergenței euro (Gabor și Ban 2013), în România și în Europa de Est, în general, ele au cumpărat pur și simplu instituțiile existente deținute de stat. Rezultatele campaniei de achiziții care a urmat au fost spectaculoase: proporția activelor aflate în proprietate străină din totalul activelor bancare a crescut la 85%. Dacă în 1998 cinci bănci de stat dețineau 71% din activele bancare, în 2008 sectorul bancar public se comprimase deja la 5,3%. Dintre cele zece cele mai mari bănci, doar două (CEC-ul, deținut de stat, și Banca Transilvania, privată) erau interne în ajunul crizei Lehman. În schimb, în 2008, subsidiarele băncilor străine aveau o cotă de piață de 89%. În categoria EPD, doar Republica Cehă afișa cifre mai mari[13]. Drept rezultat, peste 80% din creditare își are originea în zona euro.

Activele băncilor străine, ca procent din totalul creditării din zona euro

Source: BIS, EBRD, Nomura Emerging Markets Research

[13] UniCredit Group, „CEE Banking-still the right bet", iulie 2008.

Ideea fundamentală din spatele acestei transformări era că, prin vânzarea băncilor lor către nume de referință din sectorul financiar vest-european, est-europenii voiau să împuște mai mulți iepuri dintr-un foc: (a) să rupă legăturile dintre cei aflați la putere, băncile de stat și companiile de stat, legături responsabile pentru cicluri de împrumuturi neperformante, recapitalizări bancare și inflație; (b) să evite scenariul rusesc și ucrainean, în care inițiați locali acaparează băncile de stat pe nimic și construiesc imperii de afaceri oligarhice, pline de politică nocivă; (c) să reducă nesiguranța negocierilor de aderare la UE prin privilegierea unor cumpărători din statele membre UE; (d) să obțină un sector bancar nou-nouț și în stare de funcționare, dotat cu tehnologie occidentală modernă; și, cel mai important, (e) să soluționeze o frustrare economică veche de decenii a electoratului – consumul privat restrâns –, făcând ca creditul de consum să fie abundent și ieftin. Se considera la acel moment că toate acestea semnalau credibilitate internațională, îi ajutau pe est-europeni să treacă din camera de așteptare a UE la masa deciziilor și consolidau sistemele financiare ale regiunii, prin bănci puternice care erau prea mari ca să dea faliment în țările lor.[14]

Dând drumul la consumul pe datorie, această transformare furniza guvernelor o sursă economică solidă de legitimitate internă. Nivelurile consumului privat, reduse dramatic în timpul primei faze a tranziției din cauza unor politici macroeconomice restrictive, și-au revenit ca rezultat al creditării. Între 2001 și 2008, majoritatea est-europenilor au savurat îndelung promisul consum de tip occidental, a cărui finanțare se făcea în principal prin credite nebancare. În timp ce statele își reduceau datoria, indivizii și companiile din întreaga regiune și-au sporit-o cu nu mai puțin de 600%, între 2003 și 2008. În combinație cu o cerere de creditare acumulată, datorată politicilor monetare foarte

[14] Pentru o analiză aprofundată, vezi Gabor 2010; Gabor 2012; Bohle și Greskovits 2012.

restrictive din timpul anilor '90, asta a dus la o creștere bruscă a datoriei private în general.

România s-a înscris entuziastă în acest curent regional. De la o sumă neînsemnată de 5 miliarde de euro în 1999, datoria privată din România a crescut la 200 de miliarde de euro în 2009. Drept rezultat, datoria totală a crescut de cinci ori, de la 10 miliarde în 2000 la aproape 50 de miliarde în 2008. După Lehman, cifra s-a dublat, la aproape 100 de miliarde în 2012[15]. Creșterea s-a făcut mai ales spre vârful piramidei. Elita locală a bancherilor, industriașilor și specialiștilor în drept a crescut, emițând pretenții tot mai ostentative la statul de clasă superioară și generând noi gusturi pentru yachturi, mașini de lux personalizate, educație în universități occidentale pentru copiii lor și rezidențe în cartiere de lux. Însă ceea ce a făcut ca toate acestea să fie acceptate a fost faptul că, în același timp, rândurile clasei de mijloc se îngroșau și ele, o tendință ajutată de creditul facil adus de transformarea sectorului bancar și de investițiile străine directe, care cereau manageri, personal tehnic înalt calificat, avocați specializați și așa mai departe, dând întregii povești un aer meritocratic.

Activitatea bancară de dependență a fost o soluție rapidă pentru criza socio-politică a postcomunismului românesc, însă, pe termen mediu, ea nu a servit bine economia românească. Ca și în alte EPD-uri, proprietatea străină din industria financiară a creat o bulă imensă a creditului de consum, având doar o contribuție periferică la investițiile industriale, a căror creștere a fost legată în mare parte de integrarea industriei românești în lanțurile de aprovizionare occidentale. Într-adevăr, în loc să-și obțină finanțarea de la subsidiarele locale ale băncilor occidentale, companiile străine și-au adus cu ele liniile de finanțare. În loc să ia credit de la Société Générale România, Renault l-a luat de la Société Générale Franța.

Însă marea problemă ridicată de internaționalizarea proprietății în sistemul bancar românesc a fost că, de vreme ce creditele date erau

---

[15] Date furnizate de Institutul Național de Statistică (INS) a României.

în mare parte în beneficiul unei clase de mijloc emergente, ale cărei modele de consum se învârteau în jurul importurilor, subsidiarele locale ale băncilor străine au montat laolaltă principalul motor al crizei est-europene: deficitele de cont curent enorme. Mai mult decât atât, din cauza importanței pe care diferența favorabilă de rată a dobânzii o avea pentru strategiile de profit ale sectorului bancar aflat în proprietate străină, băncile străine au finanțat o creștere masivă a cheltuielilor pentru construcții, devenind inițiatorii unei creditări ipotecare în euro și în alte valute „forte". Drept rezultat, prețul mediu al unui apartament „comunist" a urcat la cote de neînțeles: în 2008, trebuia deja să plătești aproape 80.000 de euro pentru un apartament cu două camere din modestul cartier Vitan din București[16]. Guvernele României nu au încercat să acționeze împotriva deficitelor externe în creștere și, chiar dacă ar fi făcut-o, guvernanța UE a activității bancare transnaționale lăsa suficiente portițe de care băncile puteau să profite pe deplin (Bohle și Greskovits 2012: 227).

Dar ceea ce capitalul financiar a dat capitalul financiar a luat. Criza bancară din 2008-2009 și prăbușirea încrederii investițiilor străine directe după 2008 au lipsit modelul de dezvoltare al României de punctele lui tari. Într-adevăr, deși dezvoltarea de dependență a făcut ca România să fie înclinată către creșteri explozive ale investițiilor, în timpul pantei descendente de după Lehman ea le-a răsturnat la fel de spectaculos. Rezultatul a fost o criză economică structurală, care a început ca o criză bancară amplificată de dezechilibrele de cont curent și a fost urmată de o reducere dramatică a afluxurilor de investiții directe (Gabor 2010).

Dacă criza din zona euro și-a avut originea într-un sector financiar supradezvoltat, marcat de fuziunea piețelor de garanții și de datorii suverane (Gabor și Ban 2013), capitalismul dependent al României a fost devastat de un tip diferit de dinamică. În toamna lui 2008, țara avea un nivel redus de intermediere financiară, piețe

---

[16] Date ale INS și analiză a *Ziarului financiar* (http://www.zf.ro/analiza/ce-spun-despre-romania-14-indicatori-economici-la-14-ani-de-la-lansarea-zf-10335623/poze/?p=11).

financiare subțiri și o piață pentru derivative foarte nedezvoltată (Voinea 2013). Ceea ce a alimentat criza din această țară avea de-a face cu înseși fundamentele tipului românesc de capitalism dependent. Povestea e relativ simplă: băncile-mamă au început să-și reducă datoriile acumulate de investițiile în bula internațională din anii 2000 și au luat în considerare retragerea de capital din subsidiarele lor din România. Criza vest-europeană începută în 2008 a scăzut cererea agregată în Vest și, deci, optimismul investitorilor străini direcți, făcându-i să stopeze abrupt fluxurile de investiții spre România. În plus, țările în care își aveau originea cele mai multe remitențe provenite din imigrația românească (Italia, Spania, Irlanda) s-au confruntat cu o creștere spectaculoasă a șomajului.

La începutul lui 2009, băncile internaționale și-au redus împrumuturile internaționale către băncile din Europa Centrală și de Est, cele mai mari reduceri afectându-le pe cele mai lichide dintre ele (Slovacia și Republica Cehă), într-o acțiune pe care un raport al Băncii Reglementelor Internaționale a considerat-o ca sugerând faptul că „este posibil ca unele bănci mamă să fi folosit temporar aceste piețe pentru a-și păstra lichiditatea în țară". În termeni relativi, reducerea fluxurilor bancare internaționale ca procent din PIB a fost aproximativ la fel de mare pentru Europa Centrală și de Est, pe cât fusese pentru țările asiatice în 1998-1999. Pentru a atenua criza de lichidități, în 2009, băncile centrale din Ungaria, Polonia și România au încercat să convingă BCE să lărgească lista garanțiilor eligibile pentru operațiunile ei monetare, prin includerea de obligațiuni guvernamentale emise în monede locale, în schimbul unor reduceri ale acestor obligațiuni guvernamentale non-euro. BCE a respins sugestiile lor[17].

Panica băncilor străine care cumpăraseră bănci locale și acum se confruntau cu pierderi masive și cu posibilitatea de decuplare a cursurilor valutare a fost atât de mare, încât în 2008-2009, multe dintre ele au amenințat cu opțiunea de *exit*, declanșând temeri că plecările

---

[17] „And justice for all: in emerging Europe", *Financial Times*, 7 noiembrie 2011.

de capital care ar fi urmat puteau bloca economiile din regiune. Panica de la începutul lui 2009 a fost atât de mare, încât băncile străine erau gata să treacă cu vederea faptul că piața de împrumut românească avea un mare potențial: valoarea ei era de doar aproximativ 40% din PIB, în timp ce în restul regiunii era de 150%[18].

Confruntat cu această situație, guvernul se trezea că are cuferele golite de combinația de majorări semnificative, deși inegalitare a pensiilor și de reformele fiscale pro-business și pro-clasă mijlocie adoptate înaintea crizei. Aflat pe deficit, guvernul putea acționa contra-ciclic, pentru a relansa creșterea doar mărind rata de colectare, luând mai mult de la vârful piramidei sociale. Cum aceste opțiuni erau de neimaginat, dată fiind combinația de incapacitate administrativă și ideologie fiscală neoliberală, atât guvernul, cât și sistemul bancar internaționalizat așteptau salvarea de la Washington și Bruxelles.

Intervenția a fost solicitată și a venit destul de repede, UE și FMI orchestrând un plan de salvare masiv în România, Lituania, Ungaria, Bosnia și Serbia, plan care a preîntâmpinat o criză de tip *suprime* în Est. În mod ironic, Viena, declanșatorul Marii Depresiuni, a fost locul în care s-a semnat acordul din 2009 dintre bănci, BCE, Comisia Europeană, BERD, FMI și statele în chestiune. Nucleul acordului a fost angajamentul băncilor vest-europene de a rămâne, dacă guvernele Europei Centrale și de Est își reiterau angajamentele față de austeritate și stabilizare a bilanțurilor băncilor, în timp ce FMI și UE puneau nota de plată corespunzătoare (austeritate fiscală, rate ale dobânzii mari, constrângeri asupra drepturilor persoanelor cu ipoteci, recapitalizarea împrumuturilor FMI/ UE depozitate la băncile centrale) în bilanțul statelor[19].

---

[18] Interviu cu Vlad Muscalu, economist la ING Romania, *Financial Times*, 13 februarie 2012.

[19] Nu a fost deloc surprinzător, în cazul acesta, că, atunci când a lovit criza datoriilor suverane din Europa de Vest, o altă vulnerabilitate majoră a apărut: băncile străine din Europa de Est puteau să devină curelele de transmisie pentru problemele statelor occidentale. În urma prăbușirii Greciei și a retrogradării Austriei din primăvara lui 2012, S&P a acordat obligațiunilor românești statutul de mare risc, deoarece sectorul bancar românesc avea prea mult capital financiar grecesc și austriac.

Acordul de la Viena a instituit un regim financiar internațional prin care FMI, UE și băncile exercitau o formă de condiționalitate comună față de deciziile de politici publice ale României, consolidând astfel statutul de dependență al variantei ei de capitalism. Pentru guvern, asta însemna cumpărători de încredere ai obligațiunilor lui. Pentru bănci, asta însemna protecție împotriva prăbușirii cererii interne, accentuată și mai mult de austeritatea inclusă în pachetul de salvare. Însemna, de asemenea, protecție împotriva încercărilor asociațiilor de consumatori, care în 2010 au încercat să dea valoare *erga omnis* sentințelor judecătorești care identificau clauze abuzive în contractele băncilor. Confruntate cu perspectiva unor pierderi de sute de milioane de euro anual[20], băncile au solicitat și obținut de la FMI și de la Banca Națională protecție împotriva tribunalelor românești[21].

Pe moment, noul regim de soluționare a crizei a reușit să țină sub control toate guvernele românești, în timp ce acestea făceau față unor puternice furtuni exogene. Astfel, în 2011, noile standarde privind majorarea rezervelor bancare au declanșat temeri că băncile străine aveau să retragă capital din Europa de Est, conducând la o nouă criză a creditului și la crize monetare. România este în continuare expusă la băncile grecești, care controlează o șesime din activele din sectorul bancar, fiecare zvâcnire a crizei la Atena având cele mai ample

---

[20] În 2013, Asociația Română a Băncilor (ARB), organizația sectorului financiar, a estimat pierderi de 600 de milioane de euro pe an în cazul în care noua legislație permitea sentințelor judecătorești să aibă putere *erga omnes* în cazuri în care disputa viza clauze contractuale abuzive; vezi *Ziarul financiar*, 21 noiembrie 2012 (http://www.zf.ro/banci-si-asigurari/ingrijorare-printre-bancheri-privind-intrarea-in-vigoare-a-codului-de-procedura-civila-arb-roaga-bnr-sa-intervina-pentru-ca-bancile-sa-nu-piarda-sute-de-milioane-de-euro-pe-an-10340113).

[21] Raportul intern al ARB recunoaște explicit rolul FMI și al Băncii Naționale în limitarea jurisdicției tribunalelor și a acțiunilor de reglementare care derivau din jurisprudența acestora; vezi *Ziarul financiar*, 21 noiembrie 2012 (http://www.zf.ro/banci-si-asigurari/ingrijorare-printre-bancheri-privind-intrarea-in-vigoare-a-codului-de-procedura-civila-arb-roaga-bnr-sa-intervina-pentru-ca-bancile-sa-nu-piarda-sute-de-milioane-de-euro-pe-an-10340113). Pentru o analiză comparată a implicațiilor acestei intervenții, vezi Kudrna și Gabor 2013.

repercusiuni din Europa la bursa din București[22]. În vara lui 2011, subsidiarele grecești din România au folosit piețele interbancare și de schimb din Europa emergentă pentru a finanța băncile-mamă din Grecia la dobânda românească (6%), dobânzile din Grecia fiind de peste 10%[23].

Statutul de dependență al capitalismului românesc a fost amplificat de legătura dintre bănci și stat, care a caracterizat economiile politice din Grecia și Austria în timpul crizei[24]. Sub presiunea unei retrogradări și fără o consultare adecvată cu guvernul român, în 2011 guvernul austriac a recomandat – sau a exercitat o „persuasiune morală", după cum a formulat Viena – ca băncile austriece să-și limiteze expunerea din Europa emergentă, îndemnându-le să acorde împrumuturi de maximum 110% din finanțarea obținută de ele pe plan local. Acest fapt a trimis unde de șoc la București[25], dat fiind faptul că, potrivit Fitch, băncile austriece dețin 31,5% din activele bancare românești. Confruntate cu astfel de probleme, Comisia și FMI au avut mai puțin succes în a obține Viena 2.0, un angajament ca băncile occidentale să își mențină angajamentele în România și în restul regiunii[26]. Ca răspuns la problemele austriece și grecești și în ciuda unei perspective optimiste din economie, în noiembrie 2011 S&P a retrogradat România, decizie susținută de faptul că datoria străină în

---

[22] „CEE: Bearing the brunt of the storm", *Financial Times*, 14 mai 2012.

[23] „Honey, I shrunk Emerging Europe", *Financial Times*, 4 noiembrie 2011.

[24] Potrivit Fitch, băncile austriece domină activitatea bancară românească, ele deținând o cotă de piață de 40%, în timp ce subsidiarele băncilor grecești sunt responsabile pentru 24% din capital și 14% din activele sectorului bancar.

[25] Președintele român Traian Băsescu le-a transmis următoarele băncilor străine: „Ați făcut profituri imense, iar dacă acum vă pregătiți să lăsați România subfinanțată în timpul crizei, vom considera asta drept un act de lipsă de fair-play față de România (...) Nu vreau să cred că vom fi lăsați să achităm nota de plată a lăcomiei băncilor. Există mecanisme europene. Vă îndemn să folosiți aceste mecanisme, în loc să sufocați economia românească prin reducerea fluxurilor de capital". Citat de *Reuters*, 24 noiembrie 2011 (http://uk.reuters.com/article/2011/11/24/idUKL5E7MO18J20111124).

[26] „Austria clarifies plan to curb eastward lending", *Financial Times*, 17 ianuarie 2012.

valute externe depășea 60%, iar instituțiile străine dețineau 85% din totalul activelor sectorului bancar[27]. Situația era potențial catastrofală, dat fiind faptul că, la acel moment, Nomura estima că băncile străine ar absorbi 1,2% din PIB-ul României în eventualitatea unei reduceri masive a datoriilor, ceea ce însemna mai mult decât nivelul total al ISD din 2012.

Criza sectorului financiar european a fost între timp calmată de intervențiile Băncii Centrale Europene, care au slăbit și presiunile exercitate asupra României. Însă stabilizarea financiară făcută de la Frankfurt nu a redus inapetența sectorului bancar românesc de a finanța industria locală. Alimentat de creșterea datoriei publice, acest sector pare să aștepte mai degrabă noi bule, decât să contribuie într-o măsură semnificativă la o dezvoltare economică sustenabilă.

INOVAȚIA DE DEPENDENȚĂ

Nolke și Vliegenhard susțin că investițiile semnificative în cercetare și dezvoltare nu sunt necesare în economiile EPD, al căror avantaj competitiv rezidă în asamblarea de bunuri semi-standardizate. Ceea ce contează este dacă economia are complementarități instituționale care să asigure profitabilitatea în cadrul multinaționalelor ce activează la fața locului, mai degrabă decât evoluția capacității interne de inovație.

În ciuda unor tentative recente de a ieși din această capcană, România corespunde foarte bine în această privință profilului EPD: investiții publice și private limitate în cercetare și dezvoltare. În afara câtorva nișe industriale de excelență, România rămâne în general o linie de asamblare pentru inovații create în străinătate. Într-adevăr, în

[27] După cum a spus S&P, „aceste subsidiare sunt autonome față de părinții lor, care credem că e probabil să limiteze efectele de răspândire, dacă încrederea în sectorul bancar grec va slăbi și mai mult. În viziunea noastră, însă, există un risc ca, dacă băncile străine mamă vor avea dificultăți, ele să reducă semnificativ expunerea internațională a subsidiarelor lor, reducând astfel activitatea de creditare." („Romania: Junked by S&P", citat în *Financial Times*, 29 noiembrie, 2011)

măsura în care exporturile românești au devenit mai complexe și mai diversificate, asta are prea puțin de-a face cu cercetarea și dezvoltarea internă, și a existat puțină difuzare tehnologică din afluxurile de investiții străine directe. Ca și în cazul altor țări EPD, aceste investiții s-au concentrat pe utilizarea forței de muncă locale și a stimulentelor guvernamentale, lăsând activitățile de cercetare și dezvoltare altundeva.

Dacă implicarea statului în încurajarea inovației a fost esențială în unele povești de succes, de la SUA la Coreea de Sud, în România statul nu a fost suficient de activ. După 1989, cheltuielile statului cu cercetarea și dezvoltarea au scăzut abrupt, trecând de la o infrastructură de cercetare amplă la una atrofiată. În timp ce cheltuielile pentru cercetare și dezvoltare față de PIB ating 2% în UE (cu maxime de 4% în Suedia și Finlanda), în România ele sunt în jur de 0,5%, nivel similar cu cel al Poloniei și Slovaciei și la jumătatea nivelului din Ungaria și Republica Cehă. Personalul de cercetare românesc a scăzut abrupt după 1990, până la punctul la care abia dacă e la o treime din media europeană. Integrarea în UE a modificat această politică pasivă față de cercetare și dezvoltare, chiar dacă, după adoptarea pachetului de austeritate asistat de UE în 2010, România a fost unul dintre cele trei state UE care au redus cheltuielile publice de cercetare și dezvoltare.

Dacă proporția fondurilor UE pentru cercetare și dezvoltare a rămas minusculă, iar proporția sectorului privat din totalul investițiilor în cercetare și dezvoltare chiar a scăzut între 2005 și 2009, proporția bugetului guvernamental cheltuit pentru ISD aproape s-a dublat între 2005 și 2009, de la 0,5% la 1% din bugetul guvernamental, universitățile preluând cea mai mare parte a creșterii cheltuielilor[28]. Nu e rău, dacă ne gândim că, în termeni de procent din PIB, cheltuielile publice pentru cercetare și dezvoltare (în afara universităților) erau la același nivel cu Suedia și Austria. Problema este că proporția sectorului privat din aceste țări este de până la zece ori mai mare, conform datelor Eurostat. Deși

[28] http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/science_technology_innovation/ introduction.

acest lucru e impresionat, totuși, în ciuda îndemnurilor[29], guvernele din România au fost foarte lente în a folosi politicile prietenoase față de inovație încurajate de UE, cum ar fi achiziții publice de produse inovatoare sau îmbunătățirea protecției proprietății intelectuale. Mai mult, deși volumul cercetării academice este semnificativ (fiind pe locul 35 din lume), el are slabe legături cu aplicațiile industriale, iar factorul lui de impact este cel mai mic din rândul statelor membre UE[30].

Până de curând, stimularea cercetării și dezvoltării prin politica industrială nu a fost adoptată cu adevărat. În schimb, bugetele în scădere pentru politica industrială au fost cheltuite pe stimulente pentru multinaționale mari, care asamblau bunuri industriale de nivel mediu (Renault, Ford, Nokia), sau pe extremele sectorului industrial intern: minerit și IT. De-a lungul ultimilor ani, au apărut câteva puncte de interes în domeniul centrelor de inovație din sectorul auto și din sectorul (inițial) autohton de IT, ambele beneficiind de ample subvenții de stat și reduceri de impozite. În ansamblu, însă, potențialul României de a-și ameliora dosarul inovării rămâne unul limitat[31].

Există prea puțin speranță din partea restului sectorului privat, care pare blocat în capcana unei inovații reduse. În timp ce, peste jumătate din cercetarea și dezvoltarea din UE este întreprinsă de companii private, în România acest procent este de abia 23%, cea mai mare parte a cercetării și inovării provenind încă din sectorul public; surse alternative de finanțare a cercetării și dezvoltării întârzie să sosească. Bursa din București nu are puterea de a promova finanțarea prin vânzarea de acțiuni sau finanțarea de proiecte la un nivel adecvat[32].

---

29 Steliana Sandu și Michael Dinges, „Monitoring and analysis of policies and public financing instruments conducive to higher level of R&D investments. The «Policy Mix» Project: Country Review Romania", United Nations University, UNU-MERIT, martie 2007.

30 Date pentru 2010, SJR International.

31 E interesat că unele dintre cele mai mari averi (peste un miliard de euro) au fost făcute de antreprenori IT interni; vezi http://www.capital.ro/detalii-articole/stiri/173417.html.

32 Interviu cu Vincenzo Calla, BNP Paribas, 8 noiembrie 2012.

Capitalul de risc pentru afaceri noi este limitat și, chiar dacă un acces mai bun al guvernului la fondurile UE ar putea soluționa din neajunsurile finanțării publice, progresul a fost unul evaziv. Capital Risk Fund, de exemplu, este o inițiativă guvernamentală cu fonduri UE, care oferă 100 de milioane de euro pentru afaceri noi inovatoare, însă operaționalizarea lui efectivă a fost blocată pentru mai bine de trei ani. Guvernul a inaugurat la sfârșitul lui 2008 planuri de mobilizare a fondurilor de competitivitate ale Ministerului Economiei, pentru a promova cercetarea aplicată în sectoarele de tehnologie avansată, inițiativă care se bucură de sprijinul comunității de afaceri, însă în rândul domeniilor inovatoare domină încă scepticismul referitor la nivelul de conștientizare a importanței cercetării și dezvoltării de către actorii vitali ai politicilor publice.

Cele două mari excepții sunt sectorul IT și auto. În IT, stimulentele guvernamentale au fost de ajutor, ele oferind reduceri generoase de impozite pe muncă pentru lucrătorii din acest sector. Este un sector care asigură ocupare completă: toți absolvenții facultăților de informatică își găsesc de lucru în domeniul lor, acest lucru rămânând valabil de-a lungul crizei[33]. Deși este responsabil pentru o parte importantă a exporturilor și a ocupării personalului calificat, sectorul IT a apărut ca o industrie domestică și a beneficiat de afluxurile de capital străin doar începând cu 2004. Beneficiind de un set unic de abilități din regiune (ingineri informaticieni cu abilități rafinate, poliglote și de IT, și un număr mare de absolvenți ai numeroaselor facultăți specializate din țară), acest sector puternic inovator a atras recent companii de talia Oracle, Microsoft și așa mai departe. Există, de asemenea, o industrie domestică în crearea de smartphone-uri și tablete, a căror strategie e să le importe din China și să le încarce cu software mai competitiv, ce înregistrează vânzări de sute de mii de unități[34].

---

[33] *Ziarul financiar*, 19 noiembrie 2012.

[34] http://www.adevarul.ro/actualitate/tech_and_it/Anul_gadgeturilor_romanesti_allview_evolio_infotouch_eboda_0_810519212.html# .

Cealaltă mare excepție este cercetarea automotive, sector de importanță strategică pentru avantajul comparativ al tuturor EPD-urilor. Renault a înființat unul dintre cele mai mari centre de cercetare ale ei și a primit un amplu sprijin financiar de stat în acest scop[35]. Construit cu firme locale, gestionat în mare parte de manageri români și angajând mii de ingineri, Renault Technologie Roumanie (RTG) are platforme de proiectare, testare şi fabricație în trei orașe. Acest centru de cercetare de 450 de milioane de euro este cel mai mare al unui producător european important din afara Europei, iar unele din modelele noi ale Renault din 2012 au fost concepute în mare măsură în România[36]. RTG angajează studenți în construcțiile de mașini, după ce îi pregătește și testează în cadrul unor stagii de interni, nu mai puțin de 700 de tineri studenți în construcțiile de mașini beneficiind de această șansă. Centrul a primit din partea guvernului subvenții de 70 de milioane, precum și garanții guvernamentale, pentru un împrumut de 100 de milioane, pe perioada 2008-2011.

Unii ar putea vedea aceste lucruri ca pe nişte nişe promițătoare, dar, dată fiind slăbiciunea finanțării cercetării și dezvoltării de către sectorul privat, statul trebuie să intervină într-o modalitate semnificativă. Pentru a ajunge la nivelul promis de 2% din PIB până în 2020, guvernul trebuie să contribuie la procese care să facă posibile 3.000 de noi posturi de cercetare în fiecare an și o multiplicare de șapte ori a cheltuielilor cu cercetarea și dezvoltarea din sectorul privat.

„Miracolul" exportului românesc susținut de multinaționalele europene nu a dus această economie pe calea dezvoltării accelerate a Finlandei sau Austriei postbelice sau, mai aproape de noi, a experiențelor recente ale Chinei, Coreei de Sud sau Braziliei. În aceste țări, integrarea în lanțul de aprovizionare global a implicat faptul de a face ca un spectru ideal de produse de concepție internă să concureze

[35] *Capital*, 27 septembrie 2011 (http://www.capital.ro/detalii-articole/stiri/renault-urmeaza-sa-primeasca-ultima-transa-de-ajutor-de-stat-pentru-centrul-de-la-titu-153620.html).

[36] Renault Technologie Roumanie (www.renault-technologie-roumanie.com).

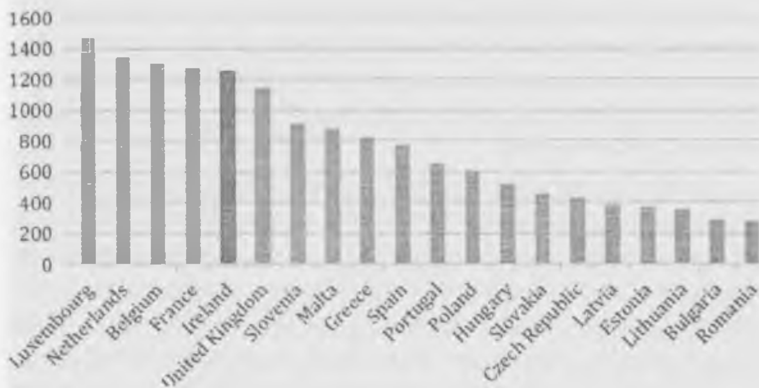
pe piețele mondiale împotriva marilor firme occidentale sau japoneze. Dar, pentru ca acest lucru să se întâmple este nevoie de politici industriale inteligente și bine finanțate, care să scoată România din capcana salariilor mici și extrem de inegale, a precarității extreme a muncii și a degradării educației și sănătății majorității covârșitoare datorată marketizării crescânde a serviciilor publice. Rezultatul este că viitorul socioeconomic al României seamănă mai mult cu cel al unor *maquiladora* mexicane.

REPRESIUNEA MUNCII, COROLAR AL CREȘTERII DEPENDENTE

Statutul de linie de asamblare pentru produse și servicii concepute altundeva înseamnă blocaj în salarii mici și mutare a poverii fiscale aproape exclusiv pe munca și pe condițiile de muncă precare ale majorității românilor ce trăiesc din salariu. Consecința este o precaritate generalizată în zona muncii salariate. Încadrarea într-o dependență mai respirabilă social, ca să nu mai vorbim de ieșirea din dependență, nu se poate face decât prin abandonarea tezei dominate că România trebuie să țină salariile mici, pentru a rămâne atractivă investițiilor străine. În ciuda salariilor ei mari și a unei forțe de muncă nu tocmai docile, Franța este cea mai mare destinație a investițiilor străine din UE și a treia din lume după SUA și China. În gândirea de periferie a elitelor politice și economice care activează în România contemporană, Coreea de Sud nu ar sufla în ceafă economiilor din centrul capitalist și ar fi fost eventual un mare producător de tricouri și tăiețeī de orez, stresată de competiția Birmaniei.

În primul rând, trebuie arătat faptul că piața muncii din țara noastră oferă angajatorilor un nivel al salariului minim în euro *ajustat la puterea de cumpărare* care nu are competiție în regiune. În acest sens, tabelul de mai jos nu are nevoie de note de subsol.

Salarii minime exprimate în euro, ajustate la puterea de cumpărare

Sursa: Eurostat

Nivelul salariilor este de-a dreptul tragic în raport cu costul vieții. Să luăm costul locuirii într-un apartament „comunist" dintr-un cartier mediu de oraș prosper din Romania, de genul Cluj, Timişoara sau Bucureşti. Prețul de achiziție a unui apartament înghesuit şi nerenovat din periferia acestor oraşe este în jur de 50.000 de euro. Să presupunem că sunteți un angajat care are toată viața contract de muncă cu normă întreagă la nivelul salariului minim și că nu ați fost niciodată în şomaj. Chiar și în acest caz, de la prima zi de angajare până la pensionare nu puteți conta pe mai mult de 57.000 de euro.

Dinspre mass-media vi se aruncă argumentul clasic: acesta e nivelul de salarizare pe care productivitatea muncii din România îl poate susține. Lăsăm la o parte sugestia de rea-credință că productivitatea muncii ține doar de hărnicia angajatului, ca și cum dezorganizarea, consumul excesiv şi deciziile proaste ale managementului și patronatului nu ar avea niciun rol, că să nu mai vorbim de accesul la tehnologie și de alți factori. Să vedem, totuși, dacă salariul brut mediu mai mare din zona UE este acoperit de productivitate. La nivelul

anului 2010, Eurostat ne spune că la o productivitate aproximativ dublă a angajatului mediu din UE în raport cu omologul lui român, „occidentalul" primește un salariu brut de șapte ori mai mare decât „românul". Lucrul e valabil nu doar în raport cu vechile țări membre, ci și cu țări din Est ca Slovenia, unde la o productivitate mai mare cu 50% față de România, angajații din această țară au salarii triple față de omologii lor români.

Punând aceste cifre în context, merită remarcat că în jur de jumătate dintre angajați sunt plătiți brut între puțin sub 200 de euro pe lună și 400 de euro pe lună. Oficial, doar 10% din angajații din România câștigă lunar aproximativ 1000 de euro. Conform datelor oficiale publicate de serviciul statistic al UE, salariile unuia dintre cinci angajați români cu normă întreagă nu acoperă cheltuielile lunare. Pentru angajații cu program parțial (circa 9% din totalul „masei salariale" în cifrele Eurostat), nivelul era de 58%.

Marea tragedie socială a „masei salariate" este în sectorul privat, bătălia pentru posturile din sectorul public, mai ales la nivel de începători, fiind rațională. Astfel, în mediul privat, în 2013, 7,9% dintre salariați aveau venituri sub salariul minim brut, față de doar 0,2% în sectorul public. Cei mai mulți angajați din privat (56%) au salarii derizorii, situate între 700 și 1500 lei brut, în timp ce în sectorul de stat marea majoritate (68%) au salarii între 1501 și 4000 lei. Împreună cu sărăcia extremă a celor din economia neagră și gri, precaritatea socială a salariaților contribuie la nivelul șocant de redus al condițiilor de trai: aproximativ 40% dintre cetățeni trăiesc în locuințe fără baie, duș și toaletă cu canalizare (spre deosebire 3%, media UE).

În al doilea rând, pare să existe o strategie de comprimare constantă a salariilor plătite în economia de export. Astfel, salariul mediu din industrie ca procent din salariul mediu a scăzut de la 109% în 1997 la 94% în 2006, dovadă clară că politicile salariale s-au concentrat pe efectul de semnal către investitori că România este un fel de „chină" pentru sectorul industrial european – atâta doar că, în China reală, salariile din industrie au crescut cu peste 200% între 2002 și 2011,

dublându-se într-un singur an (2010-2011) în Shenzen și Shanghai. Numai în întreprinderi cu sindicate puternice (gen Dacia) salariile sunt peste medie, deși amenințarea cu delocalizarea în Maroc a devenit tot mai credibilă în condițiile în care managementul Renault anunță în presă că, în această țară nord africană, sindicalizarea în industrie este extrem de dificilă, iar productivitatea uzinei din Tanger a crescut foarte mult.

Presiunea de a ține sub capac salariile din industria de export s-a mărit prin dereglementarea din 2011 a pieței muncii în favoarea patronatului. Reducând drepturile legale ale angajaților, încurajând munca temporară, descurajând dialogul social și punând cămașa de forță pe mișcarea sindicală (Guga 2014)[37], guvernul de dreapta de la București, FMI și grupurile de interes care susțineau aceste „reforme" au urmărit logica economiei neoclasice[38], care spune că dereglemen-

[37] Eliminând obligativitatea contractelor de muncă la nivel național și a celor la nivel de ramură pentru firmele private, se instituie un regim inegal de putere, în care contractul colectiv este negociat doar la nivel de firmă, adică acolo unde distribuția de forțe favorizează în mod evident patronul.

[38] La momentul acestor dezbateri, am arătat că analiza empirică pe care se bazează poziția pro-liberalizare a FMI este una marcată de serioase controverse. Studiile FMI pe această temă, întărite de contribuții academice relativ independente, susțin că instituțiile de protecție a angajării (legislație sindicală, coduri de protejare a angajatului, sisteme de negociere colectivă, asigurări de șomaj) trebuie demantelate nu pentru că ar fi în interesul exclusiv al patronatului, ci pentru că acestea îi protejează pe cei cu serviciu și reduc șansele de reangajare ale șomerilor. Dereglementarea devine așadar, în acest discurs expert, o formă de echitate socială: instituțiile dreptului muncii sunt pentru patroni un cost net care descurajează producerea unui bun comun (creșterea angajării). Alte studii arată însă că cercetările empirice ale FMI, departe de a emite adevăruri științifice, sunt „minate" de contradicții și probleme metodologice. În acest sens, criticii au ridicat trei mari obiecții. Mai întâi, *nu se poate observa o legătură cauzală clară între liberalizare și dinamica șomajului.* Criticii au arătat că studiile empirice pe baza cărora se întemeiază argumentele tehnice pentru liberalizare sunt minate de rezultate contradictorii, corelații foarte slabe și chiar nesemnificative. Datele mai arată, de asemenea, că dialogul social și contractele colective contribuie la reducerea șomajului. Se mai susține apoi că cifra redusă a șomajului se poate obține fără liberalizări aspre ale pieței muncii și, în anumite cazuri, chiar prin menținerea unei legislații rigide. În al doilea rând, modelele FMI *nu discută costurile ascunse ale liberalizării.* Și nu vorbim doar de durerosul proces de precarizare al condiției de salariat, proces greu de acceptat

tarea mărește oferta de forță de muncă, reducând/ plafonând astfel salariile și mărind veniturile patronatului într-o perioadă de declin a profiturilor din cauza deficitului de cerere agregată. Atacând legislația muncii, guvernul a pus munca și capitalul într-un joc de sumă zero.

Dar chiar și din perspectiva capitalului, beneficiile acestui asalt împotriva angajaților sunt mai degrabă modeste. Literatura de specialitate ne arată că sindicalizarea nu afectează negativ productivitatea și profitabilitatea decât în țări unde relațiile dintre capital și muncă sunt extrem de instabile, descentralizate și dereglementate. În economiile de export (Germania, Japonia, Suedia), sindicatele măresc productivitatea muncii (Doucouliagos și Laroche 2003). Acest rezultat se obține prin rolul sindicatelor în asigurarea predictibilității costurilor salariale și a creșterii neinflaționiste a salariilor, difuzia inovațiilor tehnologice și pregătirea profesională continuă. Spre deosebire de

---

de electorat dacă ar exista o campanie de informare adevărată, ci și de costurile suportate de firme ca urmare a scăderii nivelului general de profesionalism adus de generalizarea contractelor pe durată determinată sau de costurile reprezentate de presiunile inflaționiste suportate de economiile cu contracte colective descentralizate și sindicate slabe. Nu mai vorbim apoi de reducerea investițiilor în profesionalizarea angajaților, de efectele corozive pe care precaritatea le are asupra îndemânării și stării psihologice ale angajatului, precum și de alte elemente ignorate pe nedrept în dezbaterea *mainstream* pe acest subiect. În al treilea rând, *analiza comparativă a reglementărilor muncii aruncă nisip în rotițele mecanismelor cauzale propuse de FMI.* Lăsând la o parte schimbările aduse de criză, privind pe termen lung țările cu reglementări flexibile și șomaj mic (SUA, Marea Britanie), acestea trebuie comparate nu numai cu țările cu reglementări rigide și șomaj mare (Italia, Franța), ci și cu cele cu reglementări rigide și șomaj mic (Austria, Danemarca). Trebuie apoi „despachetate" cazurile intermediare. Începând cu 1984, Spania a liberalizat munca temporară, dar nu s-a ales decât cu dureri de cap: de aproape trei decenii, Spania a avut cel mai mare șomaj din UE și cel mai mare procent de slujbe precare pentru tineri. Prin contrast, în ciuda unei legislații mult mai rigide a muncii, Portugalia a avut rate mult mai mici ale șomajului. Danemarca a liberalizat drastic legislația muncii, dar a făcut-o consolidând poziția sindicatelor, ajutând șomerul să se reintegreze rapid pe piață și plătind aproape integral ultimul salariu pe perioada șomajului, rezultat greu de imaginat în poziția fiscală și instituțională actuală a României. Olanda, țara dată ca model al legăturii cauzale dintre dereglementare și șomaj redus, apare în datele FMI ca având instituții la fel de rigide ca media țărilor europene din OECD și cu mult mai rigide decât SUA, țară cu care se aseamănă prin șomaj redus în limita a 4,2-4,5% în anii buni.

asta, descurajarea sindicalizării și descentralizarea negocierii salariilor are efecte nedorite asupra raportului dintre productivitate și salarii (Baccaro și Simoni 2007).

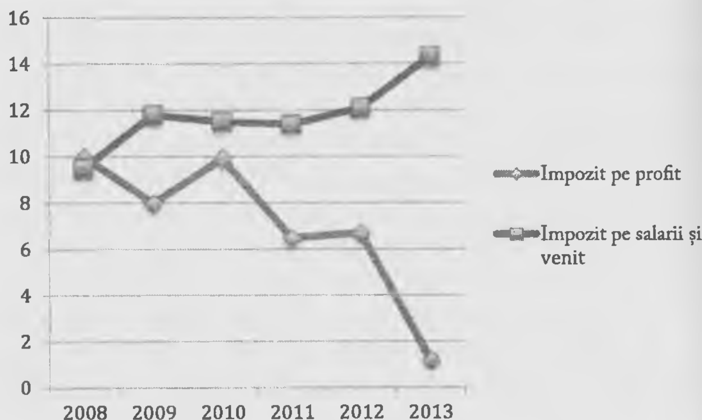
În al doilea rând, compromisul dintre muncă și capital prin instituțiile de dialog social nu este doar o parte a agendei politice social-democrate. Contrar clișeelor ideologice prevalente în România, în multe țări europene dezvoltate acest compromis a fost căutat atât de guvernele de stânga, cât și de cele de dreapta. De ce? Un argument care se desprinde din cercetările întreprinse în ultimele trei decenii arată că, în țările cu sindicate puternice care participă în instituții de dialog social, găsim o mai mare probabilitate de succes în prevenirea unor rate ridicate ale inflației și în reducerea inegalităților sociale (Alemán 2008). Centralizarea este importantă pentru că în lipsa ei sindicatele de firmă au toate motivele să liciteze în sus salariile, slăbind solidaritatea între muncitori și lăsând patronatul și guvernul cu mijloace mai ineficiente de control al inflației decât negocierea colectivă centralizată (Golden 1993). De asemenea, un studiu foarte citat a adus dovezi puternice că descentralizarea relațiilor dintre sindicate și patronate de la nivel național sau de ramură, sau chiar la nivel de firmă nu este în interesul general al patronatelor dintr-o economie bazată pe o dezvoltare industrială tot mai complexă (este și cazul României), întrucât descentralizarea ar declanșa competiția între firme pentru angajați calificați (Iversen *et al.* 2000).

În al treilea rând, în timpul crizei, statul a ajuns să lase practic netaxat profitul firmelor private, mutând povara pe salariați, lucru care se vede clar în tabelul de mai jos, diferența fiind șocantă. Situația este hilară, întrucât costurile de consemnare, de constatare și de transmitere a profiturilor către stat sunt comparabile cu ceea ce încasează bugetul.[39]

---

[39] Vezi http://cursdeguvernare.ro/semnalele-de-avertizare-pentru-executia-bugetului-2013-incasarile-din-salarii-tot-mai-mari-fata-de-incasarile-din-profit.html.

Evoluția ponderii impozitelor pe profit,
salarii și venit ca procent din veniturile statului

Sursa: INS

Pentru a ridica salariile, România trebuie să dezvolte politici industriale inteligente, care să facă posibilă multiplicarea locurilor de muncă cu salarii peste medie și impozitarea adecvată a acestora, pentru a asigura nu doar resursele asigurării unei solidarități sociale reale, dar și creșterea productivității prin eliminarea plăgilor sociale ce apasă marele precariat și descendenții săi. Ce fel de salt în complexitate economică este posibil când doar 2% din copiii de la țară ajung la facultate și numai 18% din angajații din România au urmat, în ultimul an, o formă de pregătire profesională, față de media UE de 33%, capitalul privat nefăcând aproape nimic în acest sens? Din economia de *maquiladora* nu se poate ieși când asistența medicală de bază ajunge în mod efectiv doar la o mică parte a populației, iar programele publice de formare profesională și sănătate în mediul rural sau în rândul precarilor urbani lipsesc cu desăvârșire. La fel, nu se poate ieși ușor fără a reface bazele dialogului social, care să facă posibilă coordonarea dintre stat, capital și muncă, pe care o vedem în

țările ce ilustrează cel mai bine normele capitalismului încastrat. În loc să confrunte aceste deficite sociale, elitele noastre se complac în depănarea de povestioare morale paleoconservatoare despre societatea românească, care nu sunt nici măcar originale.[40]

Până una-alta, salariile mici plătite la baza piramidei sociale și sporirea lor la vârful ei adâncesc inegalitatea. România este printre cele mai inegale țări din Europa, dacă ținem cont de coeficientului Gini.[41] Creșterea cea mai mare a inegalității s-a înregistrat după reformele guvernului Roman și, ulterior, după adoptarea taxei unice, în 2004. Datele ar arăta probabil mult mai rău dacă două milioane de oameni nu ar fi părăsit țara în ultimii zece ani. Criza a redus nivelul inegalității, lucru care, tot la nivel strict speculativ, poate fi atribuit nu politicilor de redistribuire a veniturilor (acestea au fost reduse masiv), ci contracției profiturilor enorme asigurate acum câțiva ani de sectorul imobiliar. Cu un scor de 0,33 la acest capitol, rămânem tot peste „media UE" (0,30), fiind întrecuți însă în regiune doar de două dintre țările baltice. *Marea sursă a inegalității nu se află în piața muncii, dar să luăm, ca exemplu, cazul industriei, unde în 2013 managerii și-au mărit salariile*

---

[40] Vezi, în acest sens, Hirschman 1991. Pentru o discuție în context românesc este interesantă contribuția lui Alex Cistelecan, „Sfârșitul economiei politice și ultimul ei consilier", *CriticAtac*, 5 martie 2014 (http://www.criticatac.ro/25035/sfaritul-economiei-politice-ultimul-ei-consilier/).

[41] Coeficientul Gini măsoară inegalitatea distribuției veniturilor și a fost dezvoltat de italianul Corrado Gini cu aproape 100 de ani în urmă. Valorile sale variază de la o țară la alta și, pentru aceeași țară, în decursul timpului. Matematic, el derivă din forma curbei Lorenz, care exprimă ponderea din avuția națională deținută de o parte a populației. Astfel, 0 semnifică o egalitate absolută a veniturilor (toți cetățenii au exact aceleași venituri), iar 1 o inegalitate maximă (avuția concentrată la o singură persoană). Un coeficient Gini de 0,50 semnifică faptul că un sfert din populație deține trei sferturi din avuția națională, iar restului de trei sferturi îi revine numai un sfert. Avantajul acestui tip de estimare este că nu depinde de mărimea populației și nici de situația socială sau politică. Ultimele date arătau o valoare minimă de 0,23 pentru Suedia și una maximă de 0,70 pentru Namibia.

(și nu vorbim aici de bonusuri și alte sporuri tipice) cu 11%, în timp ce muncitorii și le-au mărit cu 7,8%.[42]

Lucrurile arată și mai rău dacă ne uităm la coeficientul Gini în raport cu autoconsumul populației (venitul reprezentând contravaloarea produselor realizate și consumate în gospodărie); datele provin din raportul ICCV *După 20 de ani.*

Inegalitatea veniturilor

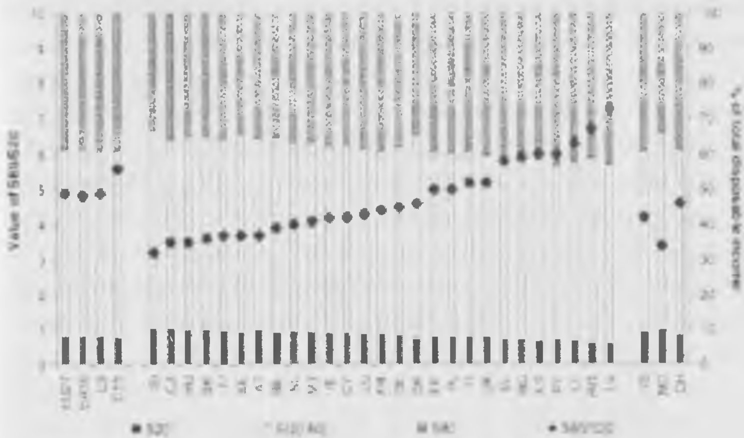
Sursa: INS, BM

O recentă analiză Eurostat, care se uită la diferența de venit dintre cei mai înstăriți 20% și cei mai săraci 20% (S20/S80) găsea România fruntașă din nou la inegalitate, împreună cu țările baltice. *În treacăt fie spus, se poate observa că inegalitatea socială în Cehia, Slovenia și Ungaria este la nivelul social-democrațiilor occidentale de tradiție, postcomunismul nefiind așadar o condamnare la inegalități flagrante.* După două decenii de capitalism, 20% dintre români controlau aproximativ la fel de

[42] Conform AIMS SalaryMap. Autorii analizei au prelucrat salariile a 127.960 de angajați, dintre care 76 ocupă poziția de director general, 1.008 sunt directori de departament, iar 89.773 ocupă diverse poziții de muncitori.

mult venit în raport cu restul populației ca și omologii lor spanioli, portughezi, britanici și italieni, cetățeni ai unor țări care au avut în mod tradițional niveluri ridicate ale inegalității.

Raportul între cei mai bogați 20% și cei mai săraci 20%

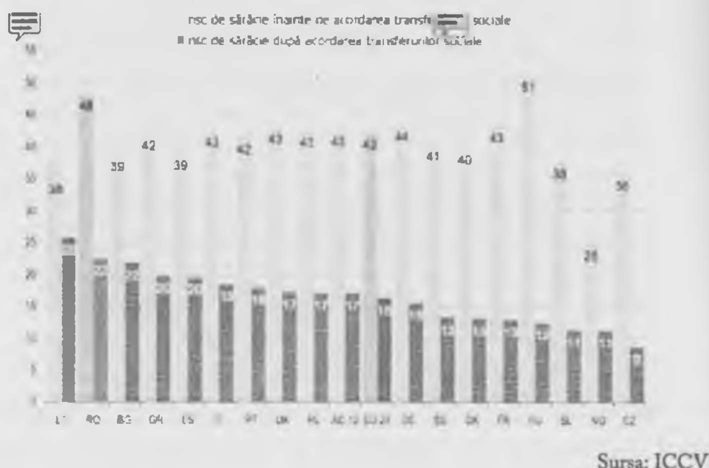

Sursa: Eurostat

Reducerea inegalităților frapante trebuie să se afle în centrul politicii democratice, căci inegalitatea economică se traduce mereu în inegalitate politică. Contrar gândirii neoliberalului de periferie, creșterea inegalităților în general și a celei obținute prin sărăcirea marii mase a muncitorilor nu este bună nici măcar pentru dezvoltarea capitalistă durabilă. Pentru neoliberalul mai luminat, inegalitatea produce volatilitate financiară și stagnare pe termen lung. Singura soluție este deplina ocupare în condițiile unei robuste redistribuiri a veniturilor. Afirmația că redistribuirea nu funcționează este un mit. O simulare făcută de Ciprian Domnișoru pe baza datelor din Ancheta Bugetelor de Familie pe 2011, arată cum un set de politici de redistribuire cu un impact bugetar scăzut ar reduce nivelul inegalității din România sub media UE (Domnișoru

2014).[43] Mai mult, aşa cum se vede mai jos, cehii şi ungurii taie mai mult din sărăcie prin redistribuirea veniturilor; dar, în ciuda problemelor sale actuale, nici statul social român nu este chiar de aruncat. Din păcate, opinia publică din România nu are încredere în stat şi seamănă mai degrabă cu un electorat de dreapta neoconservatoare, care se încrede mai mult în funcția redistributivă a bisericii decât în cea a statului. Diferențele sunt mari nu doar în raport cu Scandinavia, ci și cu vecinii.

Riscul de sărăcie înainte și după transferuri sociale în România

Sursa: ICCV

[43] Studiul lui Domnișoru arată că „taxarea suplimentară a veniturilor mari și creșterea alocației pentru copiii provenind din familii sărace sunt cele mai ușoare căi de reducere a inegalității în România. [...] Un sistem de taxare progresiv, creșterea salariului minim la 950 RON, suplimentarea alocațiilor pentru copiii ce provin din familii sărace, alocație paternală nediferențiată în funcție de venit și creșterea ajutorului de șomaj. Un salariu minim de 950 RON ar reprezenta 42% din salariul mediu pe economie, aducând România de la un raport scăzut între salariul minim și cel mediu la nivelul mediei europene. [...] Impozitarea suplimentară a veniturilor salariale de peste 5.000 RON ar afecta 6% din gospodăriile cu venituri salariale și este doar un exemplu grosier de politică de redistribuire progresivă. O suplimentare a alocațiilor pentru copii ar putea fi implementată ca o reducere de impozit pe salariu pentru a stimula angajarea formală."

ÎN LOC DE CONCLUZIE

Istoria economică a României ca stat independent este istoria unor încercări – mediocre ca rezultat – de a reduce decalajele de dezvoltare ale țării. Aceste încercări au fost analizate de o întreagă pleiadă de cercetători români și străini. În România, marile tomuri de istorie economică scrise pe această temă aparțin unor istorici ca Victor Axenciuc[44] și, mai recent, Bogdan Murgescu[45], ambele oferind un nivel impresionat de detaliu statistic și sinteză istorică. În străinătate, Andrew Janos[46], John Montias[47], Daniel Chirot[48], Ronald Linden[49], Ken Jowitt[50] și alții s-au aplecat de câteva decenii asupra acestui subiect, din perspectiva interdisciplinară a studiilor de dezvoltare.

Cartea de față s-a edificat pe aceste temelii folosind un cadru analitic polanyian actualizat de curentul constructivist din economia politică[51], curent care ia în serios rolul ideilor în marile transformări economice. În timp ce aproape toate contribuțiile existente se focalizează pe perioade distincte – Bogdan Murgescu fiind excepția –, această carte a integrat analiza capitalismului incipient din secolul al XIX-lea experienței stalinismului național dintre 1948 și 1989 și a capitalismului neoliberal construit gradual după 1989.

Lansată spre mijlocul secolului al XIX-lea, dezvoltarea capitalistă a României a produs rezultate inegale ca performanță, dar în ansamblu mediocre dacă punem țara în context comparativ cu alte economii periferice care plecau de la un punct apropiat în cursa dezvoltării. Încercarea de a ieși din starea de dependență clasică a periferiei agricole

---

[44] Axenciuc 1992.
[45] Murgescu 2010.
[46] Janos 1989; Janos 2002.
[47] Montias 1978.
[48] Chirot 1978; Chirot 1980.
[49] Linden 1986.
[50] Jowitt 1971.
[51] Principala inspirație constructivistă vine din opera mentorului meu din anii de doctorat, profesorul Mark Blyth de la Universitatea Brown; vezi Blyth 2002.

cunoaște mai întâi forme de mercantilism economic și, pentru o scurtă perioadă (1938-1940), de dictatură corporatistă de dezvoltare. Putem consemna că liberalismul economic nu a fost niciodată singura referință a capitalismului românesc, modernitatea economică a noului stat fiind structurată, de asemenea, de relicve neofeudale atât de bine analizate de Gherea, de rolul statului ca mare angajator sau investitor în infrastructura fizică și chiar bancară și, mai ales, de permanența parteneriatelor mai mult sau mai puțin formale dintre stat și marele capital privat.

Daca ne uităm în ansamblu la perioada dintre 1877 și 1948, putem consemna reușite ale modernizării urbane, unele chiar spectaculoase. Avansul consemnat în domeniul instituțiilor juridice, a lînvățământului superior și cercetării medicale, al infrastructurii feroviare și infrastructurii urbane sau chiar al unor industrii de nișă a fost real și nu trebuie să fie negat, chiar dacă suntem suprasaturați de estetizarea patologică a interbelicului, acest *locus classicus* al inteligheнției românești contemporane. Însă, per total, aceste realizări nu au adus România în pragul „decolării" la începutul celui de-al Doilea Război Mondial. Țara rămânea o periferie agrară a Europei, a cărei dezvoltare avantaja mult prea puțini membri ai societății, fără a conține impulsul dezvoltării capitaliste accelerate, ca să nu mai vorbim de dezvoltarea socială sau edificarea unui liberalism încastrat. În special în spațiul rural atât de romanțat de cultura oficială, dimensiunile dezastrului nu erau prea îndepărtate de cele ale comunităților băștinașe din Asia sau Africa, deposedate de dominația colonială britanică.

Este o mare ironie istorică faptul că agenda industrializării și urbanizării accelerate dorită de moderniștii burghezi ai epocii interbelice este pusă în practică după război de către dictatura de dezvoltare național-stalinistă. În termenii înguști ai teoriei modernizării, teorie dominantă în studiile postbelice despre dezvoltare, în cadrele acestui nou proiect, decalajele de dezvoltare se reduc în mod semnificativ pentru prima dată, costurile umane și de mediu ale perioadei incipiente a acestui proiect fiind însă enorme.

Replicând la început datele industrializării sovietice și, în anii '70, pe cele ale tehnologiei industriale occidentale, România simte pentru prima dată exuberanța și depresiile decolării industriale, intrând în situația de semiperiferie economică pe calea acestei variante național-staliniste a capitalismului de stat. Progresul social e de asemenea spectaculos, mobilitatea socială și creșterea standardelor de viață pentru majoritatea populației fiind cât se poate de reale, dovadă a încastrării sociale a acestui proiect. În același timp, însă, represiunea politică creează un imens spațiu carceral, mai ales în perioada incipientă, iar zona rurală este în continuare ținta violenței politice și economice. Măcinat de propriile patologii și contradicții, izbit de criza datoriei publice din țările în curs de dezvoltare și antagonizând prin austeritate extremă marea majoritate a populației, dezvoltaționismul național-stalinist se prăbușește în 1989, în contextul geopolitic bine cunoscut.

În primii ani de după 1989, România încearcă să-și negocieze reinserția în capitalismul mondial făcând echilibristică între piață și statul de dezvoltare. Această perioadă de neodezvoltaționism este asociată la început cu un val de demodernizare prin demantelarea unei mari părți a industriei și a agriculturii mecanizate, dar pe la mijlocul anilor '90 apar primii germeni ai relansării. În ciuda retoricii progresiste a guvernanților zilei, România nu reușește să încastreze social liberalizarea prin edificarea unor structuri de redistribuire a bogăției. Dependența creată de aceste decizii inițiale este accentuată de adâncirea proiectului economic liberal după 1997, proiect care lansează cu adevărat marea transformare capitalistă a României.

Continuând demantelarea unei mari părți a industriei fără a pune bazele unei economii postindustriale performante, neoliberalismul românesc declanșează dislocări sociale enorme, care duc la acumularea de inegalități frapante, la precaritatea extremă a majorității populației, la colaps demografic, la fluxuri migratorii dintre urban spre rural și, mai ales, la valuri fără precedent de emigrație în Europa de Vest. Relansarea economică din anii 2000 se face pe bază de mari investiții străine, dar

în condițiile radicalizării ideologice a neoliberalismului românesc aceste investiții nu au facilitat reducerea patologiilor semidependenței, ci mai degrabă permanentizarea lor. Făcând de netăgăduit limitele proiectului neoliberal chiar și pentru susținătorii acestuia, Marea Recesiune începută în 2008 ar trebui să ducă la renegocierea condițiilor semidependenței noastre periferice, dacă nu chiar la imaginarea unui nou proiect economic și social.

Bibliografie

Abraham, Florin. 2006. *România de la comunism la capitalism, 1989-2004: sistemul politic*. Tritonic.

Achim, Viorel. 2004. *The Roma in Romanian History*. Central European University Press.

AGER (Asociația Generală a Economiștilor din România). 1990. *Raport anual.*

Aghion, Philippe, și Peter Howitt. 1996. „Research and Development in the Growth Process." *Journal of Economic Growth* 1 (1): 49-73.

Aidukaite, Jolanta. 2011. „Welfare reforms and socio-economic trends in the 10 new EU member states of Central and Eastern Europe." *Communist and Post-Communist Studies* 44 (3): 211-219.

Albu, Lucian-Liviu, și Elena Pelinescu. 2000. „Sustainability of public debt: a theoretical and empirical investigation." MPRA Paper 14364. University Library of Munich.

Albu, Lucian-Liviu. 1993. „Exploration of economic systems in the transition period." MPRA Paper 14085. University Library of Munich.

Albu, Lucian-Liviu, Daniel Dăianu și Florin-Marius Pavelescu. 2002. „Underground economy quantitative models. Some applications to Romania's case." MPRA Paper 14210. University Library of Munich.

Aldcroft, Derek Howard. 2006. *Europe's third world: the European periphery in the interwar years*. Ashgate.

Alemán, José. 2008. „Labor Market Deregulation and Industrial Conflict in New Democracies: A Cross-National Analysis." *Political Studies* 56 (4): 830-856.

Almond, Mark. 1990. „Romania since the Revolution." *Government and Opposition* 25 (4): 484-496.

Altar, Moisa. 2003. „Fiscal and Monetary Policies and Economic Growth." On-line: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=1102581.

Amsden, Alice H., Jacek Kochanowicz și Lance Taylor. 1994. *The Market Meets Its Match: Restructuring the Economies of Eastern Europe*. Harvard University Press.

Amsden, Alice H. 1992. *Asia's next giant: South Korea and late industrialization*. Oxford University Press.

Appel, Hilary, și Mitchell A. Orenstein. 2013. „Ideas Versus Resources Explaining the Flat Tax and Pension Privatization Revolutions in Eastern Europe and the Former Soviet Union." *Comparative Political Studies* 46 (2): 123-152.

Arsene, Mihai. 1997. *Un tablou uriaș arde. Dosar „Brașov, 15 noiembrie 1987"*. Erasman.

Aslund, Anders, Peter Boone, Simon Johnson, Stanley Fischer și Barry W. Ickes. 1996. „How to Stabilize: Lessons from Post-Communist Countries." *Brookings Papers on Economic Activity*: 217-313.

Aslund, Anders. 1992. *Post-communist economic revolutions: How big a bang?* Center for Strategic and International Studies. Washington, D.C.

Aslund, Anders. 1994. „Lessons of the first four years of systemic change in Eastern Europe." *Journal of Comparative Economics* 19 (1): 22-38.

Aslund, Anders. 1996. „Reform versus «Rent-Seeking» in Russia's Economic Transformation." *Voprosky Economiki* 8.

Aslund, Anders. 1997. „Observations on the development of small private enterprises in Russia." *Post-Soviet Geography and Economics* 38 (4): 191-205.

Aslund, Anders. 2000. „Why has Russia's Economic Transition Been So Arduous?" Annual World Bank Conference on Development Economics.

Avdagic, Sabina. 2005. „State-labour relations in East Central Europe: explaining variations in union effectiveness." *Socio-Economic Review* 3 (1): 25-53.

Axenciuc, Victor. 1992. *Evoluția economică a României. Cercetări statistico-istorice, 1859-1947*. Editura Academiei.

Axenciuc, Victor. 2000. *Introducere în istoria economică a României: epoca modernă și contemporană. Epoca modernă*. Editura Fundației „România de mâine".

Babb, Sarah. 2013. „The Washington Consensus as Transnational Policy Paradigm: Its Origins, Trajectory and Likely Successor." *Review of International Political Economy* 20 (2): 268-297.

Baccaro, Lucio, și Chris Howell. 2011. „A Common Neoliberal Trajectory: The Transformation of Industrial Relations in Advanced Capitalism." *Politics & Society* 39 (4): 521-563.

Baccaro, Lucio, și Marco Simoni. 2007. „Centralized Wage Bargaining and the «Celtic Tiger» Phenomenon." *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society* 46 (3): 426-455.

Bairoch, Paul. 1982. „International Industrialization Levels from 1750 to 1980." *The Journal of European History* 11 (1-2): 269-333.

Baker, Andrew. 2013a. „The gradual transformation? The incremental dynamics of macroprudential regulation." *Regulation & Governance* 7 (4): 417-434.

Baker, Andrew. 2013b. „The new political economy of the macroprudential ideational shift." *New Political Economy* 18 (1): 112-139.

Balassa, Bela. 1985. „Exports, Policy Choices, and Economic Growth in Developing Countries after the 1973 Oil Shock." *Journal of Development Economics* 18 (1): 23-35.

Balcerowicz, Leszek. 1994a. „Common Fallacies in the Debate on the Transition to a Market Economy." *Economic Policy* 9 (19): 18-50.

Balcerowicz, Leszek. 1994b. „Understanding postcommunist transitions." *Journal of Democracy* 5 (4): 75-89.

Balcerowicz, Leszek. 1994c. „Economic transition in central and Eastern Europe: Comparisons and lessons." *Australian Economic Review* 27 (1): 47-59.

Ban, Cornel. 2012a. „Sovereign Debt, Austerity, and Regime Change. The Case of Nicolae Ceaușescu's Romania." *East European Politics & Societies* 26 (4): 743-776.

Ban, Cornel. 2012b. „Economic transnationalism and its ambiguities: the case of Romanian migration to Italy." *International Migration* 50 (6): 129-149.

Ban, Cornel. 2013a. „Brazil's liberal neo-developmentalism: New paradigm or edited orthodoxy?" *Review of International Political Economy* 20 (2): 298-331.

Ban, Cornel. 2013b. „From Cocktail to Dependence: Revisiting the Foundations of Dependent Market Economies." On-line: http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2233056.

Ban, Cornel. 2013c. „Heinrich Von Stackelberg and the Diffusion of Ordoliberal Economics in Franco's Spain." *History of Economic Ideas* 20 (3): 137-157.

Ban, Cornel. 2013d. „Postfață". In Karl Polanyi, *Marea transformare. Originile politice și economice ale epocii noastre.* Tact.

Ban, Cornel, și Mark Blyth. 2013. „The BRICs and the Washington consensus: An introduction." *Review of International Political Economy* 20 (2): 241-255.

Ban, Cornel, și Kevin Gallagher. 2014. „Recalibrating Policy Orthodoxy: The IMF since the Great Recession." On-line: http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/gove.12103/pdf.

Ban, Cornel. 2014. „Austerity Versus Stimulus? Understanding Fiscal Policy Change at the IMF since the Great Recession." On-line: http://www.bu.edu/pardee/files/2014/03/Austerity-vs.-Stimulus-Working-Paper.pdf.

Barbu, Daniel, și Cristian Preda. 2006. „Building the State from the Roof Down. Varieties of Romanian Liberal Nationalism". In Iván Zoltán

Dénes (ed.). *Liberty and the Search for Identity: Liberal Nationalisms and the Legacy of Empires*. Central European University Press.

Bardhan, Pranab, și John E. Roemer. 1992. „Market Socialism: A Case for Rejuvenation." *The Journal of Economic Perspectives* 6 (3): 101-116.

Barre, Raymond, William H. Luers, Anthony Solomon și Krzysztof J. Ners. 1992. *Moving Beyond Assistance*. Institute for East-West Studies.

Baturo, Alexander, și Julia Gray. 2009. „Flatliners: Ideology and Rational Learning in the Adoption of the Flat Tax." *European Journal of Political Research* 48 (1): 130-159.

Beck, Sam. 1989. „The Origins of Gypsy Slavery in Romania." *Dialectical Anthropology* 14 (1): 53-61.

Belkis, Dominique, Gabriela Coman, Corina Sîrbu și Gabriel Troc. 2003. „Construirea urbană, socială și simbolică a cartierului Mănăștur." *IDEA* 15-16: 135-151.

Ben-Ner, Avner, și John Michael Montias. 1991. „The Introduction of Markets in a Hypercentralized Economy: The Case of Romania." *Journal of Economic Perspectives* 5 (4): 163-170.

Berca, Mihai, Laurențiu Guțescu, Ion Bold și Marius Băcescu. 2013. *Oameni de seamă – economiști*. Editura Mica Valahie.

Berend, Ivan T. 1990. *The Hungarian Economic Reforms, 1953-1988*. Cambridge University Press.

Berghahn, Volker, și Brigitte Young. 2013. „Reflections on Werner Bonefeld's «Freedom and the Strong State: On German Ordoliberalism» and the Continuing Importance of the Ideas of Ordoliberalism to Understand Germany's (Contested) Role in Resolving the Eurozone Crisis." *New Political Economy* 18 (5): 768-778.

Berg-Schlosser, Dirk. 2004. „The quality of democracies in Europe as measured by current indicators of democratization and good governance." *Journal of Communist Studies and Transition Politics* 20 (1): 28-55.

Berman, Sheri. 1998. *The social democratic moment: Ideas and politics in the making of interwar Europe*. Harvard University Press.

Betea, Lavinia. 1998. *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu.* Evenimentul Românesc.

Betea, Lavinia. 2001. *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României.* Dacia.

Betea, Lavinia. 2008. *Partea lor de adevăr (Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu; Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României; Convorbiri neterminate cu Corneliu Mănescu).* Compania.

Betea, Lavinia. 2011. *Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli: Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea.* Adevărul.

Birch, Kean, și Vlad Mykhnenko. 2009. „Varieties of neoliberalism? Restructuring in large industrially dependent regions across Western and Eastern Europe." *Journal of economic geography* 9 (3): 355-380.

Birdsall, Nancy, David Ross și Richard Sabot. 1995. „Inequality and growth reconsidered: lessons from East Asia." *The World Bank Economic Review* 9 (3): 477-508.

Blanchard, Olivier. 1998. *The Economics of Post-Communist Transition.* Clarendon Press.

Blokker, Paul. 2005. „Post-Communist Modernization, Transition Studies, and Diversity in Europe." *European Journal of Social Theory* 8 (4): 503-525.

Bloom, David E., David Canning și Jaypee Sevilla. 2004. „The Effect of Health on Economic Growth: A Production Function Approach." *World Development* 32 (1): 1-13.

Blyth, Mark. 2002. *Great Transformations: Economic Ideas and Institutional Change in the Twentieth Century.* Cambridge University Press.

Blyth, Mark. 2013. *Austerity. The History of a Dangerous Idea.* Oxford University Press.

Bockman, Johanna, și Gil Eyal. 2002. „Eastern Europe as a Laboratory for Economic Knowledge: The Transnational Roots of Neoliberalism." *American Journal of Sociology* 108 (2): 310-352.

Bockman, Johanna. 2007. „The origins of neoliberalism between Soviet socialism and Western capitalism: «A galaxy without borders».” *Theory and Society* 36 (4): 343-371.

Bockman, Johanna. 2011. *Markets in the Name of Socialism: The Left-Wing Origins of Neoliberalism*. Stanford University Press.

Bockman, Johanna. 2012a. „The political projects of neoliberalism.” *Social Anthropology* 20 (3): 310-317.

Bockman, Johanna. 2012b. „The Long Road to 1989 Neoclassical Economics, Alternative Socialisms, and the Advent of Neoliberalism.” *Radical History Review* 2012 (112): 9-42.

Boda, Iosif. 1999. *Cinci ani la Cotroceni: memorii*. Evenimentul Românesc.

Bodenheimer, Susanne J. 1970. „The ideology of developmentalism: American political science's paradigm-surrogate for Latin American studies.” *Berkeley Journal of Sociology* 15: 95-137.

Bohle, Dorothee, și Béla Greskovits. 2006. „Capitalism without compromise: Strong business and weak labor in Eastern Europe's new transnational industries.” *Studies in Comparative International Development* 41 (1): 3-25.

Bohle, Dorothee, și Béla Greskovits. 2007. „Neoliberalism, Embedded Neoliberalism and Neocorporatism: Towards Transnational Capitalism in Central-Eastern Europe.” *West European Politics* 30 (3): 443-466.

Bohle, Dorothee, și Béla Greskovits. 2009. „Varieties of Capitalism and Capitalism «tout court».” *European Journal of Sociology* 50 (3): 355-386.

Bohle, Dorothee. 2006. „Neoliberal Hegemony, Transnational Capital and the Terms of the EU's Eastward Expansion.” *Capital & Class* 30 (1): 57-86.

Bohle, Dorothee. 2012. *Capitalist diversity on Europe's periphery*. Cornell University Press.

Borensztein, Eduardo, Dimitri G. Demekas și Jonathan D. Ostry. 1993. „An empirical analysis of the output declines in three Eastern European countries.” *IMF Staff Papers* 40 (1): 1-31.

Boughton, James M. 2001. *Silent Revolution. The International Monetary Fund 1979-1989.* International Monetary Fund.

Boughton, James M. 2004. *The IMF and the Force of History: Ten Events and Ten Ideas That Have Shaped the Institution.* International Monetary Fund.

Bozóki, András, și John T. Ishiyama (eds.). 2002. *The Communist Successor Parties of Central and Eastern Europe.* M. E. Sharpe.

Bresser-Pereira, Luiz Carlos, și Yoshiaki Nakano. 2012. „Economic growth with foreign savings?" Seventh International Post Keynesian Workshop, Kansas City.

Broome, André. 2010. *The currency of power: the IMF and monetary reform in Central Asia.* Palgrave.

Brown, David. 1982. „Romania Seeks Partners in Growth Plan." *Aviation Week & Space Technology Magazine* 24.

Brudașcu, Dan. 1997. *Dosarele Adevărului: Brașov 1987.* Casa de Editură Sedan.

Bunea, Mircea. 1994. *Praf în ochi. Procesul celor 24-1-2.* Scripta.

Burakowski, Adam. 2011. *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu (1965-1989). Geniul Carpaților.* Polirom.

Busemeyer, Marius R. 2009. „Asset specificity, institutional complementarities and the variety of skill regimes in coordinated market economies." *Socio-Economic Review* 7 (3): 375-406.

Calhoun, Craig. 2013. „Occupy Wall Street in perspective." *The British Journal of Sociology* 64 (1): 26-38.

Callaghan, John T. 2000. *The Retreat of Social Democracy.* Manchester University Press.

Canagarajah, Sudharshan, Martin Brownbridge, Anca Paliu și Ionuț Dumitru. 2012. „The Challenges to Long Run Fiscal Sustainability in Romania." On-line: http://elibrary.worldbank.org/doi/pdf/10.1596/1813-9450-5927.

Cardoso, Fernando Henrique, și Enzo Faletto. 1972. „Dependency and Development in Latin America." *New Left Review* 74: 83-95.

Carothers, Thomas. 1996. *Assessing democracy assistance: the case of Romania*. Carnegie Endowment for International Peace.

Centeno, Miguel Angel. 1994. „Between Rocky Democracies and Hard Markets: Dilemmas of the Double Transition." *Annual Review of Sociology* 20: 125-147.

Cernat, Lucian. 2004. „The Politics of Banking in Romania: Soft Loans, Looting and Cardboard Billionaires." *Government and Opposition* 39 (3): 451-475.

Cernat, Lucian. 2006. *Europeanization, varieties of capitalism and economic performance in Central and Eastern Europe*. Palgrave.

Chang, Ha-Joon, și Peter Nolan. 1995. *The Transformation of the Communist Economies: Against the Mainstream*. St. Martin's Press.

Chang, Ha-Joon. 2002. *Kicking Away the Ladder: Development Strategy in Historical Perspective*. Anthem Press.

Chibber, Vivek. 1999. „Building a developmental state: The Korean case reconsidered." *Politics and Society* 27 (3): 309-346.

Chibber, Vivek. 2002. „Bureaucratic Rationality and the Developmental State." *American Journal of Sociology* 107 (4): 951-989.

Chibber, Vivek. 2003. *Locked in Place: State-building and Late Industrialization in India*. Princeton University Press.

Chibber, Vivek. 2004. „Reviving the developmental state? The myth of the national bourgeoisie." On-line: http://www.sscnet.ucla.edu/soc/soc237/papers/chibber.pdf.

Chirot, Daniel (ed.). 1989. *The Origins of Backwardness in Eastern Europe*, University of California Press.

Chirot, Daniel. 1978. „Social change in communist Romania." *Social Forces* 57 (2): 457-499.

Chirot, Daniel. 1980. „The corporatist model and socialism." *Theory and Society* 9 (2): 363-381.

Ciobanu, Monica. 2009. „Reconstructing the Role of the Working Class in Communist and Postcommunist Romania." *International Journal of Politics, Culture, and Society* 22 (3): 315-335.

Clark, Keith, Martin Hughes și Andrew Yianni. 1992. „The Debt Crisis in Central and Eastern Europe." *International Finance Law Review* 11: 31-32.

Clawson, Dan, și Mary Ann Clawson. 1999. „What Has Happened to the US Labor Movement? Union Decline and Renewal." *Annual Review of Sociology* 25: 95-119.

Clift, Ben. 2002. „Social Democracy and Globalization: The Cases of France and the UK." *Government and Opposition* 37 (4): 466-500.

Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România. 2004. *Raport Final*. Polirom.

Comisso, Ellen 1988. „Market Failures and Market Socialism: Economic Problems of the Transition." *East European Politics & Societies* 2 (3): 433-465.

Constantinescu, Mitiță. 1943. *Politică economică aplicată*. vol. 3. Tiparul Românesc.

Constantinescu, N. N. 1991. *Acumularea primitivă a capitalului în România*. Editura Academiei Romane.

Constantinescu, N. N. 1993. *Reforma economică în folosul cui?* Editura Economică.

Cook, Linda J. 2013. *Postcommunist welfare states: reform politics in Russia and Eastern Europe*. Cornell University Press.

Copelovitch, Mark. 2010. *The International Monetary Fund in the Global Economy*. Cambridge University Press.

Crawford, Beverly, și Arend Lijphart. 1995. „Explaining Political and Economic Change in Post-Communist Eastern Europe Old Legacies, New Institutions, Hegemonic Norms, and International Pressures." *Comparative Political Studies* 28 (2): 171-199.

Crespy, Amandine, și Vivien Schmidt. 2014. „The Clash of Titans: France, Germany and the Discursive Double Game of EMU Reform." *Journal of European Public Policy*, 21 (8): 1-17.

Croitoru, Lucian, și Cornel Tarhoacă 2003a. „The Romanian Growth Potential: A CGE Analysis." *Journal for Economic Forecasting* 4: 7-22.

Croitoru, Lucian, și Cornel Târhoacă 2003b. „The Difficult Task of Maintaining Credibility." *Romanian Journal of European Affairs* 3 (2): 35-44.

Croitoru, Lucian, și Cornel Târhoacă. 1999. „Fiscal Policy in Romania." On-line: http://pdc.ceu.hu/archive/00001042/01/8.pdf.

Croitoru, Lucian, și Mark Edwin Schaffer. 2002. *Measurement and assessment of soft budget constraints in Romania.* National Bank of Romania Occasional Paper 2.

Croitoru, Lucian. 1993. *Macrostabilizare și tranziție.* Expert.

Croitoru, Lucian. 1994. „Politica de stabilizare și impunerea restricțiilor financiare tari într-o economie în tranziție." *Oeconomica* 1.

Crouch, Colin. 1995. „Exit or Voice: Two Paradigms for European Industrial Relations after the Keynesian Welfare State." *European Journal of Industrial Relations* 1 (1): 63-81.

Crowley, Stephen, și Miroslav Stanojevič. 2011. „Varieties of capitalism, power resources, and historical legacies: explaining the Slovenian exception." *Politics & Society* 39 (2): 268-295.

Cullather, Nick. 2010a. *The Hungry World: America's Cold War Battle against Poverty in Asia.* Harvard University Press.

Cullather, Nick. 2010b. „Development? It's History." *Diplomatic History* 24 (4): 641-653.

Culpepper, Pepper. 2014. „The Political Economy of Unmediated Democracy: Italian Austerity under Mario Monti." *21st International Conference of Europeanists.* Council for European Studies.

Dăianu, Daniel, și Lucian-Liviu Albu. 1996. „Strain and the Inflation-Unemployment Relationship: A Conceptual and Empirical Investigation." On-line: http://mpra.ub.uni-muenchen.de/14017/.

Dăianu, Daniel, Bianca Păuna, Dragoș Pîslaru, Geomina Țurlea și Liviu Voinea. 2004. *Romania. An Assessment of the Lisbon Scorecard.* The Group of Applied Economics. Romanian Economic Society.

Dăianu, Daniel. 1992. *Funcționarea economiei și echilibrul extern.* Editura Academiei Române.

Dăianu, Daniel. 1993. *Echilibrul economic și moneda: keynesism și monetarism.* Humanitas.

Dăianu, Daniel. 1994. *Inter-Enterprise Arrears in a Post-Command Economy: Thoughts from a Romanian Perspective.* International Monetary Fund.

Dăianu, Daniel. 1996. *Transformarea ca proces real: de la comandă la piață.* IRLI.

Dăianu, Daniel. 1998. *Transformation of Economy as a Real Process: An Insider's Perspective.* Ashgate Brookfield.

Dăianu, Daniel. 2000. „Structure, strain and macroeconomic dynamic in Romania." On-line: http://pdc.ceu.hu/archive/00001043/01/3.pdf.

De Melo, Martha, Cevdet Denizer și Alan Gelb. 1996. „From Plan to Market." *Policy Research Working Paper* 1564.

Deacon, Bob. 2000. „Eastern European Welfare States: The Impact of the Politics of Globalization." *Journal of European Social Policy* 10 (2): 146-161.

Demekas, Dimitri G., și Mohsin S. Khan. 1991. *The Romanian Economic Reform Program.* International Monetary Fund.

Dezalay, Yves, și Bryant G. Garth. 2002. *The internationalization of palace wars: lawyers, economists, and the contest to transform Latin American States.* University of Chicago Press.

Diamandouros, P. Nikiforos, și F. Stephen Larrabee. 1999. *Democratization in Southeastern Europe: Theoretical Considerations and Evolving Trends.* Centro de Estudios Avanzados En Ciencias Sociales. Instituto Juan March de de Estudios e Investigaciones.

Diamond, Peter, și Emmanuel Saez. 2011. „The case for a progressive tax: from basic research to policy recommendations." *The Journal of Economic Perspectives* 25 (4): 165-190.

Djuvara, Neagu. 1995. *Între Orient și Occident. Țările române la începutul epocii moderne.* Humanitas.

Dobrescu, Emilian. 1996. *Integrarea economică.* Editura Academiei Române.

Dobrogeanu-Gherea, Constantin. 1910. *Neoiobăgia.* Socec and Company.

Domnișoru, Ciprian. 2014. „The largest drop in income inequality in the European Union during the Great Recession: Romania's puzzling case." On-line: http://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_protect/---protrav/---travail/documents/publication/wcms_313840.pdf.

Dornbusch, Rudiger. 1990a. „The New Classical Macroeconomics and Stabilization Policy." *The American Economic Review* 80 (2): 143-147.

Dornbusch, Rudiger. 1990b. *From Stabilization to Growth.* National Bureau of Economic Research.

Doucouliagos, Christos, și Patrice Laroche. 2003. „What Do Unions Do to Productivity? A Meta-Analysis." *Industrial Relations: A Journal of Economy and Society* 42 (4): 650-691.

Dragomir, Corneliu. 2008. „Viața cotidiană în comunism: biografii sociale. Studiu de caz: Drobeta-Turnu Severin." *Sociologie românească* 6 (1): 80-104.

Dragomir, Elena. 2010. „Development characteristics of interwar European periphery: the cases of Romania and Lithuania's agriculture." *Revista Română de Studii Baltice și Nordice* 2 (1): 53-68.

Duman, Anil, și Lucia Kureková. 2012. „The role of state in development of socio-economic models in Hungary and Slovakia: the case of industrial policy." *Journal of European Public Policy* 19 (8): 1207-1228.

Duncan, Fraser. 2006. „A Decade of Christian Democratic Decline: The Dilemmas of the CDU, ÖVP and CDA in the 1990s." *Government and Opposition* 41 (4): 469-490.

Earle, John S., și Álmos Telegdy. 2002. „Privatization Methods and Productivity Effects in Romanian Industrial Enterprises." *Journal of Comparative Economics* 30 (4): 657-682.

Easterly, William. 2001. „The Lost Decades: Developing Countries' Stagnation in Spite of Policy Reform 1980-1998." *Journal of Economic Growth* 6 (2): 135-157.

Ebbinghaus, Bernhard. 2011. „The Role of Trade Unions in European Pension Reforms: From «old» to «new» politics?" *European Journal of Industrial Relations* 17 (4): 315-331.

Eichengreen, Barry, și Peter H. Lindert. 1992. *The International Debt Crisis in Historical Perspective*. MIT Press.

Eidelberg, Philip Gabriel. 1974. *The Great Romanian Peasant Revolt of 1907. Origins of a Modern Jacquerie*. Brill.

Enyedi, Georgy. 1996. „Urbanization under Socialism." In Gregory Andrusz, Michael Harloe și Ivan Szelenyi (eds.). *Cities after Socialism: Urban and Regional Change and Conflict in Post-Socialist Societies*. Willey.

Epstein, Gerald. 2014. „The Eurozone Crisis Shredding the Post-War Bargain." *New Labor Forum* 23 (2): 95-98.

Epstein, Rachel A. 2008. *In Pursuit of Liberalism: International Institutions in Postcommunist Europe*. Johns Hopkins University Press.

Epstein, Rachel A., și Wade Jacoby. 2014. „Eastern Enlargement Ten Years On: Transcending the East-West Divide?" *Journal of Common Market Studies* 52 (1): 1-16.

Esping-Andersen, Gosta. 2013. *The Three Worlds of Welfare Capitalism*. John Wiley & Sons.

Estrin, Saul. 1991. „Some Reflections on Self-Management, Social Choice, and Reform in Eastern Europe." *Journal of Comparative Economics* 15 (2): 349-366.

Etchemendy, Sebastián, și Candelaria Garay. 2011. „Argentina: Left Populism in Comparative Perspective, 2003-2009." In Steven Levitsky și Kenneth M. Roberts (eds.). *The Resurgence of the Latin American Left*. Johns Hopkins University Press.

Evans, Anthony J., și Paul Dragoș Aligică. 2008. „The Spread of the Flat Tax in Eastern Europe: A Comparative Study." *Eastern European Economics* 46 (3): 49-67.

Evans, Peter 1995. *Embedded Autonomy: States and Industrial Transformation*. Princeton University Press.

Evans, Peter. 1979. *Dependent development: The alliance of multinational, state, and local capital in Brazil.* Princeton University Press.

Eyal, Gil, Ivan Szelenyi și Eleanor Townsley. 1997. „The theory of post-communist managerialism." *New Left Review* 222: 60-92.

Eyal, Gil. 1998. *Making Capitalism Without Capitalists. The New Ruling Elites in Eastern Europe.* Verso.

Eyal, Gil. 2000. „Anti-Politics and the Spirit of Capitalism: Dissidents, Monetarists, and the Czech Transition to Capitalism." *Theory and Society* 29 (1): 49-92.

Eyal, Gil. 2003. *The Origins of Postcommunist Elites: From Prague Spring to the Breakup of Czechoslovakia.* University of Minnesota Press.

Filichi, Gavrilă. 1994. *Ziua a cinsprezecea, 15 noiembrie 1987.* Societatea Culturală Lamura.

Fischer, Stanley, Ratna Sahay și Carlos A. Vegh. 1996. „Stabilization and growth in transition economies: the early experience." *The Journal of Economic Perspectives* 10 (2): 45-66.

Fischer, Stanley, și Ratna Sahay. 2000. *The Transition Economies after Ten Years.* National Bureau of Economic Research.

Fisher, Sharon, John Gould și Tim Haughton. 2007. „Slovakia's Neoliberal Turn." *Europe-Asia Studies* 59 (6): 977-998.

Fishman, Robert M. 2012. „Anomalies of Spain's Economy and Economic Policy-Making." *Contributions to Political Economy* 31 (1): 67-76.

Fourcade, Marion, Philippe Steiner, Wolfgang Streeck și Cornelia Woll. 2013. „Moral Categories in the Financial Crisis." *Socio-Economic Review* 11 (3): 601-627.

Fourcade, Marion, și Kieran Healy. 2007. „Moral Views of Market Society." *Annual Review of Sociology* 33: 285-311.

Fraser, Alistair, Enda Murphy și Sinead Kelly. 2013. „Deepening Neoliberalism via Austerity and «reform»: The Case of Ireland." *Human Geography* 6 (2): 38-52.

Fuest, Clemens, Andreas Peichl și Thilo Schaefer. 2008. „Is a Flat Tax Reform Feasible in a Grown-up Democracy of Western Europe? A

Simulation Study for Germany." *International Tax and Public Finance* 15 (5): 620-636.

Fukuyama, Francis. 2006. *The End of History and the Last Man*. Simon and Schuster.

Fulbrook, Mary. 2005. *The People's State: East German Society from Hitler to Honecker*. Yale University Press.

Gabor, Daniela, și Cornel Ban. 2013. „Banking on bonds: the shadowy link between states and markets". *Journal of Common Market Studies* (în curs de evaluare).

Gabor, Daniela. 2010. *Central Banking and Financialization. A Romanian Account of How Eastern Europe Became Subprime*. Palgrave.

Gabor, Daniela. 2011. „Paradigm shift? A critique of the IMF's new approach to capital controls." *Journal of Development Studies* 48 (6): 714-31.

Gabor, Daniela. 2012. „The Road to Financialization in Central and Eastern Europe: The Early Policies and Politics of Stabilizing Transition." *Review of Political Economy* 24 (2): 227-249.

Gallagher, Kevin, și Lyuba Zarsky. 2007. *The enclave economy: foreign investment and sustainable development in Mexico's Silicon Valley*. MIT Press.

Gallagher, Kevin. 2005. *Putting development first: the importance of policy space in the WTO and IFIs*. Zed Books.

Gallagher, Kevin. 2014. *Ruling Capital: Emerging Markets and the Reregulation of Cross-border Finance*. Cornell University Press.

Gao, Bai. 2002. *Economic ideology and Japanese industrial policy: Developmentalism from 1931 to 1965*. Cambridge University Press.

Geddes, Barbara. 1995. „A Comparative Perspective on the Leninist Legacy in Eastern Europe." *Comparative Political Studies* 28 (2): 239-274.

Georgescu, Florin. 2000. *L'état économique et social de la Roumanie en 2000*. Expert.

Ghebrea, Georgeta. 2005. „Social Dialogue in Romania: From a Forgotten Tradition to a Renewed Practice." *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs* 8 (3): 41-61.

Gitelman, Zvi. 1981. „The Politics of Socialist Restoration in Hungary and Czechoslovakia." *Comparative Politics* 13 (2): 187-210.

Gitlin, Todd. 2012. *Occupy nation: The roots, the spirit, and the promise of Occupy Wall Street*. HarperCollins.

Gitlin, Todd. 2013. „Occupy's predicament: the moment and the prospects for the movement." *The British Journal of Sociology* 64 (1): 3-25.

Gledhill, John. 2005. „States of Contention: State-Led Political Violence in Post-Socialist Romania." *East European Politics & Societies* 19 (1): 76-104.

Glinski, Dmitri, și Peter Reddaway. 1999. „The Ravages of «Market Bolshevism»." *Journal of Democracy* 10: 19-34.

Glyn, Andrew. 2001. *Social Democracy in Neoliberal Times: The Left and Economic Policy since 1980*. Oxford University Press.

Golden, Miriam. 1993. „The Dynamics of Trade Unionism and National Economic Performance." *The American Political Science Review* 87 (2): 437-454.

Gomulka, Stanislaw. 1983. „Industrialization and the Rate of Growth: Eastern Europe 1955-75." *Journal of Post Keynesian Economics* 5 (3): 388-396.

Gomulka, Stanislaw. *Macroeconomic policies and achievements in transition economies, 1989-1999*. Centre for Economic Performance. London School of Economics and Political Science.

Gospel, Howard, Andrew Pendleton și Sigurt Vitols. 2014. *Financialization, New Investment Funds, and Labour: An International Comparison*. Oxford University Press.

Grabel, Ilene. 2011. „Not your grandfather's IMF: global crisis, «productive incoherence» and developmental policy space." *Cambridge Journal of Economics* 35 (5): 805-830.

Grande, Edgar. 1987. „Neoconservatism and Conservative-Liberal Economic Policy in West Germany." *European Journal of Political Research* 15 (3): 281-296.

Grecu, Andrei. 2004. *Flat Tax: The British Case*. Adam Smith Institute.

Green-Pedersen, Christoffer, și Kees Van Kersbergen. 2002. „The Politics of the «Third Way». The Transformation of Social Democracy in Denmark and the Netherlands." *Party Politics* 8 (5): 507-524.

Greskovits, Béla. 1998. *The political economy of protest and patience: East European and Latin American transformations compared*. Central European University Press.

Grzymala-Busse, Anna. 2006. „Authoritarian Determinants of Democratic Party Competition. The Communist Successor Parties in East Central Europe." *Party Politics* 12 (3): 415-437.

Guga, Ștefan. 2014. „Criza ca oportunitate: schimbarea legislației muncii și înfrângerea mișcării sindicale." In Florin Poenaru și Costi Rogozanu (eds.). *Epoca Traian Băsescu. România în 2004-2014*. Tact.

Haggard, Stephan, și Robert R. Kaufman. 2008. *Development, Democracy, and Welfare States: Latin America, East Asia, and Eastern Europe*. Princeton University Press.

Haggard, Stephan. 1990. *Pathways from the Periphery: The Politics of Growth in the Newly Industrializing Countries*. Cornell University Press.

Hall, Peter A. 2002. „The Comparative Political Economy of the «Third Way»." In Oliver Schmidtke (ed.). *The Third Way Transformation of Social Democracy*. Ashgate.

Hall, Peter A., și David Soskice (eds.). 2001. *Varieties of capitalism: The institutional foundations of comparative advantage*. Oxford University Press.

Hancké, Bob. 2012. *Multinational companies and the production of collective goods in Central and Eastern Europe*. LEQS Paper 41. London School of Economics and Political Science.

Hanley, Eric, Lawrence King și István Tóth János. 2002. „The State, International Agencies, and Property Transformation in Postcommunist Hungary." *American Journal of Sociology* 108 (1): 129-167.

Harvey, David. 2005. *A Brief History of Neoliberalism*. Oxford University Press.

Havel, Vaclav. 1990. *The Power of the Powerless: Citizens Against State in Central Europe*. Ed. John Keane. M. E. Sharpe.

Helleiner, Eric. 1996. *States and the reemergence of global finance: from Bretton Woods to the 1990s*. Cornell University Press.

Hellman, Joel S., Geraint Jones și Daniel Kaufmann. 2000. *Seize the State, Seize the Day: State Capture, Corruption, and Influence in Transition*. World Bank Institute.

Hemment, Julie D. 2004. „The Riddle of the Third Sector: Civil Society, Western Aid and NGOs in Russia." *Anthropological Quarterly* 77 (2): 215-241.

Henriksen, Lasse F. 2013. „Performativity and the Politics of Equipping for Calculation: Constructing a Global Market for Microfinance." *International Political Sociology* 7 (4): 406-425.

Hermann, Christoph. 2014. „Structural Adjustment and Neoliberal Convergence in Labour Markets and Welfare: The Impact of the Crisis and Austerity Measures on European Economic and Social Models." *Competition & Change* 18 (2): 111-130.

Hirschman, Albert O. 1991. *The rhetoric of reaction*. Harvard University Press.

Hitchins, Keith. 1992. „Historiography of the Countries of Eastern Europe: Romania", *The American Historical Review* 97 (4): 1064-1083.

Hitchins, Keith. 1994. *Rumania: 1866-1947*. Oxford University Press.

Hochstetler, Kathryn, și Alfred P. Montero. 2013. „The Renewed Developmental State: The National Development Bank and the Brazil Model." *Journal of Development Studies* 49 (11): 1484-1499.

Hoffman, George W. 1967. „The Problem of the Underdeveloped Regions in Southeast Europe: A Comparative Analysis of Romania, Yugoslavia, and Greece." *Annals of the Association of American Geographers* 57 (4): 637-666.

Hogan, Michael J. 1992. *The End of the Cold War: Its Meaning and Implications*. Cambridge University Press.

Huber, Evelyne, Charles Ragin și John D. Stephens. 1993. „Social democracy, Christian democracy, constitutional structure, and the welfare state." *American Journal of Sociology* 99 (3): 711-749.

Huber, Evelyne, și John D. Stephens. 1998. „Internationalization and the Social Democratic Model Crisis and Future Prospects." *Comparative Political Studies* 31 (3): 353-397.

Huntington, Nicholas, și Tim Bale. 2002. „New Labour: New Christian Democracy?" *The Political Quarterly* 73 (1): 44-50.

Iancu, Aurel. 1994. „Tranziția ca proces de schimbare instituțională (I)." *Oeconomica* 3-4.

Iliescu, Ion. 1994. *Revoluție și reformă*. Editura Enciclopedică.

INCE (Institutul Național de Cercetări Economice). 1991. *Raport*.

Ionete, Constantin. 1993. *Criza de sistem a economiei de comandă și etapa sa explozivă*. Expert.

Iordachi, Constantin. 2001. „The Unyielding Boundaries of Citizenship: The Emancipation of «Non-Citizens» in Romania, 1866-1918." *European Review of History/ Revue européenne d'histoire* 8 (2): 157-186.

Isărescu, Mugur, Lucian Croitoru și Cornel Târhoacă. 2003. „Politica monetară, inflația și sectorul real. Estimări econometrice." On-line: http://www.cerope.ro/pub/study34ro.htm.

Isărescu, Mugur. 1990. *Recent developments in Romania*. Federal Reserve Bank of Kansas City Proceedings.

Isărescu, Mugur. 1995. *Politica monetară, stabilitatea macroeconomică și reforma bancară în România*. BNR.

Iversen, Torben, Jonas Pontusson și David Soskice (eds.). 2000. *Unions, employers, and central banks: Macroeconomic coordination and institutional change in social market economies*. Cambridge University Press.

Jacoby, Wade. 2014. „The EU Factor in Fat Times and in Lean: Did the EU Amplify the Boom and Soften the Bust?" *Journal of Common Market Studies* 52 (1): 52-70.

Janos, Andrew C. 1978. „Modernization and Decay in Historical Perspective: The Case of Romania." In Kenneth Jowitt (ed.). *Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation*. Institute of International Studies. University of California.

Janos, Andrew C. 1989. „The politics of backwardness in continental Europe, 1780-1945." *World Politics* 41 (3): 325-358.

Janos, Andrew C. 2002. *East Central Europe in the Modern World: The Politics of the Borderlands from Pre- to Postcommunism*. Stanford University Press.

Jessop, Bob. 2013. „Putting Neoliberalism in Its Time and Place: A Response to the Debate." *Social Anthropology* 21 (1): 65-74.

Johnson, Chalmers. 1999. „The Developmental State: Odyssey of a Concept". In Meredith Woo-Cumings (ed.). *The Developmental State*. Cornell University Press.

Jordan, Constantin N. 1955. *The Romanian Oil Industry*. New York University Press.

Jowitt, Kenneth. 1971. *Revolutionary breakthroughs and national development: the case of Romania, 1944-1965*. University of California Press.

Jowitt, Kenneth. 1978 (ed.). *Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation*. Institute of International Studies. University of California.

Judt, Tony. 2010. *Postwar: A History of Europe since 1945*. Random House.

Kideckel, David. 2002. „The Unmaking of an East-Central European Working Class." In C. M. Hann (ed.). *Postsocialism: Ideals, Ideologies and Practices in Eurasia*. Routledge.

Kligman, Gail. 1998. *The politics of duplicity: Controlling reproduction in Ceausescu's Romania*. University of California Press.

Knell, Mark, și Martin Srholec. 2006. „Emerging varieties of capitalism in central and eastern Europe." In David Lane și Martin Myant (eds.). *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*. Palgrave.

Knell, Mark. 2007. „Diverging pathways in central and eastern Europe." In David Lane și Martin Myant (eds.). *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries*. Palgrave.

Kohli, Atul. 2004. *State-Directed Development: Political Power and Industrialization in the Global Periphery*. Cambridge University Press.

Kornai, Janos. 1980. *Economics of Shortage*. vol. 2. North-Holland Publishing Company.

Kornai, Janos. 1992. *The Socialist System: The Political Economy of Communism*. Clarendon Press.

Kotkin, Stephen, și Jan T. Gross. 2010. *Uncivil Society: 1989 and the Implosion of Communist Establishment*. Modern Library.

Krippner, Greta R. 2011. *Capitalizing on crisis: The political origins of the rise of finance*. Harvard University Press.

Kubicek, Paul. 1999. „Organized Labor in Postcommunist States: Will the Western Sun Set on It, Too?" *Comparative Politics* 31 (1): 83-102.

Kudrna, Zdenek, și Daniela Gabor. 2013. „The Return of Political Risk: Foreign-Owned Banks in Emerging Europe." *Europe-Asia Studies* 65 (3): 548-566.

Kumhof, Michael, Romain Rancière și Pablo Winant. 2013. *Inequality, Leverage and Crises: The Case of Endogenous Default*. International Monetary Fund.

Kupchan, Charles. 2007. *The End of the American Era: US Foreign Policy and the Geopolitics of the Twenty-First Century*. Random House.

Kuus, Merje. 2004. „Europe's Eastern Expansion and the Reinscription of Otherness in East-Central Europe." *Progress in Human Geography* 28 (4): 472-489.

Kuzio, Taras. 2008. „Comparative Perspectives on Communist Successor Parties in Central-Eastern Europe and Eurasia." *Communist and Post-Communist Studies* 41 (4): 397-419.

Lampe, John R., și Marvin R. Jackson. 1982. *Balkan Economic History, 1550-1950: From Imperial Borderlands to Developing Nations*. Indiana University Press.

Lavelle, Ashley. 2013. *The Death of Social Democracy: Political Consequences in the 21st Century*. Ashgate.

Lavigne, Marie. 2000. „Ten years of transition: a review article." *Communist and Post-Communist Studies* 33 (4): 475-483.

Lawson, Colin W. 1983. „National Independence and Reciprocal Advantages: The Political Economy of Romanian-South Relations." *Europe-Asia Studies* 35 (3): 362-375.

Levi, Margaret. 1988. *Of rule and revenue*. University of California Press.

Li, Hongyi, și Heng-Fu Zou. 1998. „Income inequality is not harmful for growth: theory and evidence." *Review of Development Economics* 2 (3): 318-334.

Linden, Ronald H. 1986. „Socialist Patrimonialism and the Global Economy: The Case of Romania." *International Organization* 40 (2): 347-380.

Linden, Ronald H. 2000. „Putting on their Sunday best: Romania, Hungary, and the puzzle of peace." *International Studies Quarterly* 44 (1): 121-145.

Linz, Juan J., și Alfred Stepan. 1996. *Problems of Democratic Transition and Consolidation: Southern Europe, South America, and Post-Communist Europe*. Johns Hopkins University Press.

Lipietz, Alain. 1996. „Social Europe: The Post-Maastricht Challenge." *Review of International Political Economy* 3 (3): 369-379.

Lipton, David, Jeffrey Sachs și Lawrence H. Summers. 1990. „Privatization in Eastern Europe: The Case of Poland." *Brookings Papers on Economic Activity*: 293-341.

Lipton, David, Jeffrey Sachs, Stanley Fischer și Janos Kornai. 1990a. „Creating a Market Economy in Eastern Europe: The Case of Poland." *Brookings Papers on Economic Activity*: 75-147.

Livezeanu, Irina. 1995. *Cultural Politics in Greater Romania: Regionalism, Nation Building, and Ethnic Struggle, 1918-1930.* Cornell University Press.

Lodge, Juliet. 1990. „Social Europe." *Journal of European Integration* 13 (2-3): 135-150.

Long, J. Bradford De. 2000. „The Triumph of Monetarism?" *The Journal of Economic Perspectives* 14 (1): 83-94.

Love, Joseph L. 1990. „Theorizing underdevelopment: Latin America and Romania, 1860-1950." *Estudos avançados* 4 (8): 62-95.

Love, Joseph L. 2004. „Structuralism and Dependency in Peripheral Europe: Latin American Ideas in Spain and Portugal." *Latin American Research Review* 39 (2): 114-140.

Love, Joseph L., și Ken Jowitt. 1996. *Crafting the Third World. Theorizing Underdevelopment in Romania and Brazil.* Stanford University Press.

Lowe, Shona. 2000. „Romanian Modernism: The Architecture of Bucharest, 1920-1940." *Journal of Design History* 13 (1): 88-89.

Maddison, Angus. 2006. *The World Economy.* vol. 1. Paris.

Madgearu, Virgil. 1940. *Evoluția economiei românești după Primul Război Mondial.* Editura Independenței Economice.

Majone, Giandomenico. 1993. „The European Community between Social Policy and Social Regulation." *Journal of Common Market Studies* 31 (2): 153-170.

Manoilescu, Mihail. 1931. *The Theory of Protection and International Trade.* P.S. King & Son.

Manzetti, Luigi. 2010. *Neoliberalism, Accountability, and Reform Failures in Emerging Markets: Eastern Europe, Russia, Argentina, and Chile in Comparative Perspective.* Penn State University Press.

Marer, Paul, și Włodzimierz Siwiński. 1988. *Creditworthiness and Reform in Poland: Western and Polish Perspectives.* Indiana University Press.

Mathernová, Katarína, și Juraj Renčko. 2006. „«Reformology»: The Case of Slovakia." *Orbis* 50 (4): 629-640.

Meardi, Guglielmo. 2012. „Employment Relations under External Pressure: Italian and Spanish Reforms in 2010-12." *International Labour Process Conference*. Stockholm.

Mearsheimer, John J. 1990. „Back to the future: instability in Europe after the Cold War." *International Security* 15 (1): 5-56.

Michelson, Paul E. 1998. *Romanian Politics, 1859-1871: From Prince Cuza to Prince Carol*. Center for Romania Studies. Iași.

Milanovic, Branko. 1991. „Privatisation in Post-Communist Societies." *Communist Economies and Economic Transformation* 3 (1): 5-39.

Milanovic, Branko. 1992. „Poland's Quest for Economic Stabilisation, 1988-91: Interaction of Political Economy and Economics." *Soviet Studies* 44 (3): 511-532.

Milanovic, Branko. 1993. *Social Costs of the Transition to Capitalism: Poland, 1990-91*. World Bank Publications.

Milanovic, Branko. 1995. *Poverty Inequality and Social Policy in Transition Economies*. World Bank Publications.

Milanovic, Branko. 1999. „Explaining the Increase in Inequality during Transition." *Economics of Transition* 7 (2): 299-341.

Milanovic, Branko. 2010. *The Haves and the Have-Nots: A brief and idiosyncratic history of global inequality*. Basic Books.

Minsky, Hyman P. 1991. *The Transition to a Market Economy: Financial Options*. SSRN Scholarly Paper ID 179455. Social Science.

Mirowski, Philip, și Dieter Plehwe (eds.). 2009. *The Road from Mont Pelerin*. Harvard University Press.

Mishkova, Diana. 2006. „The Interesting Anomaly of Balkan Liberalism". In Iván Zoltán Dénes (ed.). *Liberty and the Search for Identity: Liberal Nationalisms and the Legacy of Empires*. Central European University Press.

Mitchell, Daniel. 2007. „Iceland Joins the Flat Tax Club." *Tax & Budget Bulletin* 43. Cato Institute.

Mitrany, David. 1930. *The Land and the Peasant in Rumania: The War and Agrarian Reform (1917-1921)*. Oxford University Press.

Montias, John Michael. 1978. „The Romanian Debate on Sheltered Industrialization." In Kenneth Jowitt (ed.). *Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation*. Institute of International Studies. University of California.

Moore, Barrington. 1966. *Social Origins of Dictatorship and Democracy: Lord and Peasant in the Making of the Modern World*. Beacon Press.

Moschella, Manuela, și Eleni Tsingou. 2013. „Regulating Finance after the Crisis: Unveiling the Different Dynamics of the Regulatory Process." *Regulation & Governance* 7 (4): 407-416.

Mügge, Daniel (ed.). 2014. *Europe and the Governance of Global Finance*. Oxford University Press.

Mügge, Daniel. 2006. „Reordering the Marketplace: Competition Politics in European Finance." *Journal of Common Market Studies* 44 (5): 991-1022.

Mügge, Daniel. 2011. „The European presence in global financial governance: a principal-agent perspective." *Journal of European Public Policy* 18 (3): 383-402.

Mungiu-Pippidi, Alina. 1996. *Românii după '89*. Humanitas.

Mungiu-Pippidi, Alina. 2001. „The Return of Populism. The 2000 Romanian Elections." *Government and Opposition* 36 (2): 230-252.

Muntean, Aurelian. 2003. „Romanian Labor Movement between Workers' Padded Coat and European Values: New Perspectives on Romanian Trade Unions." In Bogdan Voicu și Horațiu Rusu (eds.). *Globalization, Integration, and Social Development in Central and Eastern Europe*. Psihomedia Publishing Company. On-line: http://www.policy.hu/muntean/Romanian_labor_movement_between_workers_padded_coat_and_EU_values_Aurelian_Muntean.pdf.

Murgescu, Bogdan. 2010. *Romania și Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*. Polirom.

Murrell, Peter, și Yijiang Wang. 1993. „When Privatization Should Be Delayed: The Effect of Communist Legacies on Organizational and Institutional Reforms." *Journal of Comparative Economics* 17 (2): 385-406.

Murrell, Peter. 1991. *Evolution in Economics and in the Economic Reform of the Centrally Planned Economies.* Center for Institutional Reform and the Informal Sector. University of Maryland.

Murrell, Peter. 1992. *Conservative Political Philosophy and the Strategy of Economic Transition.* Center for Institutional Reform and the Informal Sector. University of Maryland, College Park.

Murrell, Peter. 1993. „What Is Shock Therapy? What Did It Do in Poland and Russia?" *Post-Soviet Affairs* 9 (2): 111-140.

Murrell, Peter. 1995. „The Transition According to Cambridge, Mass." *Journal of Economic Literature* 33 (1): 164-178.

Myant, Martin. 1989. *The Czechoslovak Economy, 1948-1988: The Battle for Economic Reform.* Cambridge University Press.

Myant, Martin, și Jan Drahokoupil. 2011. *Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe, and Central Asia.* John Wiley & Sons.

Mykhnenko, Vlad. 2007. „Poland and Ukraine: institutional structures and economic performance." In David Lane și Martin Myant (eds.). *Varieties of Capitalism in Post-Communist Countries.* Palgrave.

Năstase, Adrian. 2004. *De la Karl Marx la Coca-Cola.* Nemira.

Negrițoiu, Mișu. 1996. *Salt înainte: dezvoltarea și investițiile străine directe.* Pro.

Nölke, Andreas, și Arjan Vliegenthart. 2009. „Enlarging the Varieties of Capitalism: The Emergence of Dependent Market Economies in East Central Europe." *World Politics* 61 (4): 670-702.

Nunberg, Barbara. 1999. *The State after Communism: Administrative Transitions in Central and Eastern Europe.* World Bank Publications.

O'Dwyer, Conor, și Branislav Kovalčík. 2007. „And the Last Shall Be First: Party System Institutionalization and Second-Generation Economic Reform in Postcommunist Europe." *Studies in Comparative International Development* 41 (4): 3-26.

Oi, Jean C. 1995. „The Role of the Local State in China's Transitional Economy", *The China Quartery* 144: 1132-1149.

Oprea, Marius, și Stejărel Olaru. 2002. *Ziua care nu se uită: 15 noiembrie 1987, Brașov*. Polirom.

Oprea, Marius. 2006. *Chipul morții. Dialog cu Vladimir Bukovski despre natura comunismului*. Polirom.

Orenstein, Mitchell A. 1998. „A Genealogy of Communist Successor Parties in East-Central Europe and the Determinants of Their Success." *East European Politics & Societies* 12 (3): 472-499.

Orenstein, Mitchell A. 2008. „Out-Liberalizing the EU: Pension Privatization in Central and Eastern Europe." *Journal of European Public Policy* 15 (6): 899-917.

Ornea, Zigu. 1995. *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*. Editura Fundației Culturale Române.

Ost, David. 2006. *The Defeat of Solidarity: Anger and Politics in Postcommunist Europe*. Cornell University Press.

Ost, David. 2010. *Solidarity and the Politics of Anti-Politics: Opposition and Reform in Poland since 1968*. Temple University Press.

Ostry, Jonathan David, Andrew Berg și Charalambos G. Tsangarides. 2014. „Redistribution, Inequality, and Growth." International Monetary Fund.

Ostry, Jonathan David, și Andrew Berg. 2011. *Inequality and Unsustainable Growth: Two Sides of the Same Coin?* International Monetary Fund.

Outhwaite, William, și Larry Ray. 2005. *Social Theory and Postcommunism*. Wiley-Blackwell.

Paczyńska, Agnieszka. 2010. *State, labor, and the transition to a market economy: Egypt, Poland, Mexico, and the Czech Republic*. Penn State University Press.

Palan, Ronen, și Duncan Wigan. 2014. „Herding Cats and Taming Tax Havens: The US Strategy of «Not In My Backyard»." *Global Policy*.

Pasti, Vladimir. 1997. *The Challenges of Transition*. Boulder.

Pasti, Vladimir. 2006. *Noul Capitalism Românesc*. Polirom.

Paterson, William, și James Sloam. 2006. „Is the Left Alright? The SPD and the Renewal of European Social Democracy." *German Politics* 15 (3): 233-248.

Pautz, Hartwig. 2012. *Think-Tanks, Social Democracy and Social Policy*. Palgrave.

Pavel, Dan, și Iulia Huiu. 2003. *„Nu putem reuși decât împreună". O istorie analitică a Convenției Decocratice, 1989-2000*. Polirom.

Peck, Jamie, Nik Theodore și Neil Brenner. 2012. „Neoliberalism resurgent? Market rule after the Great Recession." *South Atlantic Quarterly* 111 (2): 265-288.

Percival, Mark. 1995. „Britain's «Political Romance» with Romania in the 1970s." *Contemporary European History* 4 (1): 67-87.

Peters, John. 2012. „Neoliberal Convergence in North America and Western Europe: Fiscal Austerity, Privatization, and Public Sector Reform." *Review of International Political Economy* 19 (2): 208-235.

Petrovici, Norbert. 2006. „Socialist Urbanization in the Ceausescu Era: Power and Economic Relations in the Production of Habitational Space in Cluj." *Studia Universitatis Babeș-Bolyai (Sociologia)* 1: 97-111.

Petrovszky, Konrad, și Ovidiu Țichindeleanu (eds.). 2009. *Revoluția Română televizată. Contribuții la istoria culturală a mediilor*. Idea Design & Print.

Phinnemore, David. 2010. „And We'd Like to Thank... Romania's Integration into the European Union, 1989-2007." *Journal of European Integration* 32 (3): 291-308.

Pianta, Mario, și Paolo Gerbaudo. 2013. „In Search of European Alternatives. Anti-Austerity Protests in Europe." On-line: http://works.bepress.com/cgi/viewcontent.cgi?article=1154&context=mario_pianta.

Piazza, James. 2001. „De-Linking Labor. Labor Unions and Social Democratic Parties under Globalization." *Party Politics* 7 (4): 413-435.

Pierson, Christopher. 2001. *Hard Choices: Social democracy in the twenty-first century*. Polity.

Pierson, Paul. 1994. *Dismantling the welfare state? Reagan, Thatcher and the politics of retrenchment.* Cambridge University Press.

Piketty, Thomas, și Emmanuel Saez. 2001. *Income Inequality in the United States, 1913-1998 (series updated to 2000 available).* National Bureau of Economic Research.

Piketty, Thomas, și Emmanuel Saez. 2006. *The evolution of top incomes: a historical and international perspective.* National Bureau of Economic Research.

Piketty, Thomas. 2013a. „Top Incomes and the Great Recession: Recent Evolutions and Policy Implications." *IMF Economic Review* 61 (3): 456-478.

Piketty, Thomas. 2013b. „A theory of optimal inheritance taxation." *Econometrica* 81 (5): 1851-1886.

Pikkety, Thomas. 2014. *Capital in the Twenty-First Century.* Harvard University Press.

Pilat, Ninucia-Maria. 2006. „Trade Unions and the Amendment of the Labour Code in Romania." *Perspectives on European Politics and Society* 7 (2): 185-203.

Pleșu, Andrei, Petre Roman și Elena Ștefoi. 2002. *Transformări, inerții, dezordini: 22 de luni după 22 decembrie 1989.* Polirom.

Poenaru, Florin. 2013. „Contesting Illusions. History and Intellectual Class Struggle in Post-Communist Romania." On-line: http://www.etd.ceu.hu/2013/poenaru_florin.pdf.

Polak, Jacques J. 1997. *The IMF Monetary Model at Forty.* International Monetary Fund.

Polanyi, Karl. 1944. *The Great Transformation: The Political and Economic Origins of Our Time.* Beacon Press.

Pop, Liliana. 2006. *Democratising Capitalism? The Political Economy of Post-Communist Transformations in Romania, 1989-2001.* Manchester University Press.

Pop-Eleches, Grigore. 1999. „Separated at Birth or Separated by Birth? The Communist Successor Parties in Romania and Hungary." *East European Politics & Societies* 13 (1): 117–47.

Pop-Eleches, Grigore. 2008. *From Economic Crisis to Reform: IMF Programs in Latin America and Eastern Europe.* Princeton University Press.

Popov, Vladimir. 2000. „Shock Therapy versus Gradualism: The End of the Debate (explaining the Magnitude of Transformational Recession)." *Comparative Economic Studies* 42 (1): 1-58.

Popov, Vladimir. 2007. „Shock Therapy versus Gradualism Reconsidered: Lessons from Transition Economies after 15 Years of Reforms." *Comparative Economic Studies* 49 (1): 1-31.

Postolache, Tudorel (ed.). 1990. *Schiță privind strategia înfăptuirii economiei de piață în România.* Comisia guvernamentală pentru elaborarea programului de tranziție la economia de piață.

Poznański, Kazimierz Z. (ed.). 1992. *Constructing capitalism: The reemergence of civil society and liberal economy in the post-Communist world.* Westview Press.

Poznański, Kazimierz Z. 1992. „Market Alternative to State Activism in Restoring the Capitalist Economy." *Economics of Planning* 25 (1): 55-77.

Poznański, Kazimierz Z. 1993. „Poland's Transition to Capitalism: Shock and Therapy." In Kazimierz Z. Poznański (ed.). *Stabilization and Privatization in Poland.* Kluwer Academic Publishers.

Preoteasa, Isabela. 2002. „Intellectuals and the Public Sphere in Post-Communist Romania: A Discourse Analytical Perspective." *Discourse & Society* 13 (2): 269-292.

Pridham, Geoffrey. 2002. „EU Enlargement and Consolidating Democracy in Post-Communist States: Formality and Reality." *Journal of Common Market Studies* 40 (5): 953-973.

Pridham, Geoffrey. 2007. „The Scope and Limitations of Political Conditionality: Romania's Accession to the European Union." *Comparative European Politics* 5 (4): 347-376.

Przeworski, Adam. 1992. „The Neoliberal Fallacy." *Journal of Democracy* 3 (3): 45-59.

Rabushka, Alvin. 2003. „The Flat Tax in Russia and the New Europe." Brief Analysis nr. 452. National Center for Policy Analysis.

Rajan, Raghuram G. 2011. *Fault lines: How hidden fractures still threaten the world economy*. Princeton University Press.

Reddaway, Peter, și Dmitri Glinski. 2001. *Market Bolshevism: The Tragedy of Russia's Reforms*. US Institute of Peace Press.

Reinhart, Carmen M., și Kenneth S. Rogoff. 2009. *The aftermath of financial crises*. National Bureau of Economic Research.

Reinhart, Carmen M. 2011. *This Time is Different: Eight Centuries of Financial Folly*. Princeton University Press.

Remmer, Karen L. 2012. „The Rise of Leftist-Populist Governance in Latin America. The Roots of Electoral Change." *Comparative Political Studies* 45 (8): 947-972.

Rhodes, Martin. 1992. „The Future of the «Social Dimension»: Labour Market Regulation in Post-1992 Europe." *Journal of Common Market Studies* 30 (1): 23-52.

Rhodes, Martin. 2000. „Desperately Seeking a Solution: Social Democracy, Thatcherism and the «third Way» in British Welfare." *West European Politics* 23 (2): 161-186.

Riley, Dylan. 2010. *The Civic Foundations of Fascism in Europe: Italy, Spain, and Romania, 1870-1945*. Johns Hopkins University Press.

Roberts, Henry L. 1951. *Rumania: Political Problems of the Agrarian State*. Yale University Press.

Rodrik, Dani. 1992. *Making sense of the Soviet trade shock in Eastern Europe: a framework and some estimates*. National Bureau of Economic Research.

Rodrik, Dani. 2006. „Goodbye Washington Consensus, Hello Washington Confusion? A Review of the World Bank's Economic Growth in the 1990s: Learning from a Decade of Reform." *Journal of Economic Literature* 44 (4): 973-987.

Roland, Gerard. 1993. „The Political Economy of Restructuring and Privatization in Eastern Europe." *European Economic Review* 37 (2): 533-540.

Roland, Gerard. 2000. *Transition and Economics: Politics, Markets, and Firms*. MIT Press.

Roland, Gerard. 2001. „Ten Years After... Transition and Economics." *IMF Staff Papers* 48: 29-52.

Ronnas, Per. 1982. „Centrally Planned Urbanization: The Case of Romania." *Geografiska Annaler (Series B: Human Geography)* 64 (2): 143-151.

Ronnas, Per. 1984. *Urbanization in Romania: A Geography of Social and Economic Change since Independence*. Economic Research Institute. Stockholm School of Economics.

Rosati, Dariusz K. 1994. „Output Decline during Transition from Plan to Market: A Reconsideration." *Economics of Transition* 2 (4): 419-441.

Rostow, W. W. (ed.). 1963. *The Economics of Take-Off into Sustained Growth*. Macmillan.

Rostow, W. W. 1965. „The Concept of a National Market and Its Economic Growth Implications". In P. D. Bennett (ed.). *Marketing and Economic Development*. American Marketing Association.

Rotschild, Joseph. 1972. *East Central Europe Between the Two World Wars*. University of Washington Press.

Ruggie, John Gerard. 1982. „International Regimes, Transactions, and Change: Embedded Liberalism in the Postwar Economic Order." *International Organization* 36 (2): 379-415.

Rutland, Peter. 2013. „Neoliberalism and the Russian transition." *Review of International Political Economy* 20 (2): 332-362.

Ryner, Magnus. 2010. „An Obituary for the Third Way: The Financial Crisis and Social Democracy in Europe." *The Political Quarterly* 81 (4): 554-563.

Sachs, Jeffrey, și Katharina Pistor (eds.). 1997. *The rule of law and economic reform in Russia*. Westview Press.

Sachs, Jeffrey, și Wing Thye Woo. 1994. „Experiences in the Transition to a Market Economy." *Journal of Comparative Economics* 18 (3): 271-275.

Sachs, Jeffrey. 1996. „The Transition at Mid Decade." *The American Economic Review* 86 (2): 128-133.

Sachs, Jeffrey, Andrew Warner, Anders Aslund și Stanley Fischer. 1995. „Economic reform and the process of global integration." *Brookings Papers on Economic Activity*: 1-118.

Sachs, Jeffrey. 1994. *Poland's Jump to the Market Economy*. MIT Press.

Sandbrook, Richard, Marc Edelman, Patrick Heller și Judith Teichman. 2007. *Social Democracy in the Global Periphery: Origins, Challenges, Prospects*. Cambridge University Press.

Sapir, Jacques. 1994. „What's going on in Russia?" *Economics of Transition* 2 (2): 255-259.

Schmidt Vivien A. 2013. „Democracy and Legitimacy in the European Union Revisited: Input, Output and «throughput»." *Political Studies* 61 (1): 2-22.

Schmidt Vivien A., și Cornelia Woll. 2013. „The State: The Bête Noire of Neo-Liberalism or its Greatest Conquest?" In Vivien A. Schmidt și Mark Thatcher (eds.). *Resilient Liberalism in Europe's Political Economy*. Cambridge University Press.

Schmidt, Vivien A., și Mark Thatcher (eds.). 2013. *Resilient Liberalism in Europe's Political Economy*. Cambridge University Press.

Schmitter, Philippe. 1978. „Reflections on Mihail Manoilescu and the National Consequences of Delayed Dependent Development on the Periphery of Western Europe". In Kenneth Jowitt (ed.). *Social Change in Romania, 1860-1940: A Debate on Development in a European Nation*. Institute of International Studies. University of California.

Schneider, Martin R., și Mihai Păunescu. 2012. „Changing varieties of capitalism and revealed comparative advantages from 1990 to 2005: a test of the Hall and Soskice claims." *Socio-Economic Review* 10 (4): 731-753.

Schröder, Klaus. 1982. „The IMF and the Countries of the Council for Mutual Economic Assistance." *Intereconomics* 17 (2): 87-90.

Schweickart, David, şi Bertell Ollman. 1998. *Market Socialism: The Debate among Socialists*. Routledge.

Severin, Adrian. 1995. *Lacrimile dimineții: slăbiciunile guvernului Roman*. Scripta.

Shields, Stuart. 2003. „The «charge of the Right Brigade»: Transnational Social Forces and the Neoliberal Configuration of Poland's Transition." *New Political Economy* 8 (2): 225-244.

Shields, Stuart. 2008. „How the East Was Won: Transnational Social Forces and the Neoliberalisation of Poland's Post-Communist Transition." *Global Society* 22 (4): 445-468.

Siani-Davies, Peter. 2007. *The Romanian Revolution of December 1989*. Cornell University Press.

Sikkink, Kathryn. 1991. *Ideas and Institutions: Developmentalism in Argentina and Brazil*. Cornell University Press.

Stan, Apostol. 1995. *Putere politică și democrație în România, 1859-1918*. Albatros.

Stănculescu, Manuela Sofia, şi Lucian Pop. 2009. „The Transition Process and Changes in Income, Income Inequality and Poverty: The Case of Romania." In Manuela Stănculescu și Tine Stanovnik (eds.). *Activity, Incomes and Social Welfare. A Comparison across Four New EU Member States*. Ashgate.

Steenhuis, Harm-Jan, și Sirp de Boer. 2003. „Agile Manufacturing and Technology Transfer to Industrializing Countries", *International Journal of Technology Management* 26 (1): 20-27.

Stiglitz, Joseph, și David Ellerman. 2001. „Not Poles Apart: «Whither Reform?» and «Whence Reform?»" *The Journal of Policy Reform* 4 (4): 325-338.

Stiglitz, Joseph. 1996. *Whither socialism?* MIT Press.

Stiglitz, Joseph. 1999. „Quis custodiet ipsos custodes?" *Challenge* 42 (6): 26-67.

Stockhammer, Engelbert. 2011. „Peripheral Europe's Debt and German Wages: The Role of Wage Policy in the Euro Area." *International Journal of Public Policy* 7 (1): 83-96.

Stockhammer, Engelbert. 2013. „Rising inequality as a cause of the present crisis." *Cambridge Journal of Economics* 38 (2): 301-327.

Stoica, Cătălin Augustin. 2004. „From good communists to even better capitalists? Entrepreneurial pathways in post-socialist Romania." *East European Politics & Societies* 18 (2): 236-277.

Stoica, Cătălin Augustin. 2005. „Once upon a time there was a big party: The social bases of the Romanian Communist Party (Part I)." *East European Politics & Societies* 19 (4): 686-716.

Stoleroff, Alan. 2013. „Employment Relations and Unions in Public Administration in Portugal and Spain: From Reform to Austerity." *European Journal of Industrial Relations* 19 (4): 309-323.

Stone, Diane, și Christopher Wright. 2006. *The World Bank and Governance: A Decade of Reform and Reaction*. Routledge.

WRAP_Stone_wp6901.pdf.

Stone, Diane. 1991. „Old guard versus new partisans: think tanks in transition." *Politics* 26 (2): 197-215.

Stone, Diane (ed.). 2000. *Banking on knowledge: the genesis of the Global Development Network*. Psychology Press.

Stone, Diane. 2001. „Learning lessons, policy transfer and the international diffusion of policy ideas." On-line: http://wrap.warwick.ac.uk/2056/1/

Stone, Diane. 2003. „The «Knowledge Bank» and the Global Development Network." *Global Governance* 9 (1): 43-61.

Stone, Diane. 2005. *Think tanks and policy advice in countries in transition*. Asia Development Institute.

Stone, Randall W. 2008. „The scope of IMF conditionality." *International Organization* 62 (4): 589-620.

Streeck, Wolfgang, și Armin Schäfer (eds.). 2013. *Politics in the Age of Austerity*. Polity.

Streeck, Wolfgang. 2013. „The Crisis in Context: Democratic Capitalism and Its Contradictions." In Wolfgang Streeck și Armin Schäfer (eds.). *Politics in the Age of Austerity*. Polity.

Talbott, Strobe. 1995. „The New Geopolitics: Defending Democracy in the Post-Cold War Era." *The World Today* 51 (1): 7-10.

Talbott, Strobe. 1996. „Democracy and the National Interest." *Foreign Affairs* 75 (6): 47–63.

Talbott, Strobe. 2007. *The Russia Hand: A Memoir of Presidential Diplomacy*. Random House.

Tamás, G. M. 2009. „A Capitalism Pure and Simple". In Adrian T. Sârbu și Alexandru Polgár (eds.). *Genealogies of Post-Communism*. Idea Design & Print.

Tamás, G. M. 2014. *Postfascism și anticomunism. Intervenții filosofico-politice*. Tact.

Tănăsoiu, Cosmina. 2004. „A Cultural Aristocracy? Romanian Intellectuals and Their Critics." *Romanian Journal of Political Sciences* 4 (1): 90-105.

Tesliuc, E. D., L. Pop și C. M. Tesliuc. 2000. „Romania: social protection and the poor." The World Bank.

Thelen, Kathleen. 2012. „Varieties of capitalism: Trajectories of liberalization and the new politics of social solidarity." *Annual Review of Political Science* 15: 137-159.

Tismăneanu, Vladimir. 1999. „Understanding national Stalinism: reflections on Ceaușescu's socialism." *Communist and Post-Communist Studies* 32 (2): 155-173.

Trif, Aurora. 2004. „Overview of Industrial Relations in Romania." *South-East Europe Review for Labour and Social Affairs* 7 (2): 43-64.

Turner, Thomas, și Daryl D'Art. 2012. „Public Perceptions of Trade Unions in Countries of the European Union. A Causal Analysis." *Labor Studies Journal* 37 (1): 33-55.

Turnock, David. 1970. „The Pattern of Industrialization in Romania", *Annals of the Association of American Geographers* 60 (3): 540-559.

Turnock, David. 1974. *An Economic Geography of Romania*. Bell.

Turnock, David. 1986. *The Romanian Economy in the Twentieth Century.* Palgrave.

Turnock, David. 2007. *Aspects of Independent Romania's Economic History With Particular Reference to Transition for EU Accession.* Ashgate.

Ulč, Otto. 1978. „Some Aspects of Czechoslovak Society since 1968." *Social Forces* 57 (2): 419-435.

Vachudova, Milada Anna, și Tim Snyder. 1996. „Are Transitions Transitory? Two Types of Political Change in Eastern Europe since 1989." *East European Politics & Societies* 11 (1): 1-35.

Vachudova, Milada Anna. 2005. *Europe Undivided: Democracy, Leverage, and Integration after Communism.* Oxford University Press.

Van Kersbergen, Kees. 1995. *Social Capitalism: A Study of Christian Democracy and the Welfare State.* Routledge.

Varga, Mihai. 2013. „Strategies of Disruption: Factory Unions Facing Asset-Strippers in Post-Communist Romania and Ukraine." *Industrial and Labor Relations Review* 66 (5): 1212-1212.

Vasi, Ion Bogdan. 2004. „The Fist of the Working Class: The Social Movements of Jiu Valley Miners in Post-Socialist Romania." *East European Politics & Societies* 18 (1): 132-157.

Văcăroiu, Nicolae. 1998. *România, jocuri de interese. Carte interviu de Gheorghe Smeoreanu.* Intact.

Verdery, Katherine. 1991. „Theorizing socialism: a prologue to the «transition»." *American Ethnologist* 18 (3): 419-439.

Verdery, Katherine. 1996. *What was socialism, and what comes next?* Princeton University Press.

Visser, Mark, Marcel Lubbers, Gerbert Kraaykamp și Eva Jaspers. 2014. „Support for Radical Left Ideologies in Europe." *European Journal of Political Research* 53 (3): 541-558.

Voinea, Liviu, și Flaviu Mihăescu. 2012. „A Contribution to the Public-Private Wage Inequality Debate." *Economics of Transition* 20 (2): 315-337.

Voinea, Liviu. 2013. „Revisiting Crisis Generators in Romania and Other New EU Member States." *Review of International Political Economy* 20 (4): 979-1008.

Voth, Hans-Joachim, și Jacopo Ponticelli. 2011. „Austerity and anarchy: Budget cuts and social unrest in Europe, 1919-2009". Centre for Economic Policy Research. On-line: http://www.voxeu.org/sites/default/files/file/DP8513.pdf.

Vreeland, James Raymond. 2003. *The IMF and Economic Development.* Cambridge University Press.

Wade, Robert. 1990. *Governing the Market: Economic Theory and the Role of Government in East Asian Industrialization.* Princeton University Press.

Weyland, Kurt. 1999. „Neoliberal Populism in Latin America and Eastern Europe." *Comparative Politics* 31 (4): 379-401.

Wigan, Duncan. 2014. „Offshore Financial Centres." In *Europe and the Governance of Global Finance* 156.

Williamson, John. 1989. „What Washington Means by Policy Reform." In John Williamson (ed.). *Latin American Readjustment: How Much has Happened.* Institute for International Economics. Washington, D.C.

Woo, Jaejoon, și Manmohan S. Kumar. 2010. *Public Debt and Growth.* International Monetary Fund.

Woo-Cumings, Meredith (ed.). 1999. *The developmental state.* Cornell University Press.

Woods, Ngaire. 2006. *The globalizers: The IMF, the World Bank, and their borrowers.* Cornell University Press.

Worth, Owen. 2013. „Polanyi's *Magnum Opus*? Assessing the Application of the Counter-Movement in International Political Economy." *The International History Review* 35 (4): 1-16.

Zamfir, Cătălin (ed.). 1997. *HDSE Report on Romania.* Council of Europe.

Zic, Zoran. 1998. „From Lambs to Lions. The Changing Role of Bulgarian and Romanian Labor Unions in the Course of Democratic Transition." *Perspectives on Political Science* 27 (3): 155-161.

Cuprins

Colecţia:
COLECŢIA DE STRADĂ

AU APĂRUT:

Jean Genet, *Duşmanul declarat. Texte şi interviuri*
Henri Michaux, *Viaţa în pliuri*
Pierre Klossowski, *Tablouri vii. Eseuri critice (1936-1983)*
Frantz Fanon, *Piele albă, măşti negre*
Boris Buden, *Zonă de trecere. Despre sfârşitul postcomunismului*
Siegfried Kracauer, *Salariaţii. Din Germania cea mai recentă*
C. Rogozanu, *Carte de muncă*
Günther Anders, *Stenograme filosofice*
Slavoj Žižek, *Repetându-l pe Lenin*
Mihai Goţiu, *Afacerea Roşia Montană*
G. M. Tamás, *Postfascism şi anticomunism. Intervenţii filosofico-politice*
Cornel Ban, *Dependenţă şi dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*

Coperta: IMAGINE TACT
Redactor: ANDREI STATE
Corector: VASI CIUBOTARIU
Tehnoredactor: CRISTIAN MOISA

Editura TACT, Str. Patriciu Barbu, nr. 13, Cluj-Napoca
Tel./fax: 0264-450129, www.edituratact.ro